

BLAŽEK DRESLER HEIDLER JEZDINSKÝ KAPLAN KRYL
KRATOCHVÍL KÜNZEL MLYNÁŘ OPASEK PACHMAN
PREČAN PECHÁČEK PUSTĚJOVSKÝ SCHULZ SELUCKÝ
SKALICKÝ SLÁMA STROBINGER TIGRID VOLNÝ VRZALA

ÚNOR 1948
očima vítězů
i poražených
o třicet let později

6

INDEX

adoba

INDEX

Společnost pro československou literaturu v zahraničí
Fördergemeinschaft tschechoslowakischer Literatur
ausserhalb der Tschechoslowakei e.V.
5 Köln 41, Postfach 410511, Bundesrepublik Deutschland
ve spolupráci s OPUS BONUM

jako svou 54. publikaci

č. 6 řady DOBA

Redaktor řady: Adolf Müller

K tisku připravil: Pavel Tigrid

Obálka Jan Kotík

1. vydání

1979

ÚNOR 1948 očíma vítězů i poražených o třicet let později

Vladimír BLAŽEK, Jaroslav DRESLER, Alexander HEIDLER, Karel JEZDINSKÝ, Karel KAPLAN, Antonín KRATOCHVÍL, Karel KRYL, Franz Peter KUENZEL, Zdeněk MLYNÁŘ, Anastáz OPASEK, Luděk PACHMAN, Jaroslav PECHÁČEK, Vilém PREČAN, Otfried PUSTĚJOVSKÝ, Milan SCHULZ, Radovan SELUCKÝ, Karel SKALICKÝ, Jiří SLÁMA, Rudolf STROBINGER, Pavel TIGRID, Sláva VOLNÝ, Jaroslav VRZALA a další

Opus bonum vzniklo v roce 1972 ve Frankfurtu z iniciativy břevnovského opata dr. Anastaze Opaska a dr. Vl. Neuwirtha jako laická katolická organizace Čechů a Slováků, žijících v exilu. Opasek je bývalý politický vězeň. Byl zatčen v toce 1948 a o rok později odsouzen na doživotí pro údajnou velezradu a špionáž. V roce 1960 byl propuštěn z vězení, ale byla mu zapovězena kněžská činnost. Pracoval jako stavební a skladištní dělník až do roku 1968. Pak odešel do exilu a od té doby žije v benediktinském opatství v bavorském Rohru.

Je nesporně pozoruhodné, že právě tento člověk, deset let po pražském jaru, začleňuje do činnosti své organizace pravidelné konference, které je bez přehánění možno charakterizovat jako setkání smíření. V bavorském Frankenu, pár kilometrů od Chebu, v pohostinném prostředí domu, který nese jméno faráře Hackera (přestavěného k potřebám mezinárodních seminářů), se už dvakrát (v únoru 1978 a v březnu 1979) sešla stovka Čechů a Slováků k dialogu, reflexi, sebezpytování. Věru pestrá společnost : komunisté a oběti komunistů, nedávní manipulovatelé a donedávna manipulovaní, nositelé vládní ideologie a jejich celoživotní odpůrci, údajní vítězové i údajní poražení, mladí i starší, pamětníci i ti, kteří u toho nebyli, ale chtějí vědět, věřící i ateisté, marxisté, socialisté, liberálové, konzervativci, hrstka vyznavačů trockismu či anarchismu – zhusta lidé, kteří se dosud znali jen z potištěného papíru, nejednou nízce pomlouvačného a nenávistného. Ti všichni se tu sešli, často vůbec poprvé si potřásli rukou a sedli ke třídní nevášnivě rozpravě o událostech, které je ještě včera vášnivě rozdělovaly, ke společným obědům a večeřím, uměleckým vystoupením a soukromým pohovorům (ba kdo chtěl, a nebylo jich málo, i ke společné mši svaté). Krátce, navázaly se tu osobní styky, které se v nejednom případě proměnily v osobní vztahy a přátelství. Zázrak, řeknete, a nebudete daleko od pravdy.

Svazek, který držíte v ruce, resumuje průběh prvního frankenského setkání, uspořádaného společností *Opus bonum* k třicátému výročí převzetí moci v Československu komunistickou stranou, tedy jak se v oficiální Praze dosud říká, k výročí Vítězného Února 1948. Šlo v podstatě o bilanci tohoto vítězství tři desítky let po činu, provedenou jak těmi, kdo tehdy stáli na straně vítězů, tak těmi, kdo byli mezi poraženými. Z tohoto hlediska také byli vybráni referenti (aspoň ti, kteří se mohli semináře zúčastnit). Jejich diskusní příspěvky, většinou písemně předem nepřipravené, byly natočeny na zvukový pás, přepsány a autorům předloženy ke korektuře a úpravám. V této konečné, ale jen málo pozměněné podobě vycházejí zde tiskem. Rozpravu, která následovala po každém z referátů, bylo tu třeba dosti radikálně zkrátit a upravit; doufáme však, že všechno podstatné je tu zachyceno.

Jak ani jinak nebylo možné, první i druhé frankenské setkání (průběh druhého semináře rovněž vyjde v této knižní řadě) vyvolaly pochyby a jistou nevůli u lidí, jimž se z různých důvodů přičí otevřená debata a kteří pro sebe reklamují právo určovat, co je a co není škodlivé veřejně debatovat. A to po obou stranách ideologické škarpy, aby se tak řeklo, tedy zhruba v české Praze i v českém Washingtonu. Čtenář nalezne na konci tohoto svazku jak výběr z kritických hlasů, tak několik citátů ze západního tisku, jakož i text prohlášení, které po skončení únorového semináře z roku 1978 podepsali a vydali někteří z jeho účastníků. Týž čtenář také sám posoudí užitečnost setkání jako příspěvku k lepšímu poznání naší nedávné historie a – snad – i k mezilidským exilovým vztahům.

P.T.

VÍTĚZOVÉ A PORAŽENÍ

Pavel Tigrid

Než vůbec začneme, myslím, že je vhodné a spravedlivé poděkovat a vyslovit obdiv pořadatelům tohoto semináře, tedy organizaci *Opus bonum*. Zejména pak vyslovit dík a obdiv jejímu předsedovi, břevnovskému opatu Anastázu Opaskovi. Sedí tu totiž před námi Čech, kněz, dělník a politický vězeň, který má za sebou jedenáct let kriminálu. A přece dosud a stále člověk, který miluje své bližní rovnou měrou, tedy i ty, kdo mu ublížili. Odtud také v tomto nevšedním muži kuráž, jíž bylo nesporně třeba ke svolání tohoto semináře. Kdybychom neměli oprávněnou nechuť k velkým slovům, řekli bychom, že tu jde o podnik vpravdě historický.

Poněvadž, jestli se nemýlím, je to poprvé po třiceti letech, kdy se dobrovolně scházejí lidé, kteří se dosud znali (a nadto jen podle jména) jako odpůrci, ne-li nepřátelé. Občas, pravda, jsme se potkali, či spíše utkali, už dříve (tedy naši komunističtí druzi a my ostatní v exilu) : na televizi v jazyku anglickém, či v rozhlasovém pořadu v řeči německé, na manifestacích a seminářích pořádaných Švýcary nebo Holanďany. Dosud vždycky jsme mluvili jinak než česky nebo slovensky a mluvili k jiným, za sebe a proti sobě. Dnes ve Frankenu je to poprvé, co budeme hovořit řečí mateřskou, k sobě, mezi sebou a o svém osudu. Jak nás postihl a co s námi udělal na té i na oné straně barikády.

Když mi dnes odpoledne sekretář *Opus bonum* a geniální improvizátor Richard Belcredi sdělil, že mám seminář zahájit, tak jsem se nejdříve bránil (marně, jak vidno), a pak přemýšlel o tom, co mám říct. Napadly mě v podstatě dvě myšlenky v souvislosti s výročím událostí, o nichž tu bude řeč.

Kdy začal skluz

První je vlastně otázka : byl únor 1948 počátkem našich nejnovějších historických skluzů, nebo naopak jejich pokračováním ? Či dokonce – tak by mohli argumentovat zde přítomní marxisté a komunisté – únor 1948 nebyl ještě žádný malér, ten začal teprve tři, čtyři roky po uchopení moci, v letech padesátých procesy a politickými čistkami, tedy až v době, kdy původní ideje únorové revoluce byly opuštěny a zrazeny. Budou možná i tací, kteří posunou opravdu krizovou situaci až do srpna 1968, tedy do chvíle dramatické a už všem očividné ztráty státní suverenity. Jiným zas nepostačí ani únor 1948, ten se jim bude jevit jen jako článek proher a propadů národních, státních, ale také etických. Bude se jistě hovořit o Mnichovu, o protektorátním údobí, o slabostech a nedůslednostech vlád První republiky, o roce 1918 a o samostatnosti, jež – podle některých – nám víceméně spadla do klína. To už, troufám, bude přihořivat a krevní tlak debatérů úměrně stoupat.

Proč asi ? Což nelze věčně debatovat o všem, co se nesporně stalo, ve světle fakt a doložených svědectví ? A přece : není žádným tajemstvím, že jisté události v životě našich národů jakoby pro nás neexistovaly, už třicet let jsou tabu i jen jako diskusní náměty, a to nejen v podmínkách vždy ostražitě cenzury. Po dlouhou dobu to byla například tzv. slovenská otázka (a ještě teď někteří staromilci v exilu provádějí umné piruety), dodnes je to otázka československých Němců, jejich odsunu a provedení tohoto odsunu. Nebo otázka – pravda, trapná – kapitulace bez boje v kritických situacích, kdy byla v sázce celá budoucnost státu. Že tu jde o něco víc, než jen o náhodnou nepřízeň osudu či o momentální reflex národní slabosti, tomu nasvědčuje skutečnost, že jsme v krátkém rozpětí čtyřiceti let dokázali bezpodmínečně kapitulovat neméně než třikrát – 1938, 1948, 1968. Rekord, zasluhující si aspoň zamyšlení, například nad cenou kapitulace. Co se platí za to, že se nestřílí, není mrtvých ani raněných, není pobořených měst v zápase, který se nekoná, který byl předem vyhlášen za neúnosný (beznadějný, sebevražedný, nic pro nás, to tak pro Poláky). Osobně si myslím, že o tom, co kapitu-

lace stojí na obecných hodnotách, které zničila a bez nichž se neobejde národ a stát hodný toho jména, by se zejména v českém národě uvažovat mělo. A nadto si myslím, že tato cena je strašlivě vysoká, že ji dosud a těžce splácíme, že kapitulace pojímaná jako část národní filosofie nás všechny nadlouho poznamenala.

Nástup zvlčilosti

A zase : jedna kapitulace podmiňovala další, a ty kapitulace nespadly ovšem z nebe, něco jim předcházelo, na něco navazovaly a nebyl to jen nástup výbojného nacismu či později bolševismu ve střední Evropě, který nás porazil. Je třeba zkoumat, zda jsme sami nepřispěli k vlastní demobilizaci mravní, národní i státní. Třeba pohodlnickými výmluvami na malý národ, který nutně málo zmůže. Nebo legendami, polopravdami a nepravdami, které jsme šířili. (Aby bylo jasno : já taky).

Tohle kličkování kolem nepříjemných pravd, podkuřování mocným a mocnějším, vyrábění legend, rozmělnění srozumitelného hodnotového a politického slovníku do slangu ideologické propagandy jsem začal pozorovat už v emigraci ve válečném Londýně. Byl jsem tehdy mladý člověk, antifašista a oddaný benešovec – tudíž demokrat bez bázně a hany. Pozoroval jsem, že jsme (já sebou) nepříjemné pravdy obcházel, že jsme byli demokraty vždy tehdy, když nás to nic nestálo, že pod prapor vznešených ideálů se nám vešel lecjaký podfuk. To vše ne-li se schválením pana presidenta, tedy jistotně pod záštitou filosofie, kterou hlásal a politiky, kterou dělal. Ale teprve zpět doma, v letech 1945 - 48 jsem pochopil katastrofální rozsah a dopad tohoto taktizování, fixlování, této odpovědnými demokraty a humanisty trpěné a začasto schvalované zvlčilosti. Občas se někteří z nás pokusili o kritiku či protest, ale byla to kapka v příboji. Tradice, živá síla minulosti, byla pohřbena jako zpátečnická. Slušnost a tolerance vyhlášeny za buržoazní přežitky. Od lži je kousek k vraždě těch, kdo ji odmítají přijmout. Následuje třicet let různě intenzivní, různě vražedné vlády zvlčilosti. Ta nás všechny nakonec zahnila až

sem do této místnosti, nejprve ty, které zvlčilost vyhostila, a pak ty, které vyplivla, poněvadž už jí nebyli dost zvlčilí.

A konečně druhá myšlenka, kterou jsem tu chtěl rozvést. Už jen stručně. Na tomto semináři, v referátech i v průběhu debaty, bude jistě také vážena vina. Tedy historická vina za nedávné prohry a propady. Kdo byl vinen a kdo víc. A na koho to slovo padne... Ošemetná hra, ošemetný pokus, při němž najisto bude stoupat krevní tlak... těch druhých, poněvadž obvykle jen ti druzí jsou vinni.

Doporučoval bych vyhnout se tomuto postupu. Ale stane-li se tak a objeví-li se v očích debatéra odlesk pomsty za křivdy, jakkoli nesporné, záblesk nenávisti, jakkoli oprávněně motivované, pak nechť tyto oči spočinou na tváři politického vězně Opaska. Jsem si skoro jist, že ušlechtilé rysy smíření, které v ní naleznou, debatéra zklidní, ba zahánbí.

Máme před sebou tři dny na diskusi a možná destítky let na drobnou práci a – čekání. Není tedy spěch. Řekl bych dokonce (už jsem to kdesi napsal), že nebezpečí pro český národ – hovořím teď jen o něm – není v prodlení, ale ve spěchu. Ve spěchu dojít k cíli, který přece jenom je společný nám všem, to znamená život ve svobodě a v lidské a v občanské důstojnosti. Nemají-li totiž tyto hodnoty být zase jen efemérní, nemají-li se opět za nějaký rok propadnout pro údajnou nepřítel osudu, historie, či dokonce geografie do serie nových katastrof, to znamená Mnichovů, únorů, kapitulací, okupací, normalizací (to vše zase ovšem na vítězném pochodu plném hrůz a obětí), pak je nezbytné, abychom napřed a především potřeli, nebo aspoň na únosnou míru zneškodnili – ďábla v nás. Ten ďábel v nás – jestli nás všechno nemýlí – je malost, malodušnost, zášť, závist, sklon k donašečství, zbabělost, nenávist. Všechno vlastnosti, bez nichž se totalitní režim neobejde a které proto posiluje a živí. A naopak, vyžeňte je a potřete je – a máte tu počátek jeho konce. My tady můžeme začít tím, že z papírů, z referátů, které máme připraveny, vymýtíme takové ty naprosto konečné soudy a pravdy a budeme společně a klidně zkoumat otázku našich národních, občanských a lidských proher.

PŘEDEHRÝ: POVÁLEČNÁ REPUBLIKA V PŘEDSTAVÁCH KOMUNISTŮ

Karel Kaplan

Ve svém úvodním slově se zaměřím jenom na některé body o představách komunistů a o jejich vývoji, jak se utvářely do roku 1945, tedy do chvíle, kdy se vraceli ze SSSR do Československa.

Odpovědět na otázku, s jakými představami komunističtí činitelé, zejména jejich vedení v Moskvě, vstupovali do osvobozené republiky není obtížné. Pro ně konečným cílem bylo *sovětské uspořádání společnosti*, jejíž politickou základnu by tvořil monopol moci KSČ. Komunisté, vychovaní Kominternou, jinou než sovětskou formu socialismu neznali a neuznávali, o jiné nemluvili a ani na jinou nemysleli. Když jednali s Dimitrovem, hlavou Kominterny, nebo když v Gottwaldově moskevském bytě diskutovali o příštím uspořádání republiky a říkali si, čemu se musí ve srovnání se sovětskou realitou vyvarovat, pak jim sověty představovaly závěrečnou formu organizace společnosti. Sověty, s monopolem komunistické moci, byly programovou konstantou a cílem politického myšlení čs. komunistů. Proměnlivá však byla cesta k dosažení jejich záměrů; v této oblasti lze pozorovat značný názorový vývoj a přeměny. Ty zas byly odvozeny od taktických variant Kominterny, jejíž dějiny jsou dějinami politických obrátů.

Zmíním se o některých důležitých zákrutech názorového vývoje komunistů během války.

Od vypuknutí druhé světové války v roce 1939 spojovali českoslovenští komunisté konec války s nastolením socialismu bezprostředně. Jak známo, charakterizovala Kominternu probíhající válku jako imperialistickou a východisko z ní – porážku kapitalismu. Nechyběly názory, že válka přibližuje vítězství socialistické revoluce. Tak zvané třídní východisko z války spatřovali ve společném boji německých, rakouských a českých dělníků proti nacismu a proti vlastní buržoazii, i té, která bojovala proti Hitlerovi.

V druhé polovině roku 1940 se počínaly rodit náznaky změn v taktických otázkách československých komunistů v Moskvě. Z Gottwaldova podnětu proběhla diskuse o zkušenostech v Československu z let 1918-1920. Účastníci diskuse se shodli na zásadě, že komunisté budou po válce uplatňovat tak zvanou Leninovu taktiku o přerůstání demokratické revoluce v revoluci socialistickou.

O národní frontu

Neuplynul ani rok a nastal další názorový posun a to k myšlence národní fronty. Všeobecně se spojuje její vznik (u komunistů) se vstupem Sovětského svazu do války. Kominternu vyhlásila válku za protifašistickou a vlasteneckou. Časové vymezení vzniku pojetí národní fronty vstupem Sovětského svazu do války není zcela přesné. Jestliže její konečná podoba, jak ji známe, spadá do doby před červnem 1941, pak zárodky lze vystopovat už před tímto datem. Impulsem bylo pravděpodobně obsazení malých evropských států Hitlerem.

Prvním dokumentem komunistického vedení v Moskvě, který se zmiňuje o myšlence národní fronty je depeše odeslaná do Čech v lednu 1941. Ale nejvýznamnějším dokumentem byla rezoluce Kominterny o úkolech Komunistické strany Československa z května 1941. Kominternu zůstávala sice u mnoha starých hodnocení, zejména charakteru války, sociální demokracie a presidenta Beneše, nicméně rezoluce obsahovala některé nové prvky. Hovořila o perspektivě velkých národně revolučních akcí a válek ve Střední Evropě a na Balkáně, o nutnosti jednoty všeho lidu, o nových vztazích a spolupráci všech protinacistických proudů odboje. Internationala kritizovala vytýčení hesla české či slovenské sovětské republiky, které v té době bylo mezi komunisty dosti živé. V této fázi rozuměli jím jeho autoři prosté připojení zemí českých nebo Slovenska k Sovětskému svazu.

Ze zmíněné rezoluce Kominterny lze vyvodit tyto představy o dosažení moci : rozvíjet národně osvobozenecý boj širokých lidových

vrstev a současně usilovat o to, aby moc v osvobozené republice nepřevzal Beneš, ale aby ji získal «pracující lid», vedený jedinou stranou pracujících, stranou komunistickou. Sociální demokracie měla být zlikvidována převzetím «torza» jejích členů a organizací do komunistické strany.

Po přepadení Sovětského svazu došlo k podstatné změně v taktických plánech komunistů. Ale ani potom nebyly jejich představy jednoznačné; právě naopak, až do roku 1943 složité a rozporné. Kominternu po vstupu Sovětského svazu do války vytýčila svým sekcím v okupovaných zemích hlavní úkol : usilovat o národní nezávislost, o vytvoření široké národní fronty; a zároveň zdůraznila, že jde o národně osvobozenecký zápas, nikoli ještě o socialistickou revoluci. Českoslovenští komunisté ze směrnic Kominterny vyvodili linii jednoty odboje, sjednocení československých sil na západě i na východě, uznání Beneše a jeho vlády. V srpnu 1942 zdůrazňoval Dimitrov československým komunistickým činitelům, že mají vypracovat program Národní fronty; v listopadu téhož roku přikázal Gottwaldovi, aby nepodnikal nic, co by bylo možno vykládat jako akce proti Benešovi; právě naopak, řekl, musíme národně osvobozovací boj spojit s Benešem. Teprve po té čs. komunisté definitivně přistoupili na utváření Národní fronty shora, to je v dohodě s Benešem.

Střední Evropa a komunisté

Na tomto místě se naskýtá příležitost k malému odbočení, a to ke zmínce o otázce, která ovlivňovala myšlení československých komunistů a kterou lze vymezit jako «střední Evropa a komunisté». Až do přepadení Sovětského svazu existovala v Kominterně představa, že válka je «oboustranně» imperialistická a že východiskem z ní je revoluční boj dělnické třídy Německa za spolupráce dělníků nacisty obsazených států. Tento zápas vyústí svržením Hitlerovy moci. Toto očekávání německé revoluce se s válečnými úspěchy Hitlera ukazovalo stále více nereálné, ale přesto dlouho přežívalo. Pro československé komunisty bylo důležité zejména proto, že představo-

valo Kominternou uznávané řešení středoevropského problému. Kominternu odmítla požadavek vedení Komunistické strany Německa (z roku 1939) o sloučení Komunistické strany Německa a Komunistické strany Československa a Rakouska. Tento požadavek zrcadlil představu německých komunistů o dlouhodobém začlenění Československa a Rakouska, nebo českých zemí a Rakouska, do Velkého Německa, a znamenal tedy jistou variantu v uspořádání střední Evropy. Tento německý «socialistický projekt» střední Evropy nebyl tedy Kominternou akceptován, ale jeho pozůstatky se přece jenom v dokumentech zakotvily. Od Komunistické strany Československa byly odtrženy její organizace v Sudetech; organizace na území zabraném Maďary přešly do maďarské strany, rovněž také Zakarpatské Ukrajiny. Vše nasvědčuje tomu, že se s Československem přestalo počítat, neboť i Slovenský stát se považoval za výsledek národní vůle Slováků, za vhodný základ pro uplatnění jejich národních práv; a dělnická třída pak měla bojovat za jeho demokratizaci. Když Hitler zabíral další země Evropy a snažil se podrobit si Balkán, v Kominterně se znovu objevil «středoevropský problém». Ve zmíněné rezoluci Kominterny o úkolech Komunistické strany Československa se hovoří o možnosti spojit všechny potlačované malé národy střední Evropy a Balkánu v jednu «národně revoluční frontu». I tato rezoluce Kominterny definovala německou revoluci jako hlavní článek budoucí revoluce středoevropské a evropské. Ani ona nehovoří o obnově Československa, naopak počítá s budoucí existencí samostatného slovenského státu. A konečné začlenění Sudet činí závislé na výsledku války, na síle revolučního hnutí a na vůli obyvatel těchto území.

Všechny tyto koncepce přepadením Sovětského svazu zanikly. Uznání Československa v předmnichovských hranicích se stalo pro sovětskou politiku samozřejmé. Nicméně však i potom existovaly tendence části slovenských komunistů, volajících po připojení k Sovětskému svazu. To už však odporovalo zájmům sovětské politiky té doby.

Problém Zakarpatské Ukrajiny se objevil až ke konci války. Chtěl bych se zmínit o jedné charakteristické epizodě. Sovětské vedení ne-

namítalo nic proti tomu, když Gottwald vyslal na osvobozenou Zakarpatskou Ukrajinu stranickou delegaci v čele s Krosnařem, aby zajišťovala výstavbu národních výborů a organizací. Zároveň ovšem poslalo na Ukrajinu komunistického senátora Turianicu s cílem organizovat akce za připojení Ukrajiny k Sovětskému svazu. Gottwald o Turianicově poslání nic nevěděl a náznaky mu činěné v tomto směru odmítal. Podívoval se dokonce, když mu Krosnař vyprávěl, jak musel z Ukrajiny utéci, neboť mu Turianica hrozil zatčením, bude-li agitovat pro Československou republiku.

Recepty a varianty

Vraťme se však k původní otázce o představách komunistů o uspořádání poválečného Československa od chvíle, kdy SSSR vstoupil do války. Nuže, nemáme přesných důkazů. Nikdo nevypracoval program, ba ani netlumočil záměr; vše se skrývalo za frázi, že lid doma si sám rozhodne o svém osudu.

Nicméně nepřímé důkazy přece jen umožňují rekonstruovat tehdejší uvažování komunistů. V srpnu 1942 poslal generál Pika Benešovi zprávu o názorech komunistů v československé vojenské jednotce v Sovětském svazu. Psal o dvou alternativách příštího uspořádání republiky. Za prvé – buď pokrokovou demokracii s jednou dělnickou stranou jako státní či opoziční, opírající se o Sovětský svaz. Anebo rovnou Československo socialistické, respektive sovětsko-československé.

Beneš požadoval od Piky upřesnění těchto informací. V září 1942 dostal odpověď. Pika v ní uváděl, že komunisté předpokládají vytvoření jedné dělnické a státní strany, tedy třídní diktaturu. Dále sděloval, že komunistickým důvěrníkům vedoucí činitelé v Moskvě vytýčili tři možné varianty poválečného uspořádání republiky. První počítala se začleněním Československa jako socialistického státu do politicko-hospodářské organizace střední Evropy, pod ochranou Sovětského svazu. Druhá předpokládala liberální stát se silnou vládní komunistickou stranou, s níž splynou ostatní socialistické strany.

Konečně třetí varianta vycházela z možnosti demokratické republiky podle Benešovy představy, to však jen za předpokladu, že sovětská vojska neproniknou do střední Evropy. A v této souvislosti ještě připomeňme Švermovu rozmluvu s Dimitrovem z počátku listopadu 1942. Dimitrov uváděl, že cílem je Československo demokratické nebo sovětské.

V roce 1942 tedy neměli komunisté ještě jasné stanovisko k budoucímu uspořádání republiky. Proto oněch několik variant, které byly do značné míry spojeny s úspěchy Sovětského svazu ve válce. V té době totiž nikdo nemohl vědět, kde se sovětská vojska zastaví.

Pika ve svých zprávách zachytil názory sice poněkud s časovým zpožděním, což ovšem nevyvrací skutečnost, že takové názory v komunistických kruzích existovaly.

V následujícím roce 1943 došlo k přesnějšímu vymezení představ o poválečném uspořádání. Ve směrnicích komunistické strany (z ledna 1943) o československém národně-osvobozeneckém boji se o podobě příští republiky ještě nemluvílo. Všichni se shodovali na některých opatřeních sociálně-ekonomicko-politického rázu a o účasti komunistů v poválečné vládě. V podstatě se sjednotili v názoru na výstavbu nové demokracie a na jasné zahraničně-politické orientaci na spojení se Sovětským svazem.

Ale s přibližováním osvobození evropských států se otázky jejich vnitřního uspořádání stávaly stále aktuálnější. Navíc v řadách komunistů okupovaných zemí zcela nezanikly hlasy, požadující nastolení sovětského režimu. Jenže tyto požadavky odporovaly tehdy nejen objektivním podmínkám, ale zejména linii sovětské politiky spolupráce velmocí. Navíc hrozilo nebezpečí, že se nepodaří prosadit komunisty jako vedoucí sílu národně osvobozovacího boje, ale naopak, že budou vytlačeni jako jeho krajní proud, jako levice, a tím ztratí podporu obyvatel.

Program : národně osvobozenecká, demokratická revoluce

V té době vedl Dimitrov jednání s vedoucími činiteli evropských

komunistických stran zdržujících se v Moskvě. Zdůrazňoval, že v jejich zemích nejde o okamžité nastolení vlády sovětů, k tomu má dojít až v další fázi vývoje. Hlavním úkolem komunistů nyní bylo prezentovat se jako národní síla. Proto nesmí vytyčovat příliš pronikavé sociálně-ekonomické a politické přeměny společnosti; mohly by je totiž izolovat v národě. Připomeňme v této souvislosti známé Gottwaldovo prohlášení o tom, že na programu nejsou sověty. V roce 1944 v jeho poznámkách k diskusi o nejbližších problémech v republice čteme : «Na denním pořadu není socialistická revoluce a diktatura proletariátu, nýbrž národně osvobozenecká demokratická revoluce.» Tuto zásadu potom ještě několikrát opakoval na schůzích komunistických funkcionářů na Slovensku i v českých zemích.

Z uvedených mocensko-politických představ komunistů vycházel také jejich návrh Košického vládního programu. Ten, spolu s presidentskými dekrety a nepsanými zvyklostmi spolupráce stran (a v této jednotě je nutno košický program chápat), vytvářel z hlediska komunistických mocenských záměrů a koncepcí pro rozvíjení revoluce výhodnou bázi. Komunisté si totiž uvědomovali, že v mocensko-politické a sociálně ekonomické oblasti dospěla demokratická revoluce k nejzazší hranici. Někteří dokonce dokazovali, že už překročila sovětský předobraz, t.j. ruskou buržoazní revoluci a stáli bezradně před vymezením, nebo přesněji před zařazením toho, co v Československu vzniklo, do nějaké přihrádky sovětského vývoje Leninovy koncepce rozšiřování moci. Režim, vybudovaný na základě Košického programu a presidentských dekretů, utvořil tedy výhodnou základnu pro realizaci mocenských záměrů komunistů. Při čemž zvláště důležité z tohoto hlediska bylo rozsáhlé znárodnění, pozemková reforma a instituce Národní fronty a vlády Národní fronty.

Situaci tedy posuzujeme z hlediska komunistických cílů, z hlediska koncepce dvou etap revoluce. Je však také možno uvažovat o režimu, který vznikl na základě Košického vládního programu, jako o systému ne jenom přechodném. Ovšem za předpokladu, že odpůrci komunistického monopolu moci mají dost sil vnitřních i mezinárodních, aby zastavili vývoj, vedoucí k uskutečnění komunistických záměrů. Domnívám se, že v tomto smyslu jsou československé zkušenosti mimořádně poučné.

Cíl : monopol moci

Komunisté měli jasný, i když nevyhlášený cíl : dosáhnout co nejdříve monopolu moci. Odhadovali, že v českých zemích se tak stane sjednocením všech tří k socialismu se hlásících stran, které tvořily tak zvaný socialistický blok. Počítali s tím, že ke sjednocení dojde brzy, zejména se sociální demokracií. Na Slovensku vypadala situace odlišně. Tam moskevské vedení věřilo v sílu KSS. Vycházelo z předpokladu, že komunisté v povstání dosáhli velkého vlivu, a hlavně věřili v jejich silné pozice mezi partyzány. Dokonce existovala představa (jak ji v červenci 1945 formuloval Slánský), že v důsledku povstání bude Slovensko hnací, vedoucí silou revoluce v republice.

Bezprostředně po válce se však události vyvíjely jinak. Proto komunisté hledali jiné cesty k prosazení monopolu své moci. Přitom je třeba uvést, že sice se jejich představy nerealizovaly, ale na druhé straně KSČ nečekala tak výrazný posun doleva ve vědomí většiny obyvatel, zejména dělníků. Revoluční nálady se projeví nejen v radikálních požadavcích, ale také v růstu počtu příslušníků strany. Zvlášť silná vlna nacionalismu, která zaplavila zemi, umožnila komunistickému vedení postavit se do jejího čela.

Snaha vystupovat jako síla celonárodní, nikoli levicová, zpočátku komunistům bránila předstoupit s hlubšími sociálně-ekonomickými požadavky; o tom snad nejvýrazněji svědčí historie kolem znárodnovacích dekretů. V této souvislosti malou zmínku. Když Gottwald po návratu do Prahy seznamoval představitele ÚRO a také představitele posledního domácího vedení své strany s Košickým vládním programem, zástupci obou proudů jej doslova hodili pod stůl. Odmítali jej jako nerevoluční; zejména požadovali socializaci průmyslu a bank.

Pro vytváření politické linie komunistů byl důležitý jejich vztah k Sovětskému svazu. Pro všechny komunistické strany byla naprosto závazná rozhodnutí Kominterny. A ta ovšem byla ovlivňována, ne-li přímo určována zájmy sovětské politiky. Přesto, že se od sedmého kongresu Internacionály vytvořily poněkud příznivější podmínky pro samostatnější a potřebám té které země více odpovídající postupy

jednotlivých komunistických stran, zůstala závislost na Moskvě v podstatě neotřesená.

Nacvičená poslušnost

Změnila se situace po rozpuštění Kominterny? Některé její úkoly převzalo mezinárodní oddělení sovětské komunistické strany v čele s Dimitrovem. Jiné přešly na nově vytvořený jakýsi výzkumný ústav, rovněž podřízený Dimitrovovi. Dřívější závazná usnesení Kominterny nahradily porady u Dimitrova. Jeho stanoviska byla všemi chápána jako závazné směrnice, odpovídající záměrům sovětského vedení.

Nicméně lze pozorovat, že rozpuštěním Kominterny, a zejména pak po skončení války, se pouta závislosti komunistických stran a jejich dirigování z Moskvy poněkud uvolnila. Samozřejmě, jen do jisté míry. Komunistická vedení měla v sobě už nacvičenou poslušnost vůči Moskvě a přesně věděla, že nemohou učinit nic, co by odporovalo sovětským zájmům. V rámci dohodnuté obecné linie měly však komunistické strany poněkud volnější prostor pro vlastní politiku. Sovětská politika ovšem nerezignovala na prosazení svých zájmů v zemích, které patřily do sféry jejího vlivu. Uplatňovala jej po válce několika způsoby. Především prostřednictvím státních orgánů. Jsou známy zásahy Moskvy do vnitřních záležitostí všech států jejího vlivu. Tyto zásahy našly vždy podporu domácích komunistů. Druhou formou byla aktivita sovětských vojenských a bezpečnostních orgánů. Ty si vybudovaly ve zmíněných zemích rozsáhlé agenturní sítě, především z komunistů, a to i za zády vedení národních stran. Neméně významnou formou bylo i rozestavení kádrů vychovaných Kominternou a jejím prostřednictvím vázaných různými pouty se sovětskými, a nejen politickými, místy. Ti s nimi zůstávali ve styku, podávali jim zprávy o situaci v té které zemi a vystupovali podle jejich přání. A samozřejmě nelze pominout roli sovětských zastupitelských úřadů, jejichž prostřednictvím se uplatňovalo spojení Moskvy s komunistickými vedoucími kruhy. Na velvyslanectví úřadovali jacísi

činitelé pro stranický styk. Moskva měla tedy vedle státního vlivu i dostatek prostředků, aby prosadila svůj zájem v komunistických stranách zemí sféry svého vlivu. K nejdůležitějším stále však patřilo ideové pouto a vžitý pocit poslušnosti komunistů vůči sovětské politice.

Moskva poskytla více volnosti komunistickým stranám při uplatňování taktických variant na cestě k mocenskému záměru proto, poněvadž to odpovídalo jejím zahraničně mocenským zájmům a poněvadž mocenské záměry stran korespondovaly se zájmy Moskvy. Nadto měla Moskva zajištěnu poslušnost všech stran.

Teprve odchod komunistů z vlády Francie a Itálie, a československé události kolem Marshallova plánu, se skřížily se zájmy Moskvy. Ta si uvědomila, že jistá akční volnost, poskytovaná komunistickým stranám po skončení války, už není v souladu s jejími záměry, s jejími změněnými zahraničně-politickými cíli. Zároveň věděla, že nelze obnovit Kominternu. Prosadila tedy založení Informbyra.

Nejistá pozice Gottwaldova

Ještě poznámku o vztazích uvnitř čs. komunistického vedení po návratu z Moskvy. Ty se během války velice zkomplikovaly. Gottwald se vracel jako nejistý a fakticky zlomený člověk. Především si nebyl zcela jist svou pozicí v Moskvě. Byla dost pevná? Je známo, že dvakrát se v Kominterně uvažovalo o jeho odvolání z funkce. Poprvé v roce 1939, v souvislosti s hodnocením politiky KSČ v době Mnichova, podruhé v roce 1942, v souvislosti s vytýčením linie na organizování partyzánského odboje v českých zemích. Gottwald rovněž nepovažoval za náhodné, že ho Stalin za celou válku přijal pouze jednou. Velice se narušily vztahy mezi Slánským a Gottwaldem na jedné, a Kopeckým na druhé straně. Také vztahy obou prvních ke Köhlerovi se velmi zostřily. Komplikace a nesrovnalosti vznikaly i ve vztazích mezi moskevským vedením a komunistickými činiteli domácího odboje. Brzy se objevily kritické výpady Gottwalda, Kopeckého, Širokého, Slánského a jiných proti tak zvanému povstaleckému

vedení Komunistické strany Slovenska. V českých zemích došlo k ostré kritice tzv. moskevských posledního domácího vedení komunistické strany v čele se Smrkovským.

Příčin těchto rozporů a nesrovnalostí bylo několik, při čemž nechyběl pocit moskevských, že pro sebe nemohou reklamovat účast na odboji a povstání.

Rozprava a dotazy

Opat A. Opasek : Hovořil jste o rozporech mezi funkcionáři KSČ, kteří za války našli útulek v Moskvě. Jak lze tyto rozpory vysvětlit, jak to, že nebyla nalezena a vytýčena společná platforma ?

Kaplan : Důvodů bylo několik. Jednak Kominternu měnila každou chvíli svoje stanoviska. Představitelé komunistických stran, kteří žili v exilu, museli tato stanoviska respektovat a rozpracovat. Oni tak vytýčili linii, ale neměli už technickou možnost to hned dát vědět domů, takže než to tam přišlo, tak třeba Kominternu už zase změnila své stanovisko, a « linie » byla překonaná. Ono to bylo velice komplikované, protože to spojení bylo v určitých momentech přerušeno, spoléhalo se na to, že se poslouchá (rušený) moskevský rozhlas a to ovšem nestačilo. To byla jedna příčina. Druhá byla, že se nevědělo, co bude – například právě se Slovenskem. Gottwald a druzí v Moskvě nevěděli, jak se bude řešit československo-sovětský vztah, zda Slovensko bude samostatný stát, krátce, co bude s Československem. A pak tu ovšem byly ve hře osobní vztahy, antipatie, nedůvěra. Tak třeba za Slovenského národního povstání šlo o to, kdo na Slovensko poletí a bude tam prosazovat politickou linii moskevského vedení strany. Původně měl jet Václav Kopecký, ale to zarazil Gottwald. Říkal : « Toho tam přece poslat nemůžeme, to je nacionalista, toho by tam umlátili ». Ale zároveň se Gottwald Kopeckého bál a tvrdil, že Kopecký musí zůstat v Moskvě... « Bude se jednat o vládu a Kopecký by mi do smrti neodpustil, kdyby u toho nebyl ». A tak do povstání letěl nakonec Šverma, prakticky nevybavený a politicky neujasněný, a s ním Slánský.

Co se týká odvolání Gottwalda, o němž jsem hovořil, bylo to tak. Československá historiografie o tom dost dlouho mlčela a dosud mlčí. V lednu 1939 projednávala Kominternu politiku KSČ v době Mnichova. Sporným bodem bylo, zda komunisté měli dát pokyn k ozbrojenému odporu. Nakonec bylo řečeno, že KSČ postupovala správně, že velkým úspěchem bylo, že dovedla národ až do zákopů, podporovala mobilizaci atd. Krátce : rozhodnutí Komunistické stra-

ny Československa bylo správné. Ale jen o tři měsíce později přišla najednou další rezoluce, která to úplně obrátila. A Dimitrov k tomu dělal závěr, že se tedy do toho mělo jít. Gottwald obhajoval původní stanovisko, ale Dimitrov uzavřel debatu v tom smyslu, že kdyby byly « normální podmínky » a kdyby se nejednalo o masovou stranu, muselo by dojít ke změně ve vedení KSČ. Ale protože podmínky normální nejsou a není možno vysvětlit členským masám co se stalo, tak se od kádrových změn upouští.

Podruhé, v roce 1942, kdy osud Gottwaldův visel na vlásku v souvislosti s organizací partyzánského boje v českých zemích, intrikoval především Kopecký. Hovořilo se tehdy o Švermovi jako o možném nástupci. Šverma nabídku odmítl, už proto, že měl sám ke Gottwaldovi velmi blízko. Ale aféra vrhala dlouho stín na vztahy mezi Kopeckým a soudruhy věrnými Gottwaldovi. Tak například Slánský s Kopeckým po celý jeden rok nemluvil, zasedali spolu ve vedení, ale vzájemně se ignorovali.

Pachman : Můj dotaz je tento : existují nějaké doklady pro často opakované tvrzení, že moskevské vedení KSČ si nepřálo pražské povstání a vůbec jakékoli povstání proti nacistickým okupantům ?

Kaplan : Nic takového jsem v archivech nenašel. Osobně si myslím, že moskevské vedení strany si naopak přálo, aby taková povstání vznikala. Už proto, že Dimitrov a duchovní dědici Kominterny vytýkali Československu, že nevede ozbrojený zápas, že nejsou partyzánské boje v českých zemích. Vzpomínám si, že po válce na Vysoké škole politické v Praze měl Kopecký přednášku a ta trvala čtyřia dvacet hodin, nepřetržitě. My jsme tam chodili spát a on pořád mluvil. My už jsme se museli střídat, ale řečník tam měl tajemníka, který měl na stole přístroj na vaření kafe, a ten Kopeckému naléval a on to do sebe lil a mluvil a mluvil ; teprve později se zjistilo, že tam četl rukopis své knihy *KSČ a ČSR*, která má asi 400 stran, ale kromě toho říkal i řadu věcí, které nakonec do knihy nepřišly. A Kopecký vyprávěl, jaké bylo ve vedení KSČ v Moskvě nadšení, když došla zpráva, že v Praze vypuklo povstání. Jak velice to vítali. Při čemž mu

nepřipisovali takovou váhu a důležitost, jako slovenskému povstání. Ale to bylo už také ovlivněno rozpuštěním České národní rady (na pokyn Sovětského svazu) a jinými událostmi.

V červnu 1945, asi měsíc po návratu z Moskvy, projednávalo předsednictvo ÚV KSČ činnost posledního ilegálního vedení komunistické strany doma (tedy v českých zemích) – Smrkovský, David, Koucký i Knapp z odborů a podrobilo je velmi ostré kritice za neprůraznost, « mocenskou nedůslednost » a tak podobně. Takže já si myslím, že vedení KSČ pražské povstání přivítalo, taky už proto, aby se tak říkajíc napravila reputace. Je například známo, že jugoslávští komunisté měli vůči Gottwaldovi už v té době řadu velkých výhrad, a jednou z nich bylo, že oni bojovali se zbraní v ruce, ale v Čechách že se nedělo nic a Gottwald to trpěl.

Vrzala : Rád bych se dr. Kaplana zeptal – jsme dosud ve válečném údobí – na poměr moskevského vedení čs. komunistů k prezidentu Benešovi. Pokládali ho za sjednotitele exilu, za hlavu zahraničního odboje, nebo spíše za šachovou figurku, kterou lze pohybovat a jejím prostřednictvím ovlivňovat politiku západních velmocí, Roosevelta především, zejména pokud šlo o střední a jihovýchodní Evropu ?

Kaplan : Vztah moskevského vedení KSČ k Benešovi se měnil podle toho, jak se k němu měnil poměr Kremlu. V roce 1943 stály Benešovy akce v Moskvě vysoko : to vyplývá, mimo jiné, ze záznamů o rozhovorech které měl Stalin s Benešem a jichž, nutno připomenout, se Gottwald nezúčastnil. Ten se musel spokojit se záznamy, které mu o průběhu těchto jednání dával sovětský diplomat Kornejčuk. Tyto záznamy jsou dnes v archivu ÚV KSČ, četl jsem je tam. Věc není zcela jasná, ale je pravděpodobné, že Stalin a Moskva přisuzovali v té době Benešovi dost velký význam, zejména právě pokud šlo o příští uspořádání střední Evropy.

Tady malé odbočení. V roce 1946 přijel do Prahy na 8. sjezd KSČ Jacques Duclos jako vedoucí francouzské delegace. Ale než přijel, tak ještě z Paříže žádal, aby byla pro něho uspořádána tisková kon-

ference a na ní aby mu byla položena otázka, jak bude složena příští vláda Maurice Thoreze, jaký bude mít program. Ale současně žádal, aby mu byl vyjednáán rozhovor s Benešem o politice francouzských socialistů. V té době totiž francouzští komunisté usilovali o spolupráci s francouzskými socialisty. Jestli Beneš tehdy prostředkoval, to nevím, ale případ ukazuje, že jisté takové představy o úloze Beneše i vůči Západu existovaly. Pokud jde o Moskvu, Beneš si chtěl sověty zavázat. Úloha Beneše jako prostředníka mezi sověty a Poláky je známá. Beneš se patrně domníval, že to je jakási – teď nevím, jestli to řeknu přesně – služba, že sověti mu budou do jisté míry zavázáni, že se mu jeho služby vyplatí. Tak například když v roce 1943 Beneš přijel do Moskvy podepsat československo-sovětskou smlouvu, tak měl také navštívit frontu, měl se setkat s důstojníky československé vojenské jednotky ze Svobodovy armády. Ale ta už byla na frontě, nebo blízko fronty, a Sověti řekli, že nemůžou zaručit bezpečnost, kdyby tam jel, ale že mohou přivést nějakou delegaci do Moskvy. A tak přijel Svoboda a několik vyšších důstojníků. Ti Beneše varovali a říkali mu, aby byl opatrný s podpisováním té smlouvy se Sovětským svazem. Beneš argumentoval, že je dlouholetý a zkušený diplomat a že, já to řeknu lidově, si na něj Stalin nepřijde. A říkal: oni jsou mně zavázáni, oni mně vděčí za odhalení maršála Tuchačevského. Načež mu ti důstojníci říkali – pane presidente, o tom tady moc nemluvte, protože mezi sovětskými důstojníky a generály vládne přesvědčení, že to byla hrozná chyba.

Ströbinger : Jakou představu měli čs. komunisté v Moskvě o stranickém uspořádání doma po válce? Počítalo se s nesocialistickou stranou? A když, v jaké formě?

Kaplan : Komunisté měli asi tyto představy, když se vraceli z Moskvy: v Národní frontě budou tři socialistické strany a strana lidová. Tři socialistické strany budou úzce spolupracovat, dohodneme se předem o zásadních věcech. Při tom se komunisté domnívali, že v momentě, kdy se třeba bude rozhodovat o znárodnění průmyslu, tak lidová strana odpadne, vypadne z Národní fronty, půjde proti.

A jak byl Gottwald překvapen, když s údivem zjistil : co se mně to tu děje ! Oni mně to tu všechno všichni odhlasovali ! On tohle nepředpokládal. Samozřejmě, lidová strana byla do jisté míry třeba proti znárodnění, měla výhrady a nechala si je zaprotokolovat ; ale fakticky to vypadalo tak, že Šrámková strana prostě chtěla být u toho, být u moci, nenechat se vystřadit. Navíc, co se stalo : docházelo postupně k silné polarizaci, socialistický blok přestal existovat, národní socialisté a lidovci postupovali často společně a tak brzo « nejpravicejší » stranou v Národní frontě nebyli lidovci – jak se v KSČ předpokládalo – ale národní socialisté. Gottwald uvažoval o tom, že je postaví mimo vládu. Představoval si, že je vyžene z Národní fronty do opozice a ministr vnitra pak prostě z pravomoci mu vlastní a z příkazu vlády takovouto opoziční stranu rozpustí.

Ströbinger : Jak bylo připraveno – jistě už v Moskvě – našimi komunisty propojení sovětské a československé bezpečnosti ? A kdo o tom všem věděl ?

Kaplan : Sovětská bezpečnost byla na československou napojena od počátku, tedy najisto od konce války. A mnoho čs. občanů pro sovětskou bezpečnost přímo pracovalo. O principu této spolupráce se ve vedení KSČ dobře vědělo, ale někteří, abych tak řekl, toho věděli víc, než jiní. Muž, který o těchto věcech věděl hodně, byl Václav Kopecký. Ten měl během války za úkol pomáhat při získávání lidí mezi československými obyvateli a občany v Sovětském svazu pro spolupráci se sovětskou bezpečností. Druhým takovým člověkem, pověřeným stejným úkolem, byl Bruno Köhler. Ten v roce 1939 odešel do Francie, kde dostal pokyn, aby odjel do Moskvy. Ale on nejel do Moskvy, nýbrž do Mexika a byl tam v době, kdy byl zabit Trocký. Vrátil se potom do Sovětského svazu. Po válce byl poslán do NDR, do východního Berlína, tam se mu však nelíbilo a tak se vrátil do Československa a pomalu « šel nahoru ». To bylo dosti obtížné, protože neuměl pořádně česky, ale zato se oženil s tehdejší Gottwaldovou sekretářkou. A ta zas určovala, koho Gottwald přime a koho ne.

Ale ještě k práci sovětské bezpečnosti u nás. Pracovalo v ní mnoho lidí, také dřívější sovětsští partyzáni a vojáci. Byla tu velká skupina lidí, kteří byli vycvičeni v paradesantních jednotkách, myslím v Ufě a kteří byli u nás shozeni jako političtí komisaři partyzánských jednotek. To byli většinou pracovníci sovětské bezpečnosti. Jedním z nejznámějších byl Pich-Tůma. Muž bezpečnosti, který se významnou měrou podílel na přípravě února. Tak to byla jedna taková skupina. Ta zas získávala mladé lidi v partyzánských útvech, tedy Čechy a Slováky, jako spolupracovníky. K těm patřil například Andrej Kepřt, který ve svém životopise píše, že ho získali, když mu bylo devatenáct let. Byl mezi nimi i pozdější náčelník Státní bezpečnosti a náměstek ministra vnitra Alois Prchal. A takových byla řada. Velmi silná byla bezpečnostní skupina na brněnsku, protože tudy šla kurýrní cesta – ve Vídni existovalo velitelství NKVD pro střední Evropu. A bylo to v Brně (předtím už v Košicích), kde se sověti snažili získat Otu Šlinga jako jejich spolupracovníka. Ale ten to odmítl. Sověti zřejmě chtěli mít zajištěny vůbec všechny krajské tajemníky, ale Brno bylo zvlášť důležité, právě pro ony kurýrní cesty.

Ströbinger : Hrála v tom také úlohu partyzánská brigáda Jana Žižky? Z ní prý se měla později rekrutovat řada pozdějších pracovníků bezpečnosti.

Kaplan : To je možné. Víím o jednom, Pokorném, to byl vyloženě sovětský spolupracovník. Byl pak velitelem Státní bezpečnosti (po generálu Bartíkovi), ale pro totální neschopnost ho museli odvolat. Udělali ho vedoucím sektoru Slovensko v českých zemích a on se pak podílel na té tzv. slovenské krizi.

Heidler : Mám dojem, že čs. komunističtí předáci v Moskvě ujišťovali sovětské orgány, že v Československu bude boj proti církvi a náboženství poměrně snadný. Pokud víím, tak měli za to, že na Slovensku se to vyřídí bojem proti fašismu a údajným i skutečným kolaborantům, v českých zemích pak už stejně nikdo nevěří. Jenže tu zřejmě podcenili sice menšinovou, ale zato významnou složku naší pováleč-

né společnosti, totiž opravdu hluboce věřící křesťany, kteří se jen tak nedali zastrašit, právě naopak. Snad právě proto byl v Československu – pomineme-li Albánii, Čínu a ovšem Sovětský svaz – protináboženský boj snad nejostřejší. Zajímalo by mne, zda dr. Kaplan ví něco, zda snad ve stranických archívech našel něco, co by se dalo označit jako direktivy pro příští politiku KSČ vůči věřícím.

Kaplan : Na zasedání Informbyra v roce 1948, když se « oddělovala » Jugoslávie, podával Slánský (28. června) zprávu na předsednictvo ÚV KSČ o průběhu tohoto zasedání a řekl : « Mluvili jsme také se sovětskými soudruhy o naší církevní politice a o plánu založit českou katolickou národní církev. Oni nám gratulovali a říkali, když se vám to povede, bude to výborné ». Komunisté opravdu zneužili náboženské citění a přesvědčení obyvatel. Mluvílo se o tom, že socialismus je schopen naplnit ideály, které hlásá křesťanství a tak dále. Osobně si myslím, že řešení církevní otázky, vztah státu a církve, nebo komunistů a církve, je velice důležitý a poučný i pro dnešek a měli bychom o něm někdy debatovat separátně.

PŘÍČINY ÚNOROVÉ TRAGEDIE

Luděk Pachman

Mně bylo v programu naší konference uloženo speciální téma, které při večeři můj soused formuloval asi tak, že mám vysvětlit, jak se mi podařilo v letech čtyřicetpět až čtyřicetosm zruinovat československé odbory. Mám k tomu několik poznámek, které snad mají hlubší dosah, poněvadž osvětlují celkovou koncepci komunistického hnutí v tehdejším Československu.

Většina odborového aparátu byla v roce 1945 přejata z doby okupace, z tzv. « NOÚZu ». Ale hned v květnu pětáctyřicet vnikla do tohoto aparátu úderka « přesvědčených komunistů », kteří ve svém mladistvém zanícení si mysleli, že převrátí celý svět – k této skupině jsem taky patřil. Část z nás patřila k tzv. Revolučnímu odborovému hnutí (ÚRO), které existovalo v posledních dvou letech okupace, tzn. odbojové skupiny.

Situace v odborovém aparátě po roce pětáctyřicet vypadala zhruba takto : bylo tam asi 650 sociálních demokratů, asi 240 komunistů a na 200 národních socialistů a lidovců. Čili komunističtí pracovníci odborových orgánů byli ve zřetelné menšině. Metody, kterými se přes to podařilo celé ÚRO ovládnout, jsou právě charakteristické pro údobí let čtyřicetpět až čtyřicetosm.

Co se stalo ? Za prvé při rozdělení funkcí, při prvních opatřeních v organizaci odborového aparátu se sociální demokraté a ostatní demokraté spokojili s funkcemi sice reprezentativními, ale politicky méně významnými. Sociálním demokratům se dostalo pozic v oblasti hospodářské, v oblasti sociální politiky, na druhé straně komunističtí pracovníci aparátu ovládli klíčové pozice v organizačním oddělení, především referát závodních rad a prakticky celé kulturně-výchovné oddělení. A to byl velice důležitý výchovný aparát. Tehdy jsme provozovali divadla, vládli odborovým tiskem a tohle

všechno bylo už vysloveně v komunistických rukou těsně po květnu 1945.

A to byla první chyba demokratů : spokojili se s funkcemi generálního tajemníka, vedoucího národohospodářského, sociálního oddělení atd., ale zanedbali právě tyto klíčové pozice. Tak třeba referát závodních rad se stal klíčovým oddělením v celém odborovém hnutí právě v přípravě února 1948. Sjezd závodních rad byl jednou z nejdůležitějších politických událostí té doby.

Druhá závažná okolnost byla, že pouze komunistická frakce – jestli to tak mám nazvat – v odborovém hnutí měla pevnou koncepci, věděla, co vlastně chce z odborů udělat. My jsme chtěli odbory přetvořit v « převodový mechanismus » komunistické strany, tak, jak nás tomu učila marxistická ideologie a chtěli jsme z nich udělat « školu socialismu », to znamená ideologický aparát k výchově dělnické třídy v duchu marxismu-leninismu.

Politika ústupků se nevyplatila

Demokraté v odborech neměli vůbec žádnou koncepci. Naopak byli ochotni v důležitých otázkách ustoupit a vlastně podporovat komunistickou koncepci. To se ukázalo ve dvou velice důležitých otázkách. O otázce znárodnění se tady už hovořilo. Nejenom první znárodnění v roce pětáctýřicet, ale i snaha po dalším, širším znárodnění našla uvnitř odborů vlastně podporu všech existujících politických frakcí. Nebyl zde žádný podstatný odpor ani proti dalšímu a mnohem radikálnějšímu znárodnění. A je třeba konstatovat, že už znárodnění z roku pětáctýřicet šlo tak daleko, že na celém světě nenajdeme jedinou zemi, která by si při takovém rozsahu socializace udržela politickou demokracii. Čili právě tento průlom ve směru vlastnění a centralizování hospodářského řízení znamenal prakticky cestu ke zničení demokracie.

Druhá důležitá otázka, o níž se měl vlastně vést politický boj (ale nevedl) byla ta, že ÚRO se zmocnilo v celé tehdejší společenské struktuře úkolů a pravomocí, které odborům vůbec nepříslušely.

ÚRO spravovalo divadla, mělo důležitou úlohu v oblasti kulturní politiky a neomezilo se tedy na oblast sociálně-hospodářskou, která odborovému hnutí náleží. Pro komunistickou stranu se to rovnalo realizaci její vlastní koncepce. Tehdy v roce 1945 šlo o to, přeměnit Národní frontu v něco zcela jiného, než čím je obvykle koalice politických stran. Mimo jiné šlo také o ovládnutí Národní fronty tím, že se jiným, KSČ poplatným organizacím dostane uvnitř této fronty značné kompetence. V tomto směru samozřejmě « masová organizace dělnické třídy » měla hrát rozhodující úlohu.

Je zajímavé, že ostatní příslušníci tehdejšího odborového vedení nekladli odpor tomu stálému rozšiřování kompetence Revolučního odborového hnutí. Tehdy, už v roce 1945, vydal sociální demokrat Evžen Erban heslo : « ÚRO – velmoc ». Pro ně bylo velice příjemné to, že se ÚRU dostalo stále větších kompetencí ; neuvědomili si, že tím vlastně podporují menšinový boj komunistické strany, který přerůstal v ovládnutí většiny mocenských pozic.

To je moje stručná poznámka k situaci v odborech. Teď mi však dovoluji, abych řekl několik slov o tom, v čem spatřuji hlavní příčiny únorové tragédie Československa. Především : jsem rozhodným odpůrcem teze o údajné historické nevyhnutelnosti všech krizových situací v našem národě. Já jsem rozhodný odpůrce tvrzení, že mezinárodně-politická situace všechno rozhodla a že my jsme vlastně vnitřně nikdy neměli – a když to logicky rozšíříme do budoucna, že nikdy nebudeme mít – možnost vlastní aktivní politiky a vlastního rozhodování. Je to teze do budoucna demobilizující a je to i teze, kterou lze historickými zkušenostmi vyvrátit.

Ve střední Evropě byly tři země obsazeny jednak západními a jednak východními armádami. Jedna z nich, Německo, zůstala do dneška rozdělena. Druhá, Rakousko, si přes desetiletou okupaci vydobyla ve velice těžkém politickém boji svobodný demokratický režim. Proč ? Poněvadž rakouská komunistická strana byla početně bezvýznamná, čili vnitřní příčiny sehrály rozhodující úlohu. Třetí z těchto zemí, Československo, patří do sféry sovětského vlivu dodnes. Nadto existuje jedna země v Evropě, Finsko, která stála na straně poražených, do níž vmaštrovala Rudá armáda, ale která si přece jen

udržela demokratický systém.

Chybná koncepce

Považuji za chybu hledat příčiny naší tragedie u jiných, hledat je v mezinárodně-politické sféře. Dávám plně za pravdu Pavlu Tigridovi, který včera hledal ty příčiny především v nás samých, v našem selhání v určitých krizových situacích. Které základní příčiny vedly, podle mého názoru, k « únorovému vítězství pracujícího lidu » ? Především chybná koncepce naší exilové vlády za druhé světové války. Dr. Beneš žil v traumatu mnichovské dohody z roku osmatřicet. Byl přesvědčen – a to byl naprosto chybný odhad poválečné situace – že i po válce jediné nebezpečí pro naši národní existenci bude opět vycházet z Německa. A poněvadž v roce osmatřicet ztroskotala jeho orientace na západní velmoci, na Francii a na Anglii, hledal jiné zahraničně-politické zajištění Československa proti poválečnému Německu a jel proto za války volně, a dokonce přes Churchillovy výhrady, k jednání do Moskvy. Jak to dopadlo, víme.

Tato koncepce Benešovy exilové vlády znamenala pro Československo, pro velkou většinu jeho obyvatelstva, především morální odzbrojení. Už v tom roce třiačtyřicet a potom po roce pětáčtyřicet komunistické hnutí a Sovětský svaz nepředstavovaly žádné nebezpečí. Jestliže Beneš, který měl obrovskou autoritu v národě, neviděl v SSSR žádné nebezpečí, nýbrž naopak záštitu, pak to nutně muselo oslabit přirozené a zdravé obranné reakce v našem lidu proti totalitarismu.

Toto je, myslím, naprosto prokazatelné. Vím z vlastní zkušenosti, že komunistická propaganda se v té době 1945-48 silně orientovala právě na zdůraznění této Benešovy koncepce. My všichni, tehdejší komunističtí propagandisté, měli jsme příkaz Beneše při každé příležitosti chválit, odvolávat se na jeho moudré rozhodnutí o naší zahraničně-politické orientaci. Byla to velice účinná ideologická zbraň. Například ve volbách 1946. My jsme šli tehdy do voleb s heslem : I my stojíme za presidentem Benešem a plně ho podporujeme, především jeho zahraničně-politickou koncepci.

Dále : příčinou velké početní i vnitřní síly KSČ byl její poválečný program. Kdybychom měli použít dnešní terminologie, řekli bychom, že to byl vysloveně « eurokomunistický » program. Jestli někdo tvrdí, že program třeba italské, nebo španělské komunistické strany je něco úplně nového v historii komunistického hnutí, tak jen dokazuje, že tuto historii nezná. Všecky podstatné body programu např. i italské komunistické strany byly v našem programu po roce pětáctýřicet. « Lidová demokracie je nová, demokratická cesta k socialismu, která není identická s diktaturou proletariátu », to jsme tehdy tvrdili. Nebo : « Politický pluralismus zůstane i v socialistické společnosti všeobecně platným principem ». Mluvílo se o lidských právech, svobodě názoru, náboženské svobodě. Všechno, co je dneska označováno za pozitivní v italském, francouzském, španělském programu, bylo už obsaženo v programu KSČ.

Dovolte mi vyličit malou epizodu, která dokazuje, jak se jedním rázem všechno změnilo :

Začátkem října osmačtyřicet jsem měl důležitý úkol. Dělal jsem politické školení na předsednictvu vlády. A referoval jsem tam na téma « Charakter lidové demokracie ». A tam podle mi daných směrnic jsem poukazoval na rozdíly mezi lidovou demokracií a diktaturou proletariátu. Mluvil jsem ještě tehdy ve své hlouposti o demokratickém charakteru « naší cesty k socialismu », o tom, že existuje rozdíl mezi Sovětským svazem a námi, atd. Velice mi tam oponoval jeden starý komunista Lukeš, který byl potom vyslancem v Dánsku. A já jsem ho tam samozřejmě usadil několika marxistickými poučkami, tak, že se mu ostatní smáli. Ale jen o týden později promluvil soudruh Dimitrov a prohlásil tu mou propagovanou koncepci za úplně falešnou. Všechny formy přechodu k socialismu prý musí být diktaturou proletariátu, a tedy i lidová demokracie je diktaturou proletariátu. Soudruh Lukeš mně potom čtrnáct dní telefonicky honil a já jsem se dával čtrnáct dní telefonicky zapírat.

Uvědomme si : podzim 1948. Proč právě tehdy ? Poněvadž do té doby došlo k definitivní konsolidaci celé komunistické moci ve všech satelitních státech východního bloku. Až do této konsolidace platil – používám současné terminologie – « eurokomunistický »

program. Po definitivní konsolidaci byl týž program jaksi z nejvyšších míst vyhlášen za revizionismus. To už je zkušenost, která má platnost i pro dnešek. Myslím, že únor musíme chápat právě jako poučení pro dnešek. Všechny iluze o novém programu, o novém charakteru komunistického hnutí v západoevropských státech, představují podle mého názoru jedno z největších politických nebezpečí v západní Evropě.

Trestuhodný iluzionismus

Za třetí. K únoru přímo vedl trestuhodný iluzionismus našich demokratů. Oni si totiž mysleli (poněvadž uznávali demokratická pravidla hry), že se všechno bude řešit podle těchto demokratických pravidel : v parlamentě, hlasováním ve vládě atd. To nemusím dále rozvádět, poněvadž všechny okolnosti jsou známy, ale zas bych chtěl upozornit, že tento iluzionismus existuje dosud leckde v Evropě. Demokráté mají stále ještě často iluze o tom, že s komunistickými stranami lze uzavírat demokratické koalice, že s nimi lze normálně jednat o programu a že všechna tato ujednání budou dodržena.

Za čtvrté. Jednou ze základních příčin února 1948 byl podle mého názoru vliv a činnost levého křídla v sociálně demokratické straně. Komunistická strana se po roce pětáctýřicet opírala o tzv. « socialistický blok pracujícího lidu měst a venkova », ale velice důležitou úlohu v něm právě měla sociálně demokratická strana, která byla pod silným vlivem své levice. Později došlo k obratu (na brněnském sjezdu), ale přes to, ještě i v únorové krizi, pochopili sociální demokraté příliš pozdě, až 24. února – a to ještě jen nejlepší z nich, například ministr Majer – o co vlastně jde, že jde i o jejich existenci. V Československu nesporně existovala mezi rokem 1945 - 48 v určité formě taktika lidové fronty, která komunistické straně umožnila, nebo přinejmenším usnadnila, převzetí moci.

Za páté. Rozdíl mezi komunistickou menšinou a demokratickou většinou v Československu byl v tom, že komunistická strana měla svůj naprosto pevný, jednotící program, svou jednotící ideologii a

že takový program a ideologie (používám nerad pojmu ideologie, poněvadž je to zcela zprofanovaný termín, řekněme tedy duchovní koncepce politiky) našim demokratům po roce pětáctyřicet naprosto scházely.

Křesťanská alternativa

Co rozumím takovou jednotící duchovní silou ? Jsem pevně přesvědčen o tom, že i v současné Evropě – a že už to platilo i o tehdejší období – je pouze křesťanství alternativou k marxismu. Že o budoucnosti našeho kontinentu se rozhodne mezi těmito dvěma duchovními a společenskými silami. Neznám totiž žádnou třetí či čtvrtou společenskou sílu.

Když se mluví o evropském liberalismu, nebo o jiných podobných hnutích, tak si hned uvědomme přesnou analýzu situace v Evropě, že nemají nejmenší šanci v konfrontaci s marxismem a s komunistickým hnutím. Pouze křesťanství, chápané ve smyslu křesťanských principů ve společenské sféře, může zde uspět.

Musím se samozřejmě omluvit, že kladu křesťanství a marxismus na jednu úroveň ; samozřejmě vím, že hlavním obsahem křesťanství jsou jeho transcendentální cíle, víra v Boha ; ale křesťanské principy hrají ve společenské sféře, mohou hrát a musí hrát (podle mého názoru) úlohu ideologie, úlohu jednotící duchovní síly.

U nás v Československu byla síla marxistického hnutí, síla komunistické strany jednoznačně spojena s obecným odklonem od křesťanství. Vážná otázka je, kdy k tomuto odklonu došlo : zda už v roce 1918, či později, ve dvou aktivních společenských vrstvách – mezi intelektuály a ve značné části mladé generace. Tedy, jak se ukázalo v dalším vývoji, k tomuto odklonu došlo ve dvou rozhodujících společenských vrstvách. Myslím, že pro dnešek platí zásada, že oslabení křesťanství vede automaticky k posílení marxistického hnutí a k nebezpečí opakování února osmačtyřicet v jiných zemích.

Hned by mohla vzniknout námitka : Itálie ! Tradiční křesťanská země a komunisté tam mají snad nejbliž k převzetí moci. Ale italské

křesťanství vůbec není vnitřně silné. V Itálii je křesťanství převážně věcí rodinné tradice ; lidi chodí do kostela, poněvadž už babička tam chodila. Pro ně je nedělní mše jakási část volného dne, zotavení, ale vnitřně je víra v Itálii oslabena. Čili i tam je podle mého názoru síla marxistického hnutí současně slabostí křesťanství a jeho politické organizace. Že křesťanská demokratická strana v Itálii patří k nejlínějším, nejprohnilejším politickým partajím v celé Evropě, je známo. Za dvacet let nepřišli ani na jedinou novou ideu. Spoléhají se vždycky na to, že jim papež vyhraje volby a že sami se namáhat vůbec nemusí.

Tragedie KSC

Závěrečná poznámka. Dnes ráno při snídani jsem si uvědomil, že jsem tady vlastně jediný tehdejší « vítěz ». Poněvadž ti druzí zde přítomní « vítězové » ještě nebyli plnoletí v době února, takže by bylo nespravedlivé činit je za to zodpovědnými. Neploletý člověk má právo na omyly. Mně už bylo čtyřiaadvacet let a měl jsem tehdy mít rozum.

Chci tady říci, že únor 1948 byl nejenom nesmírnou historickou tragédií československých demokratů, ale ještě ve větší míře tragédií československých komunistů – tehdejších vítězů. Do února 1948 byla totiž komunistická strana politickým hnutím, byla to organizace, v níž se diskutovalo, v níž bylo přesvědčení, v níž byly názory, v níž bylo dokonce nadšení – toho zřejmě víc, než v ostatních, demokratických stranách. Po únoru byla komunistická strana degradována na mocenskou instituci a vyvinula se (jeden mladý člověk to řekl včera na tiskové konferenci v Mnichově, musel jsem mu pro přehnaný radikalismus oponovat) ve zločineckou organizaci, která by měla být tvrdě potrestána.

Byla to obrovská, vlastně historická tragedie pro statisíce uvědomělých komunistů, kteří třeba v době války se nadchli pro marxismus a pro komunistické hnutí a zažili tak strašný pád. Po únoru 1948 ztratili demokraté v Československu všechny mocenské pozice, mnozí z

nich ztratili svobodu a mnoho z nich ztratilo život. Ale všichni českoslovenští komunisté, a v tom je právě ta tragedie, ztratili únorem osmačtyřicet svou tvář.

Rozprava a dotazy

Selucký : Co říkal Luděk Pachman je pravdivé, ovšem je to, tak říkajíc, pohled z jedné strany. Já bych to postavil na poněkud jiné tezi : Únor jako konkrétní forma převzetí moci. Jak známo, politika, zejména světová politika, se vytváří v koncepcích rovnováhy a vakua. Ve střední Evropě byly po první světové válce prakticky vyřazeny všechny čtyři velmoci, které tuto oblast tradičně spravovaly : Rakousko-Uhersko, Otomanská říše a Rusko. Po nástupu Hitlera k moci to bylo Německo. Tak zvaná západní přítomnost (francouzská) ve střední a východní Evropě byla pouze náhražkou po dobu vakua. Benešovi bylo po Mnichovu, ale především za války jasné, že jedinou rozhodující velmocí ve střední a východní Evropě bude Sovětský svaz. Logicky nemohl od západu čekat žádnou podporu. On věřil v možnost jednání s Moskvou a měl pro to zřejmě dost dobré důvody. Jak se později ukázalo, nebyly ty důvody dostatečně silné, někdy se mohou zdát i naivní. Beneš sovětské politice nerozuměl, i když se pokládal za znalce. Ale já bych mu tuto vinu tak absolutně nedával. I kdyby se byla dělala jiná politika, dopadlo by to asi stejně. Podívejte se, na Slovensku dostali komunisté zhruba jen třicet procent hlasů, a přece tento poměr sil prostě zvrátili – za patronace Beneše, za patronace československé strany národně socialistické, sociálně demokratické i lidové ! Takže i kdyby byli komunisté v českých zemích získali také jen menšinu, domníváte se opravdu, že by se vzdali moci ? To je přece nemyslitelné.

Ströbinger : Hovořilo se tu o Rakousku. Myslím, že Rakousko není zrovna ten nejvhodnější příklad. Rakouský případ byl, podle mého názoru, jediná chybná kalkulace velkého Stalina. Tuto zemi v srdci Evropy nedostal přesto, že ji z poloviny okupoval.

Prečan : Několik slov k Edvardu Benešovi. Opravdu nemůžeme Beneše jednoznačně pokládat za hlavního viníka všeho, co se po válce stalo. Musíme se také dívat na celkovou situaci a především na poli-

niku západních velmocí. Beneš si dělal iluze, věřil, že to se Stalinem nějak uhraje a věřil také jeho slovu. Ale také Roosevelt věřil a celá politika západu byla vypočítána na to, že se Sovětský svaz vyvíjí směrem k demokracii.

Pachman : K otázce Rakouska. Rakousko nebyla jediná chybná Stalinova kalkulace, celá jeho německá politika byla ze začátku chybná, poněvadž on až někdy do roku sedmačtyřicet počítal s tím, že mu celé Německo spadne do klína. Proto byly tehdy v sovětské zóně velké kampaně za sjednocení Německa.

Ale zpět k Benešovi. Samozřejmě jsem nikdy netvrdil, že Beneš byl jednoznačným a hlavním viníkem. Uvedl jsem koncepci exilové vlády jako jednu z příčin, které vedly k únoru. O tom se tady už hovořilo.

Koncepce této vlády vedla nejenom ke smlouvě se Sovětským svazem, v nějaké formě byla ostatně tato smlouva nutná. Je však možné diskutovat o tom, jestli měla být nějak vázána na smlouvy se západními zeměmi, jak si to přál Churchill. Řekl bych, že během války podlehl Beneš iluzionistické koncepci Roosevelta a neřídil se radami Churchillovými. Mezi Rooseveltem a Churchillem byl dost značný rozdíl v základní koncepci. Závažnou chybou byla jiná konkrétní opatření exilové vlády : to, že se komunistické straně vydala celkem bez boje klíčová ministerstva. To, že se provedl odsun Němců v obrovském rozsahu, to všechno byla opatření rozhodnutá už v exilové vládě, která nesporně ovlivnila celý vnitropolitický vývoj v Československu.

Chtěl bych ještě jednou rozhodně oponovat oněm teoriím « historického automatismu ». Já na to nevěřím a nikdy věřit nebudu. Bylo řečeno, že nebyly žádné alternativy. Taková mentalita odporuje mým představám a mému charakteru. Kdybychom se byli pokusili o « finlandizaci » republiky, tak by to pro nás byla alternativa téměř ideální. Alternativy v každém případě existovaly a jen chyby demokratických sil a zapálení hlupáci, užiteční idioti komunistického hnutí po roce pětáctýřicet, nesou historickou vinu na tom, že únor se dostavil v té konkrétní formě.

Nezapomínejme na to, že v Československu převzala komunistická strana moc, jako v jediné evropské zemi, bez přímé účasti Rudé armády, která naše území opustila už v prosinci 1945. V tom jsme byli ve východní Evropě výjimkou. Československá « socialistická revoluce » je odlišná od převzetí moci v Polsku, kde změna politických poměrů měla brutální formy a kde Rudá armáda sehrála svoji úlohu, stejně tak jako v Maďarsku, Rumunsku a v ostatních zemích. Měli bychom proto dobře uvážit, zda ono stálé vytváření si národního alibi – my jsme nic jiného dělat nemohli, všechno to zavinili v Jaltě atd. – jestli je to opravdu vhodný přístup k hodnocení února 1948.

Ještě dvě konkrétní otázky : role partajních složek v odborech. Samozřejmě všechny partaje tam měly své orgány, své schůze. Došlo k různým epizodám. Třeba na celozávodní schůzi sociálních demokratů mne Evžen Erban kritizoval za to, že zanáším partajní politiku do odborů a jako generální tajemník mi to pak sdělil i písemně. Zasmál jsem se tomu a ukazoval jsem pak jeho dopis na své partajní schůzi jako doklad toho, jaký jsem to bojovník v odborovém hnutí. Čili komunistická organizace ve své aroganci ignorovala všechno, co se dělo v ostatních organizacích. To nám bylo jedno, protože my jsme přece měli svou pevnou koncepci, svůj pevný plán a ten jsme tvrdě a důsledně uskutečňovali. Zhoršující se vyhlídky KSČ v normálních demokratických volbách měly rozhodující význam pro stanovení časového rozvrhu v boji o moc. Bez onoho reálného nebezpečí porážky ve volbách by partaj byla ochotna ještě snad rok, půldruhého roku čekat. Informbyro KSČ k převzetí moci tlačilo, ale provést puč v prvních měsících roku 1948, o tom bylo rozhodnuto až v říjnu 1947. Existovaly dokonce průzkumy veřejného mínění, které tehdy pro KSČ dopadaly katastrofálně.

Hlas ze sálu : Vy jste říkal, že Československo bylo jedinou zemí, kde komunisté převzali moc bez pomoci Rudé armády. Počítalo se s tím, že kdyby jako něco šlo « šíf », že by Rusové přišli jaksi posílit KSČ ?

Pachman : Řekl jsem – bez pobytu sovětské armády. Samozřejmě, že se na partajním fóru říkalo : buďte klidní, kdyby se třeba reakce zmocnila části československé armády, nebo kdyby došlo k ozbrojenému střetnutí, tak velká Rudá armáda nám pomůže. Jestli však existoval nějaký konkrétní příslib sovětského vedení, to je sporné, o tom nemám žádné záznamy. Myslím, že bychom si tady měli připomenout jednu historickou paralelu. Srpen 1968. Tvrdím, že kdyby Československo bylo odhodláno k obraně v roce 1968, že by sověti vojensky nezasáhli. Že by byli zkusili ostatní metody nátlaku : zavřeli by tak říkajíc naftový kohoutek. Přestali by nám dodávat suroviny, pokusili by se aktivizovat své agenty ve Státní bezpečnosti, v Lidových milicích, v armádě. Pokusili by se o nějaký vnitřní puč, ale nebylo by došlo k vojenské intervenci. My jsme se vzdali práva na sebeobranu a tím jsme prohráli všechny, byť ne velké šance, které mělo československé jaro. Nejsem si jist, zda by metody nátlaku bez vojenské intervence byly stačily k tomu, aby se demokratizační proces zastavil. Jsou dokonce cynikové v Praze, kteří tvrdí, že sověti byli hloupí, když k nám vtáhli, za půl roku by stejně prý Dubček sám byl poslal tanky proti lidem. Myslím ale, že je zde nesporná historická skutečnost : v srpnu 1968 by nebylo došlo k sovětské intervenci, kdyby se Československo nebylo předem vzdalo práva na sebeobranu. V lednu 1969 byla v Moskvě delegace italské komunistické strany. Dva členové této delegace, z nichž jeden se jmenuje Tossi, vedli důvěrný rozhovor s ministerským předsedou Kosyginem. Kosygin byl jak známo proti sovětské intervenci a chtěl se ospravedlnit. Informoval je přesně o tom, jak probíhalo hlasování v politbyru v noci ze 16. na 17. srpna. Informace, které byly později rozšířeny např. ve *Spieglu*, neodpovídají skutečnosti : Brežněv například byl od začátku pro intervenci. Tossi nás při zpáteční cestě v Praze informoval mimo jiné o tom, že podle Kosyginových slov, rozhodujícím faktem pro těsnou většinu v politbyru (pět hlasů bylo pro, tři proti a jedna abstence) bylo zjištění, že se Československo nebude vojensky bránit. Jinak by tato většina v politbyru nebyla existovala. Tuto jistotu měli sověti proto, že v polovině července roku 1968 dostala československá armáda tajný rozkaz Varšavského paktu. V tom roz-

kaze se říkalo, že jsme přímo ohroženi Bundeswehrem a oddíly NATO v Západním Německu. Československé armádě bylo přikázáno « obsadit hustě » hranice se Západním Německem a pak následovaly konkrétní dispozice, kde má stát která divize. Tento rozkaz byl bohužel splněn.

Otevřeně řečeno byl Dubček jeden z těch, kteří se vehementně zasažovali za splnění tohoto rozkazu. Dubček byl až do 20. srpna pevně přesvědčen o tom, že k sovětské vojenské intervenci vůbec nemůže dojít. Formuloval to takto : « Bratrská socialistická země nás nemůže vojensky napadnout ». Čili už v polovině července se splněním tohoto rozkazu Československo vzdalo práva na sebeobranu. A to samozřejmě usnadnilo rozhodnutí v sovětském politbyru, o tom podle mého názoru nemůže být vůbec sporu. Otevřená válka ve střední Evropě by sověty velice těžce poškodila ve dvou sférách. Především by minimálně na dlouhou dobu ohrozila hospodářskou spolupráci se západem. Kdyby došlo k otevřenému válečnému střetnutí, tak by si západ nemohl dovolit spolupracovat se Sovětským svazem v takovém rozsahu, v jakém už v roce 1968 spolupracoval.

A za druhé – mezinárodní komunistické hnutí bylo v roce 1968 už v docela jiném stavu, než v roce 1956 a pravděpodobně by válka znamenala jeho totální destrukci.

Chci proto protestovat proti názorům a proti tendencím svádět všechno na okolní svět, pokud možno na západ, který nás prý permanentně zrazuje. Zradili nás v roce 1948, v roce 1968 – vždycky nás zradil západ, my jsme jen chudáci, kteří jsou vždy bez vlastní viny přivedeni do neštěstí. Proti takovým teoriím nemohoucnosti a neschopnosti našeho národa bych se chtěl ohradit.

Mlynář : Několik poznámek k tomu, co říkal Luděk Pachman. Myslím, že je nutno rozlišovat mezi tím, co bylo skutečně danou možností a mezi tím, co si jako možnost jenom představujeme. A to platí i o srpnu 1968. Napsal jsem o tom celou knížku¹, tak tedy jen stručně. Z jednání, kterých jsem se tehdy účastnil, vím, že o mož-

¹ *Mráz přichází z Kremlu*, Index, Kolín nad Rýnem, 1978

nosti vojenské intervence bylo v Sovětském svazu rozhodnuto někdy v květnu, nevím přesně kdy, ale jistě se už s takovou možností počítalo po návštěvě Kosygina a Grečka v Československu. Datum tehdy ještě stanoveno nebylo. Sověti vycházeli z toho, že je to krajní alternativa a že se budou pokoušet ještě o jiná řešení. Sám fakt, proč se Brežněv později přiklonil k intervenční alternativě a proč k tomu došlo právě v srpnu, je podle mého soudu podmíněn dvěma věcmi: muselo to být před sjezdem KSČ a musely se tímto řešením překlenout i značné rozpory v sovětském politbyru. Myslím, že samotná pozice Brežněva byla tehdy ohrožena a on ji zachránil tím, že nakonec převzal iniciativu.

K možnosti vojenské obrany Československa. Myslím, že taková možnost – jako možnost úspěšná – neexistovala ze dvou důvodů. Z důvodů subjektivních, protože Dubčekovo vedení jako celek by nikdy, z hlediska své vlastní koncepce, svého pohledu na věci, nedalo k vojenskému odporu rozkaz. V tom je, chcete-li, vážná mez a kus viny celého reformního komunismu. Nebylo to důsledkem nějakého tajného příkazu Varšavské smlouvy z července, byla to záležitost celé koncepce reforem osmašedesátého roku ze strany reformních komunistů: ta byla celá budována na předpokladu, že reforma bude možná ve spolupráci s Moskvou a tedy s varšavským blokem. Byla to iluze, spočívající na špatném odhadu situace v Sovětském svazu a v celém bloku, byl to plod vlastních ideologických iluzí. To všechno je pravda. Ale znamená to, že alternativa vojenské obrany tehdy možná nebyla, ve vedení nebylo prakticky síly, která by se za ni postavila a proto ji nebylo možno realizovat. Tolik z důvodů subjektivních.

Zčásti tu však působily i objektivní důvody. Československá armáda není přece samostatná armáda. O tom se vědělo a ví dodnes. Kolem porad v Čierné nad Tisou se debatovalo i o tom, jak vypadá možnost obrany. Vydat Československu rozkaz k jakémukoli vážnějšímu armádnímu opatření, k přemístění divize a podobně, to není možné, aniž o tom v Moskvě okamžitě nevědí. Působí tu nejen sovětské agenty, ale i oficiální sovětské poradci a systém vztahů v rámci Varšavské smlouvy. Z technicko-vojenských důvodů není možné připravit účin-

nou obranu proti napadení země ze strany zemí Varšavské smlouvy. Celá dislokace čs. armády je provedena jinak, je namířena na Západ. Bylo možno dosáhnout, aby došlo k místnímu vojenskému odporu, k místním přestřelkám – tedy k analogické situaci jako v Maďarsku v roce 1956. Podle mého přesvědčení si to v srpnu 1968 vojenské kruhy v Moskvě přály. Pro ně by to bylo lepší, kdyby jejich agrese byla ospravedlnitelná alespoň tím, že se přece jenom někde střílelo. To už se pak dá vždycky vyložit jako tehdy v Maďarsku : že byly připraveny zbraně ve službách « kontrarevoluce » atd. Koluje nedoložené tvrzení, že by prý nebylo k srpnové invazi došlo, kdyby v Praze byla ochota se vojensky bránit. Myslím, že to tak tehdy nebylo, ani v Moskvě ne. Nepopírám, že Kosygin mohl něco říci v roce 1969 : mohu jen doložit, že týž Kosygin mně v srpnu 1968 také lecos vykládal, co vůbec nebyla pravda. Není důležité, co a kdo z nich takto vykládá. Myslím, že intervence byla už od jisté doby odůvodněna sovětskými velmocenskými zájmy a vedly k ní nezadržitelně i rozpory v sovětském vedení, tlaky uvnitř SSSR, od Gomulky a Ulbrichta – a to už nezáviselo na tom, zda Vaculík napsal 2000 slov a na tom, co se vůbec dělo a mělo dít v Československu. To už bylo dáno mimo Československo a sotva tu byla možnost zásadního ovlivnění.

Celkově k tomu, co tady říkal ze začátku Luděk Pachman . Mně se nezdálo, že by tu byl někdo formuloval tezi o nutnosti podrobovat se vždycky nějakým fatálním skutečnostem bez existence alternativ. Byla tu jen patrna snaha o to, ukázat poměrně vícestrannou analýzou, že míra těch alternativ – a tedy míra svobodné volby pro československou politiku – byla v celém poválečném údobí skutečně mizivá. Před únorem, v únoru i v roce 1968. Je pravda, že uvnitř Československa rozšířená mentalita – « ono se nedá vůbec nic dělat » – je namířena na holé přežívání a že je to mentalita svým způsobem zhoubná. Tomu však nelze čelit tím, že se vytýčí jakési ideologické teze. Tomu je pravděpodobně možno čelit jedinež drobnou prací, postupem, který na jedné straně prakticky možnost jednat jinak otevírá, na druhé straně v diskusích odbourává jakékoli tabu. Myslím, že i naše debata o odsunu Němců i debata o příčinách úno-

ra jde tímto směrem. Z toho pak může postupně vyrůstat jiná politicko-mravní orientace, než mentalita pouhého přežívání. Přesvědčení, že náš národ má před sebou perspektivu nelze však opírat o to, že si budeme zastírat velmi mizivé reálné politické možnosti, které pro to dnes ve skutečnosti existují.

My jsme dnes bohužel v situaci, kdy politicky viděno je vývoj zablokovan. Důležité je, co bude působit v momentě, kdy toto zablokování povolí a národ sám bude moci říci, co vlastně chce. Důležité je, bude-li tu pak ještě demokraticky smýšlející občanstvo, nebo bude-li to pak už balkanizovaný, rusifikovaný lid, který už vlastně ani nic jiného než má nechce. Ale to nejsou politicko-praktické otázky dneška. Dnes je praktickým cílem udržovat a obnovovat ty hodnoty, které jsou často mimopolitické : udržovat a obnovovat tradiční západoevropské civilizační a kulturní hodnotové orientace. V tom je vlastně i politická – byť ovšem dlouhodobá – perspektiva.

Jsem proti tomu, abychom v ideologicko-politickém obviňování ztratili nakonec schopnost takovéto práce. Pokud jde o sám problém viny – ať už Beneše nebo Dubčka. Zavinił Beneš únor ? Zavinił Dubček srpen ? Příčinná souvislost mezi jistými činy a vinou jsou přece dvě různé věci. Já bych Beneše nevinil z února, protože on přece nechtěl totalitní systém. Že udělal řadu politických chyb a kroků, které někomu ulehčily tento systém zavést – to je jiná věc. Viníkem je ale nakonec přece jen ten, kdo to udělal. Přepadne-li mne loupežník, lze mi snad vyčítat, že nemám chodit sám a neozbrojen potmě, že mám umět judo, mám vědět, že v kraji loupežníci chodí. To všechno může být pravda, ale je to jen řada příčin, které ke zradu přepadení přispěly – ale vina za přepadení zůstává přece jen na lupiči. Myslím, že to by se nemělo ztrácet ze zřetele když posuzujeme chyby v politice a zároveň také vážíme vinu za určité politické události nebo přímo politické zločiny.

Pachman : Chtěl bych alespoň ve dvou bodech oponovat Mlynářovi. Bylo mi vyčteno, že vnáším ideologicko-politické hodnocení února do naší diskuse. Nedovedu si představit, jak lze vůbec mluvit o únoru bez ideologicko-politického hodnocení. To je pro mne záhadná

záležitost právě proto, že situace před únorem osmačtyřicet a dnešní situace v některých západoevropských zemích má podle mého názoru velice úzkou souvislost. Jsme dokonce povinni vyvozovat ideologicko-politické závěry právě jako varování pro jiné země.

Jsem si vědom toho, že se v ideologicko-politickém hodnocení všichni neshodneme. Ale proč by nemohla i v téhle otázce mezi námi zůstat názorová pluralita? Stačí, když se shodneme v základním odmítnutí násilného převzetí moci, odstranění politického pluralismu, nastolení diktátorských metod. V tom se shodujeme, to je kladný přínos našeho zasedání. Ale považuji za chybné, abychom se vyhýbali například rozdílným ideologicko-politickým stanoviskům. To bychom problémy vůbec vyjasnit nemohli.

Druhá poznámka je ta, že mi dr. Mlynář v podstatě vytknul zkreslování skutečnosti na podporu mých stanovisek a uvedl přitom příklady ryze subjektivních překážek, třeba z roku 1968. Ty subjektivní překážky nepopírám, jsem si samozřejmě vědom toho, že Dubček byl neschopen vydat nějaký pokyn k obraně Československa. Ale co popírám, je objektivní nezbytnost určitého rozhodnutí, např. v naší novodobé historii opakovaná objektivní nezbytnost kapitulace. Tu popírám.

Myslím si, že když už jsme zde v diskusi určitým způsobem spojili otázku února 1948 a srpna 1968, že jediné úplné a upřímné stanovisko, které musíme vyslovit – a to, co teď řeknu, padá na mne osobně víc, než na kohokoli jiného ze zde přítomných – je asi toto: My, českoslovenští komunisté, jsme pod vedením Klementa Gottwalda v roce 1948 prokázali vzácné schopnosti ke zničení československé demokracie, k odstranění demokratických zásad, v tom, že jsme – ač jsme byli menšinou národa – převzali moc opravdu bez cizí pomoci. My, českoslovenští komunisté, jsme v roce 1968 pod vedením Alexandra Dubčeka ukázali naprostou neschopnost oprostit se od iluzí, například o úloze Sovětského svazu, o nutnosti spolupráce se Sovětským svazem, o nutnosti nechat si všechno povolit Sovětským svazem. My, českoslovenští komunisté, jsme v roce 1968 prokázali naprostou neschopnost vést národ k dalšímu, pozitivnímu vývoji v zemi. Opakuji: říkám to jako sebekritiku, není to výtka nikomu.

K otázce kapitulace, historických nezbytností, už jenom malou poznámku. Člověk sám osobně stojí někdy před velice těžkým rozhodnutím, zda kapitulovat není menší zlo, či dokonce nezbytnost. Já jsem stál před takovým rozhodnutím ve velmi těžké situaci – ve vazbě, když mi byla nabídnuta veřejná sebekritika a odměnou za ni mi mohl být další pohodlný život ve funkci šachového velmistra v Československu, mohl jsem tam žít klidně dál a patřit k prominentům. Nejsem hrdina a proto to pro mne bylo velice těžké rozhodnutí. A vůbec nezazlívám jiným lidem, že zvolili druhou variantu a v této situaci v Československu sebekritiku udělali. Já jsem si právě tehdy položil otázku, jakou cenu bych za to po celý svůj zbývajíc život musel platit. Myslím si, že ve stejné situaci, před stejným rozhodnutím je často i celý náš národ a především jeho politická reprezentace. Včera tady Pavel Tigrid mluvil o ceně kapitulace. Dovolte mi k tomu otevřenou kritickou poznámku : uvědomil jsem si dnes strašnou cenu našich národních kapitulací v okamžiku, kdy právě mladí lidé v tomto kruhu tleskali stanovisku, které v podstatě cílilo k prosazení názoru, že kapitulace je nezbytná.

POLITIKA A TAKTIKA KSČ 1945–48

Vilém Prečan

Když jsem včera v noci rekapituloval, co mi po dosavadních referátech a diskusi zbylo ještě říci k mému původnímu tématu (« Politika a taktika KSČ v letech 1945 - 48 »), musel jsem konstatovat, že z toho, co jsem měl předem připraveno a napsáno, všechno v podstatě « lehlo popelem », protože většinu z toho tak či onak řekli jiní, mnozí naštěstí i lépe, než bych to byl řekl já sám.

Takže to, co nyní přednesu, bude všechno jiné, než ucelený referát : spíše jen poznámky, doplňky k těm otázkám, kde si myslím, že přece jen nebylo řečeno úplně všechno podstatné a kde snad zbývá udělat nějakou tu tečku nad « i ». Chtěl bych sám předložit k diskusi některé teze, o jejichž správnosti si nejsem zcela jist, anebo zase reagovat – třeba jen nepřímo – na to, co zde bylo řečeno.

Sledovali jsme zejména stav českého národa, především jeho politické reprezentace a politických institucí od Mnichova 1938. Mám pocit, že jsme se shodovali – byť v poněkud odlišných formulacích – v tom, že tento národ byl vývojem od Mnichova takřka podivuhodně predestinován k tomu, aby se stal obětí nějakého « dobrodružství », nějakého vyšinutí z dosavadních kulturních a dějinných vazeb ; jak se později ukázalo, bylo to « dobrodružství » v podobě totalitní diktatury komunistické strany. Československo bylo jedinou zemí střední a východní Evropy, kde bez přítomnosti sovětské armády, anebo alespoň bez její přímé intervence, jak ji poznalo třeba Polsko nebo Maďarsko, došlo k nastolení totalitního režimu sovětského typu. S jistou, nevelkou dávkou nadsázky lze říci, že český národ z velké části přijal mocenský monopol KSČ s vlajícími prapory, anebo alespoň bez valného, viditelného, markantního odporu těch « druhých », bezprostředně v únoru 1948 poražených. (Zdůrazňuji ono « bezprostředně », protože již brzy a pak znovu v roce 1968 se mělo

ukázat, že v Únoru byli poraženi i ti, kdo s oněmi vlajíci prapory holdovali Klementu Gottwaldovi a jeho druhům.)

Myslím, že lze říci, že v dějinné vichřici oněch šesti, sedmi let od Mnichova 1938 jakoby český národ ztratil něco podstatného ze své dosavadní identity, jakoby se vymkl z « veřejí » dosavadního vlastního civilizačního vývoje, charakterizovaného tak výrazně politickým pluralismem. Takže pak na konci války mohl podlehnout pokušení vzdát se středoevropských historických vazeb, raději rychle zapomenout na nedávnou minulost první republiky, která skončila tak špatně a ve zkreslené optice národního triumfu se nechat vést vidinou lákové budoucnosti, aby se ve skutečnosti velmi rychle vrhl do chomoutu nového protektorátu a byl snadno dobyt totalitní mocí.

Opojení vítězstvím

Zbytky českých demokratických elit, které přežily onu dějinnou vichřici, nebyly nuceny projít obtížnou politickou sebekritikou; výstižněji, nebyla jim dopřána. Poté, když se Hitlerovy světovládné plány staly zřejmými ve světle právě skončené války a když Henleinova SdP v dobově podmíněné optice byla považována prokazatelně od *samého počátku a jako celek* za pátou kolonu hitlerovského Německa, nebylo třeba lámat si hlavu nad vlastními chybami, omyly a opomenutími. Selhání a ztroskotání politiky appeasementu zdály se dát Benešovi plné zadostiučinění už v roce 1939. Opojení vítězstvím a národní zadostiučinění « uchránilo » národ před tím, aby musel kriticky zkoumat své vlastní chování v průběhu okupace. Kromě toho byl nalezen i v domácím táboře viník za všechny chyby a hříchy: politicky zdegenerovaná háchovská reprezentace, oni ubozí, nešťastní stoupenci politiky menšího zla, od nichž se například Beneš sám distancoval až na podzim 1941, kteří však nyní byli oceňováni jako zrádci od *samého začátku*, tj. od 30. září 1938. Dochované dobové výpovědi dokazují, že Hácha, Eliáš a další si byli nejpozději po demonstracích z 28. října 1939 a po událostech ze 17. listopadu 1939 vědomi tragického dilematu, do kterého se dostali. (Opírám se ze-

řela ve složitých podmínkách českého národního hnutí od poloviny 19. století, anebo dokonce na dědictví, jež si moderní česká politika přinesla již z doby svých počátků.

Měl jsem před nedávnem příležitost i povinnost zabývat se dosti podrobně problematikou českého národního hnutí v letech 1848 - 1918 a rád bych vás seznámil, tezevitě a co nejstručněji, s některými poznatky, které považuji za relevantní i pro otázky, jimiž se zabýváme dnes.

Zkoumáme-li sedm desetiletí vývoje české společnosti mezi rokem 1848 a vznikem Československé republiky, pak je na prvním místě očividné, jak rychle se vytvořila moderní masová česká společnost, její často až vynikající schopnost při kultivaci každodenního života, při budování moderního průmyslu a v organizaci hospodářství na všech úrovních, při vytváření demokratických návyků v životě politických stran, zájmových organizací a spolků, v každodenní vzdělávací a kulturní, školské i osvětové práci. Této jinak plnokrevné české společnosti chyběl však jeden závažný atribut, totiž « státnost » ; proto se také nestačila vytvořit a rozvinout česká politická elita, která by měla dlouhými generacemi vypěstovanou zkušenost v zacházení s mocí a s mocenskými nástroji a která by alespoň ve spoluúčasti na efektivním řízení státu nasbírala praktické zkušenosti v oblasti zahraniční politiky.

Jak známo, na počátku národního hnutí, vedoucího posléze až k vytvoření moderní české masové společnosti, chyběla vznikajícímu národu národně česká vládnoucí třída. Ve formujícím se moderním národě byly některé sociální skupiny zastoupeny — ve srovnání s okolními národy — netypicky, a proto bylo vytvoření český národní politické elity komplikované. Mám na mysli především otázku šlechty a její úlohy v určité fázi formování národa a jeho moderní politické elity. Hovořím-li o šlechtě, pak nikoli z hlediska jejích feudálních privilegií, ale jako o nositelce státnosti, sebevědomé protiváze centralistické byrokracie v mnohonárodním státě, o společenské vrstvě, která se nemusí teprve emancipovat a potvrzovat ve svém společenském statutu, či dokonce o něj bojovat, jako tomu bylo v případě měšťanské střední vrstvy, pozdější buržoazie.

jména o prameny, jež blíže rozebíral historik Jan Tesař ve své poslední práci před prvním uvězněním v roce 1969 ; srv. « Vlastenci a bojovníci », pokrač. 6, *Listy*, Praha, 24.4.1969). Domnívali se, že mohou zachránit národ před oběťmi, jež považovali za zbytečné, pokrytectvím, lží, obětováním vlastní cti, přesvědčení, že – jak zdůrazňuje Tesař – « národ, který bude takto zachráněn, musí se jich zříci, v zájmu uchování vlastního morálního zdraví je nejtvrději odsoudit, aby se sám mohl cítit čist » (tamtéž).

Přesně to se pak stalo v roce 1945 a později, « starým pokryteckým způsobem obětních beránek a za pomoci lži, která zakryla skutečný historický problém » (Tesař, tamtéž). Tato obvinění a tyto polopravdy, tato nereflektovaná a neztrávená vlastní minulost přispěla bezesporu po mém soudu k morálně politické krizi, v níž se obnovovala Československá republika a v níž triumfovala demagogie. Způsob, jakým byli na sklonku války nediferencovaně obviněni ti, kteří byli nyní vyloučeni z Národní fronty a z národa vítězů, a to jako jednotlivci nebo celé zakázané strany, otevíral cestu nacionalisticky zaměřené demagogii KSČ, která ovšem chtěla současně a především zasáhnout celou předmnichovskou parlamentní demokracii.

A byl to národ, který hledal, komu by svěřil svou vlastní bezpečnost, kým by se nechal vést a o koho by se opřel. Společnost, jež se tehdy, bezprostředně po válce pohybovala na vlně utopické víry, že teď bude vlastně možné najednou, jedním rázem vyřešit problémy nejen své vnější bezpečnosti, ale i svobody, sociální spravedlnosti a blahobytu, na vlně utopické víry, charakteristické pro politicky nezralý národ.

Historické kořeny

Byla zde nadhozena otázka, zda bychom při zkoumání slabin nekomunistických stran po roce 1945 neměli jít dále, před Mnichov 1938, a blíže neprozkoumat kvality i slabiny parlamentního demokratického systému první republiky. Tato otázka je v souvislostech, které sledujeme, zcela na místě, ba je dokonce možné ji dále rozšířit, ptát se na kvality moderní politické elity, jak se vytvá-

Šlechta v Čechách byla ovšem v polovině 19. století patriotická ve smyslu zemského, nikoli národně českého vlastenectví. Politika spojenectví českého občanského tábora se zemskou českou šlechtou nevedla ve třetí čtvrtině 19. století k sociálnímu splývání, protože v případě české šlechty šlo o aristokracii. V Čechách totiž chyběla široká vrstva nižší šlechty, tak početná v Polsku a Uhrách, která by mohla v národním hnutí zastoupit zpočátku slabou a nesebevědomou « buržoazii » a která by v procesu dlouhodobé politické spolupráce a sociálního splývání odevzdala postupně se emancipujícímu měšťanstvu své zkušenosti politické elity.

Několik statistických údajů : v Čechách připadalo v roce 1846 na jednoho šlechtice 927 a na Moravě dokonce 1 005 obyvatel ostatních sociálních skupin. Naproti tomu podíl šlechty v obyvatelstvu polské Haliče byl nejméně desetinásobně vyšší — na jednoho šlechtice zde připadalo 87 obyvatel, v uherském Sedmihradsku dokonce padesátinásobně vyšší, 19 obyvatel na jednoho šlechtice. Tato masa šlechty nebyla však především aristokracie, ale právě nižší šlechta, která v průběhu druhé poloviny 19. století splývala s buržoazií, a to se všemi důsledky především politické povahy.

Byla tedy česká národní společnost při svém vstupu do 20. století silně plebejsky demokratická ; široké masy měly navíc tradičně vypěstovaný odpor ke státu jako národně cizímu, centralistickému tělesu ; s obtížemi a z malých poměrů vyrůstající národně české vládnoucí politické elitě chybělo sebevědomí a zkušenosti z « velké » politiky. Program české státnosti sice zůstával v té či oné podobě společným jmenovatelem politicky se stále více diferencující politické elity české společnosti, ale často až kdesi v podvědomí, jako takřka nedohledná perspektiva této diferencované české politické reprezentace.

K realizaci české státnosti v podobě samostatného československého státu dochází v důsledku rozpadu Rakouska-Uherska především úderem zvnějška, následkem jeho porážky dohodovými velmocemi. Česká politika se na *vytvoření podmínek* pro vznik samostatného státu podílí takřka výlučně zahraniční diplomatickou akcí malé skupiny kolem Masaryka a Beneše ; tedy bez velké, široce založené, dlouho-

dobé akce domácí, bez velkého zápasu, v němž by česká politika získávala mocenské zkušenosti a v rozsáhlých politických zápasech prověřovala a znovu formulovala zásady *integrujícího* programu české národní politiky.

A pak, ve chvíli vítězství, které jí padlo lehce do klína, česká politická reprezentace v závratí z nenadálého úspěchu, zahleděna do minulosti, v níž bylo tolik skutečných i domnělých « křivd », nyní tak snadno odčinitelných, nezkušená a nezvyklá zabývat se zahraniční politikou, odhalí slabiny své nezralosti. Rychle si znepřátelí Maďary a Poláky, není s to – zatížena nedávným rakouským komplexem – nalézt rozumný *modus vivendi* se sousedním Rakouskem a alespoň se pokusit, dokud je ještě čas, dokud nedojde ve střední Evropě k nové velmocenské krizi, o vytvoření účinného středoevropského bezpečnostního systému. A stejně tak nedokáže vytvořit nosnou, integrující státní myšlenku, která by u všech nečeských národů a národností nového státu vytvořila pocit státní sounáležitosti, pocit, že to je také jejich stát, který v případě nebezpečí či ohrožení musí a budou hájit jako svou domovinu.

Anebo ještě jinak : jako dědictví z vrcholného období národního hnutí přináší si český národ schopnost fungovat jako moderní masová, industriální společnost s vyvinutým stranicko-politickým pluralitním systémem, s vysokou úrovní demokratismu v každodenním politickém životě (který vysoko čněl nad normou obvyklou v tehdejší střední Evropě), s velkou demokratickou kulturou. Současně si však přinášel tíživé dědictví nezralosti, pokud šlo o vztah k vlastnímu státu, o schopnost a umění zabezpečit ho aktivní zahraniční politikou uvnitř země. Dříve než byla s to překonat stísnující dědictví vlastní státně-politické nezralosti, daleko dříve, než uplynulo oněch padesát let nerušeného vývoje, které považoval T.G. Masaryk za předpoklad pro získání potřebných politických, administrativních a dalších zkušeností, byla česká politika, česká politická elita konfrontována se změněným poměrem sil ve střední Evropě a se široce založenou agresí nacistického Německa. Výsledkem byla ztráta státní suverenity, k níž však došlo nikoli v boji, jenž by aspoň vytvořil tradici boje o stát, ale kapitulací.

S jistotou, ale nepřítliš velkou dávkou zjednodušení lze říci, že po uplynulých 130 let jsme v dějinách české národní společnosti svědky opakovaných a znovu neúspěšných pokusů o vytvoření politického národa, takového národa, jemuž by nechyběl atribut státnosti, suverénně uvažující a jednající politická elita a schopnost a vůle státnost pěstovat, zabezpečovat a hájit i za cenu obětí.

Na závěr tohoto kratičkého historického exkurzu, vyprovokovaného včerejší, už zmíněnou otázkou, jednu poznámku, kterou bych chtěl aspoň dvakrát podtrhnout. Hovořím-li kriticky o nedostacích a slabinách české politiky v minulosti, nečiním tak z potřeby masochismu « ztroskotanců », nebo proto, že se počítám do rodu těch pobělohorských, o nichž v jednom z nedávných krásných fejetonů píše mladý básník a zpěvák Jaroslav Hutka. Počítám se však k těm českým historikům « doma », kteří navazují na výsledky dosažené koncem šedesátých let a kteří – byť mimo oficiální instituce a university, třebaže zbaveni publikačních možností – jako « nová česká historická škola » se programaticky zaměřují na kritické zkoumání slabin a nedostatků české politiky, na objasňování příčin opakovaných selhání v krizových situacích, na něž byly české dějiny uplynulých 130 let tak bohaté. « Útěšný, nekritický vztah k minulosti je přece vždycky setbou budoucích selhání », říká český autor v úvodu své práce o roce 1968, z níž jsem tu v diskusi o odsunu Němců včera přečetl několik stran ; ani samoučelné sebebičování, ani « obrany národa » za každou cenu – jen poznání, třebas i bolestné, jako prevence proti budoucímu selhání, to je i moje maxima. Ale teď zpátky ke KSČ v letech 1945 - 48.

Byl by v tom čert...

Karel Kaplan zde včera podrobně vyložil, jak vidělo moskevské vedení KSČ úkoly a cíle komunistické strany bezprostředně po válce, a zejména jak vznikala orientace na tzv. národní a demokratickou revoluci. Chtěl bych v této souvislosti připomenout dva dost známé projevy Klementa Gottwalda, jeden z 8. dubna 1945, přednesený v

Košicích na konferenci funkcionářů Komunistické strany Slovenska, druhý z 12. května 1945, z prvního shromáždění pražských komunistů po osvobození Prahy ve velkém sále pražské Lucerny. Je známo, že po celá ta tři léta do Února a i v únorovém střetnutí samotném vystupovala KSČ jako ochránce zájmů národa, jako mluvčí především « národní věci », « celistvosti Národní fronty proti jejím rozvratníkům a sabotérům » a tak dále a tak podobně. V oněch dvou zmíněných projevech se vůbec snad jedinkrát hovoří s takovou jasností o tom, že existují také nějaké konečné cíle komunistické strany a její politiky ; potom už tři roky ne. V dubnu v Košicích, když Gottwald vysvětloval, proč « přes příznivou situaci nejsou nejbližším cílem sověty a socializace » (všechny citace z tohoto projevu podle znění uveřejněného v edici *Cesta ke Květnu*, Praha 1965, str. 587-595), říká : úkolem je skutečně důsledné provedení demokratické národní revoluce, v jejímž proudu se nalézáme, « a to až do konce, tak, abychom si v dalším mohli otevřít cestu k novým cílům », a to – zdůrazňuji – « v široké frontě národní a v čele národa ». Svůj projev pak uzavírá slovy : « Když jsme dovedli překonat velké obtíže z minulosti, tak by v tom byl čert, aby naše strana nedovedla využít dobrých podmínek tak, abychom vbrzku dosáhli svých konečných cílů, za které jsme celý život bojovali. »

A v Lucerně : « Jestliže program naší vlády bude skutečně proveden do důsledku, ... potom bude určitě vytvořena nová situace, která nám umožní, abychom si kladli další cíle, další požadavky a další mety ». (Všechny citace tohoto projevu podle znění v *Přítěpěvčích k dějinám KSČ*, č. 3/1961, str. 401-412). « Všechno podniknout pro to, abychom uskutečnili nejen svůj program, který platí pro dnešek, zítřek a pozítřek » – tím byl míněn program vlády Národní fronty jako celku – « nýbrž abychom došli také k tomu, že budeme uskutečňovat svůj program konečný... Jednoho krásného dne budeme moci říci, že jsme nejen na půl cestě k cíli, nýbrž že dojdeme tohoto cíle, tak jako jsou u cíle už naši soudruzi v Sovětském svazu ». Obecně tedy lze říci, že strategií komunistické strany bylo dobytí monopolu politické moci (to je onen « konečný cíl », to jsou ty cíle, jichž už dosáhli « naši soudruzi v Sovětském svazu ») v čele široké

národní fronty, jako « nejlepší obránci » a « strážci » národních zájmů a při zachování vnějších forem parlamentní demokracie.

Oslabené kontrolní mechanismy

I o tom, že to byly především jen *vnější formy*, se tu už hovořilo, když se rozebíral mechanismus fungování tzv. Národní fronty, předsednictva vlády, parlamentu a zástupců vedoucích politických stran. Lze konstatovat, že nešlo o parlamentní demokratický systém v plném slova smyslu, protože to byla vládní koalice bez skutečné opozice, nikoli otevřená, ale uzavřená pluralita politických stran, parlament, který nefungoval jako parlament, protože nemohl postavit otázku důvěry či nedůvěry vládě. Plénium parlamentu bylo jen kulisou pro dohody vedení politických stran ; bylo-li na tom parlamentu přece jen něco demokratického, pak to byly diskuse, polemiky a politické souboje v parlamentních výborech. Současně s tím byly oslabeny kontrolní mechanismy nezbytné pro fungování parlamentní demokracie ; chyběla i taková instituce jako ústavní soud.

Již tento systém sám o sobě vytvářel výhodnou příležitost či lákavou možnost k tomu, aby jedna ze složek tohoto vládního a mocenského systému poválečné Národní fronty využila, přesněji zneužila dané situace k dobytí monopolu politické moci bez krvavé revoluce, snad pouhým volebním vítězstvím. Zmíněné nebezpečí bylo už v existujícím systému Národní fronty a okleštěné, jen quasiparlamentní demokracie, zaprogramováno ; stačilo pak jen, aby se uvnitř tohoto systému vyskytla složka s programem dobytí totalitní politické moci a aby dokázala své původní politické partnery, odpůrce politického monopolu jedné strany, dostat do pozice « rozbíječů Národní fronty », « kazimírů celonárodního díla obnovy », a využít také všech možností, které takové složce – politické straně – dávaly její vládní a mocenské pozice.

Komunistická strana Československa se stala v roce 1945 legitimní, a nejen to, početností svých členů vlády a významem svěřených sektorů i významnou součástí státního, vládního a pak i hospodářského establishmentu (což bylo dáno i mírou znárodnění hospodářského života). Už to jí dávalo významné možnosti pro rozšíření vlivu, pro získání skutečných (anebo i domnělých) zásluh při vytváření pozic k dalšímu mocenskému boji. To by samo ještě nemuselo být nebezpečím pro zneužití moci a pro pozdější likvidaci i toho dosti okleštěného demokratického systému poválečného Československa.

Avšak KSČ nebyla politickou stranou jako všechny ostatní. Předně nebyla demokratickou politickou silou a stranou, to už bylo v podstatě její ideologie, jejího programu i její organizační struktury, třebaže to všechno nebylo tehdy všem zdaleka tak zřejmé, ba mohlo se zdát, že je to vlastně strana v podstatě nová. Vždyť ve chvíli, kdy měla milion členů – na jaře 1946 – kolik procent tohoto nového členstva tvořili komunisté z první republiky, vycepaní Kominternou a bolševizací? Snad dvacet tisíc, tedy dvě procenta z celé té milionové masy.

Byla to ovšem strana, která sama existovala jako masové hnutí totalitního typu, a takové hnutí dále budovala okolo sebe. Masové hnutí, které se řídí zákony obdobnými všem masovým hnutím, jež jsou v etapě vzestupu a představují sekularizovanou dobu masových hnutí, jak je znala už předcházející století a jak jim vtisklo definitivní podobu století dvacáté, jehož se stalo jedním z nejvýznamnějších fenoménů. Takové masové hnutí se pohybuje na vzedmuté vlně netrpělivého očekávání « nové říše » blahobytu a svobody. Rozbíjí existující struktury a činí tak programově. Platí v něm, že účel – jde přece o takřka posvátný cíl, byť sekularizovaný – světí prostředky, a to všechny prostředky. V tomto masovém hnutí přestávají mít zákony svůj smysl jako úprava vztahu mezi jedincem a celkem, protože jedinec se stává jen součástí onoho hnutí; přestávají platit i obvyklé morální normy. (A dokonce nemusí platit ani zodpovědnost individua za vlastní činy, jak se to projevílo v praxi v činnosti

těch komunistů-bývalých partyzánů, či « soudruhů » přišlých ze Sovětského svazu, kteří se stali příslušníky zvláštních složek komunistou řízeného ministerstva vnitra). V tomto masovém hnutí, jež v Československu předcházelo monopolu moci komunistické strany, patří také monopol na pravdu. Tento « monopol pravdy » předchází monopolu moci ; je to nezbytné, jestliže masové hnutí má žít a plnit svou funkci, má-li se dále rozšiřovat. Jestliže masa má následovat své vedení, své vůdce, musí být přesvědčena o jejich a své pravdě, mít pocit bojovníků za pravdu ; tato « pravda » musí být velmi srozumitelná, nekomplikovaná, schopná strhávat svou heslovitou jednoduchostí a všeobsáhlostí. Víme z historie KSČ v letech 1945-48, kolik tato strana věnovala pozornosti, spolu s budováním rozsáhlé a maximálně rychle mobilizovatelné organizační sítě, právě « dnům komunistické výchovy », tomu, aby strana byla jednotná ve smyslu víry masového hnutí v několik zjednodušených pravd a pouček.

Vnější faktory

Ale to vše ještě není celá pravda o politice a taktice KSČ v letech 1945-1948. Je zde jedna z nejdůležitějších otázek : které vnější faktory měly vliv na dynamiku a vlastní průběh boje o monopol moci komunistické strany ? Anebo, jestliže tuto otázku obrátíme : jak se zvětšovaly nebo zmenšovaly šance na to, že ona stručně charakterizovaná quasiparlamentní demokracie přežije dobu největšího vzestupu masového hnutí komunistické strany a že naopak ona se stane základem demokratické obrody české a slovenské společnosti ?

Je známo, že vedení KSČ se dost dlouho orientovalo na posilování celkového vlivu KSČ ve státě získáváním většího počtu voličů ; zjednodušeně řečeno na oněch minimálně 51 procent hlasů ve volbách. Víme, že po volbách v roce 1946 sice KSČ tvrdě trvala na maximu svého vlivu ve vládě a nebyla ochotna se bavit o jiném než komunistickém obsazení některých ministerstev. Ale návrh vládního programu předloženého vedením KSČ a přijatého pak všemi stranami, nenaznačoval žádnou zvláštní agresivitu KSČ ve směru dalšího znárod-

ňování ; pokud šlo o ekonomické požadavky, povolební vládní program, tzv. budovatelský program vlády Národní fronty, obsahoval pouze revizi první pozemkové reformy a vyřešení otázky tzv. konfiskátů. Ale nehovořil o dalším znárodnění.

Na podzim 1946 pak KSČ (dokonce nahlas) promluvila o specifické cestě k socialismu bez sovětů a bez diktatury proletariátu. Také tady o tom byla už řeč a bylo správně konstatováno, že to byla v celém dalším vývoji jen epizoda. Také proto, že se sice mluvilo o různých cestách k socialismu, ale pod pojmem socialismus se myslel právě jen a jen socialismus sovětského typu. Nicméně zastavme se u této epizody, protože se netýkala jen a jen Československa, ale byla asi symptomatická pro jistý moment globální celoevropské politiky Sovětského svazu.

Trvalo skoro osmnáct let, než bylo doslova publikováno, co tehdy v září 1946 Gottwald řekl o této věci plénu ústředního výboru KSČ : « Mluvil jsem se Stalinem při své poslední návštěvě v Moskvě. Soudruh Stalin tehdy řekl, že jak zkušenosti ukázaly a jak klasikové marxismu-leninismu učí, neexistuje pouze jedna cesta vedoucí přes sověty a diktaturu proletariátu, nýbrž může být za určitých konstelací také jiná cesta... Vysloveně uvedl také naši zemi, že zde je možná speciální cesta k socialismu, která nemusí nutně vést přes systém sovětský a přes diktaturu proletariátu, nýbrž může se pohybovat po jiných cestách, jak se již nyní prakticky ukazuje v jiných zemích. Ale mezi zeměmi, kde se cesta ukazuje, jmenoval soudruh Stalin výslovně také Československo. A je to, soudruzi a soudružky, skvělým zadostiučiněním pro správnou naši linii, jak jsme ji vzali v Moskvě a po slavném dnu po našem osvobození. » (Citováno podle článku J. Opata « K metodě studia a výkladu některých problémů v období 1945-48 », *Příspěvky k dějinám KSČ*, č. 1/1965, str. 69. Odtud je převzato i několik následujících údajů a citátů.) Přibližně v téže době, na podzim 1946, předák francouzských komunistů M. Thorez prohlásil v interview britským *The Times*, že « rozvoj demokratických sil ve světě a oslabení kapitalistické buržoazie po druhé světové válce dává Francii jiné možnosti cesty k socialismu, než byla cesta ruských komunistů ». S velmi obsírným projevem o specifické cestě

Polska k socialismu vystoupil na konci listopadu 1946 W. Gomulka ; a již předtím, na konci srpna 1946 napsal tajemník britské Labour party Morgan Phillips v článku v *Daily Herald*, že « Stalin v rozhovoru s ním vyjádřil názor, že jsou možné různé cesty k socialismu ».

Jakoby tečkou za těmito shodně laděnými výroky a prohlášeními byl pak článek sovětského ekonoma E. S. Vargy, uveřejněný ve třetím čísle ročníku 1947 sovětského časopisu *Mirovoje chozjajstvo i mirovaja politika*, v němž autor uzavíral své úvahy o formách politické moci takto : « Vznik států nové demokracie jasně ukazuje, že politické panství pracujících je možné také při zachování vnějších forem parlamentní demokracie ».

Hned vzápětí na to se pak ukazuje, že dynamika pochodu komunistické strany k moci v Československu není jen výslednicí vývoje vnitřních sil, ale že je ovlivněna zvenčí, že KSČ je objektivně sovětskou pátou kolonou (o přímé sovětské agentuře ve vedení KSČ a různých jejích složkách nehovoříc), že tempo komunistického boje o moc a délka období, po které ještě žila šance pro zachování či dokonce plné obnovení demokratického systému v Československu závisela na tom, jak se vyvíjely vztahy mezi Východem a Západem, mezi nedávnými spojenci z druhé světové války.

Na základě dosavadních pramenů nelze učinit závěr, že by Sovětský svaz (či Stalin) měl už na konci války přesnou představu o tom, jakou formu kontroly uplatní vůči každé jednotlivé zemi východní a střední Evropy, která se tak či onak dostala do jeho velmocenské sféry vlivu. Na konci jara a na počátku léta 1947 se mezi někdejšími velkými spojenci rozevřela propast nepřátelství ; hranice studené války byly pojednou narýsovány takřka na všech stranách. Stalin se ohlížel po tom, jak si zajistit co nejvýhodnější pozice : Československo bylo vázáno smlouvou o přátelství se SSSR, jakou nemělo se žádnou západní zemí, jeho vláda se jako celek (i hlasy nekomunistů) podřídila sovětskému diktátu a odvolala svou účast na konferenci o Marshallově plánu hospodářské pomoci pro Evropu. V Československu však nebyla od podzimu 1945 ani sovětská vojska, ani vojska jiného státu ; vnitropoliticky trvala křehká konstrukce politiky národní fronty, tj. existence společné vlády a společného vládního

programu jak komunistické strany, tak demokratických stran a složek vládní a společenské soustavy, jako obdoba křehké konstrukce poválečné spolupráce SSSR a Západu.

Do finiše

Porada v polském městečku Szklarska Poreba, kde bylo formálně založeno Informační byro komunistických stran devíti zemí (včetně Československa, Itálie a Francie), byla zahájena až 22. září 1947. Zde přednesl Andrej Ždanov svůj známý referát, v němž konstatoval, že rozdělení světa na dva nepřátelské tábory je základní fakt a že je nutno z toho vyvodit důsledky. Na této poradě byla mimo jiné – zejména Jugoslávci – kritizována delegace KSČ za to, že postup KSČ v boji za socialismus není dosti rozhodný. O tom, co s Československem a jak si je definitivně zajistit pro vlastní část rozděleného světa, bylo však v Moskvě rozhodnuto již předtím, v srpnu 1947. Sověti měli v Československu jako svou « jistotu » zatím jen KSČ a jí tvořené masové hnutí. To ovšem zatím nebyla jistota ani trvalá, ani sto procentní. Takovou stoprocentní, trvalou jistotou mohl být jen nezvratný monopol moci komunistické strany zcela se podřizující Moskvě a nastolení socialismu sovětského typu. Proto začalo v druhé polovině srpna 1947 rozhodující dějství boje o monopol moci KSČ ve státě a na podzim 1947 bylo v plném proudu to, co lze nazvat agresivní etapou komunistického boje za dobytí moci všemi prostředky, za každou cenu.

Doslova plnou parou se KSČ najednou připravovala na mocenské střetnutí se svými dosavadními vládními partnery, pracovala k němu a v poslední fázi ho i vyprovokovala. Nejprve, na počátku září 1947, se pokoušela zvrátit poměr sil ve vládě dohodou se sociální demokracií (tehdy ji vedl ještě Zd. Fierlinger), brzy na to eskalovala sociální požadavky v rozporu s původním vládním programem a zejména vytvářela nový mechanismus « druhé » národní fronty, tzv. národní fronty zdola. (Šlo především o aktivizaci všech tzv. masových organizací ovládaných komunisty, zejména odborů ; prostřednictvím

těchto organizací bylo mobilizováno tzv. veřejné mínění a organizovány různé formy tzv. « bezprostřední vůle lidu », jako veřejné schůze, kampaně zasílání rezolucí ministerstvům, vysílání delegací do parlamentu a do parlamentních výborů, organizování demonstrací – až po sjezdy závodních rad a rolníků. Takto se vytvářel nátlakový mechanismus, který měl podepřít pokusy o diktát KSČ v oficielní Národní frontě a ve vládě a posléze smést původní koaliční Národní frontu a nahradit ji, jak se to skutečně stalo, tzv. obrozenou Národní frontou, v níž byly všechny ostatní složky jen « převodními pákami » komunistické strany).

K vytváření tzv. mechanismu druhé národní fronty patřilo i rozšiřování vlastní, z ústředního sekretariátu KSČ řízené agentury ve všech nekomunistických stranách, tj. zesilování přímé subverze uvnitř těchto stran. Komunistickým aparátem řízená a různým způsobem motivovaná agentura v nekomunistických stranách byla připravována na to, aby v případě potřeby vystřídala dosavadní vedení oněch stran, svrhla je a spolu s KSČ vytvořila « obrozenou » národní frontu, jak se to s jistými modifikacemi praktikovalo v únoru 1948. Konečně pak KSČ, přesněji – zasvěcená část jejího vedení a aparátu, urychlovala soustřeďování komunistických sil na rozhodujících úrovních zpravodajských a státně-bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Mezi uvažovanými prostředky nechybělo i tzv. revoluční násilí v zájmu pracujícího lidu, třebaže nakonec bylo použito jen minimálně, ba skoro jen symbolicky.

Současně s tím vším rozvíjela a vystupňovala KSČ boj o monopol své pravdy, vyvolala v život nové propagandistické kampaně, v nichž šlo především o to, dokázat, že rozbíječem dosavadní národní jednoty, dosavadní spolupráce ve vládě Národní fronty jsou ti « druzí », že zájmy národa a pracujícího lidu hájí jen a jen KSČ, že ti ostatní jsou už jen « reakce ».

Když se pak představitelé ještě k tomu neúplné reprezentace nekomunistických stran (chyběla v ní sociální demokracie s výjimkou Václava Majera a také Jan Masaryk) rozhodli k zoufalému a vlastně vyprovokovanému pokusu zastavit vládní demisi agresivní pochod komunistické strany k monopolu moci, KSČ tohoto pokusu okamži-

tě využila ke konečnému změření sil. Byla na ně připravena a známým výrokem Klementa Gottwalda proneseném v kruhu nejvěrnějších je dokonce přivítala.

Ve chvíli tohoto měření sil komunistická strana pomocí svých věrných příslušníků nebo agentů, které měla všude, v presidentské kanceláři, ve vedení a na sekretariátech ostatních stran, ve všech organizacích a mocenských složkách i aparátech, přesně věděla, jak se protivník chystá reagovat a mohla se s předstihem rozhodnout o protiúderu. Ale to už jsem u konkrétního průběhu únorových dní 1948, o nichž bude hovořit Rudolf Ströbinger.

Z revolucionářů místodržitelé

Dovolte mi jen několik poznámek na závěr. Snažil jsem se tu být jen ve zkratce dovodit, že pokyn k rozpoutání závěrečné fáze boje o komunistický monopol moci ve státě přišel bezpochyby z Moskvy. Není důvodu předpokládat, že by Moskva musela na vedení KSČ vyvíjet tlak ke změně politiky ve výše naznačeném smyslu, anebo je k tomu nutit. (Je pravděpodobné pouze tvrzení, že Gottwald odmítl v únoru 1948 Zorinem tlumočenou Stalinovu nabídku na vyslání či umístění sovětských vojenských jednotek z Maďarska do Československa). Předáci KSČ měli před očima osud komunistů ve Francii a v Itálii, kde odešli či byli vytačeni z příslušných vlád; obavy z možného poklesu vlivu ve volbách plánovaných na jaro 1948, přetřásané v tisku v říjnu a v listopadu 1947, nemusely být zcela bezdůvodné. Vedení KSČ bylo také zajatcem vlastního politického zápasu o moc, který rozpoutalo, zajatcem obav, zda a nakolik by si jejich strana udržela dosavadní pozice při dosavadním víceméně demokratickém soutěžení uvnitř země v náhle « rozděleném světě », bez ještě těsnějšího připoutání státu k Sovětskému svazu.

Máme-li před očima pozdější osudy velké části onoho předúnorového vedení a vedoucího kádru KSČ, můžeme se ptát, ba dokonce se nemůžeme ubránit otázce, zda si byli vědomi toho, že se « pak », tj. poté, co se stanou samovládci, stanou něčím mnohem menším, než

byli « dosud », že se stanou Stalinovými loutkami, jen místodržiteli, nositeli monopolu moci bez skutečné státní suverenity. Můžeme si klást spekulativní otázku, nakolik byli v tehdejší fázi vývoje vedoucí českoslovenští komunisté s to reflektovat svou pozici páté kolony sovětského imperialismu, odvozenost své strany od Moskvy, její vůle a jejího rozhodování, můžeme se dohadovat, kdo z nich jen zcela cynicky plnil pokyny Filipova a dalších činitelů sovětského velvyslanectví v Praze, a kdo z nich byl také či především motivován a « programován » ideologicky. Tou ideologií, ve které prosovětismus a objektivní zrada národních a státních zájmů měla ve vlastních očích naopak podobu obhajoby těchto zájmů, ve které se totalitní politické metody a subverze uplatňované vůči politickému protivníkovi a vůči státu mohly zdát či dokonce zdály být obhajobou « skutečné demokracie », tj. « revolučním postupem v zájmu pracujícího lidu », tedy většiny národa.

Tyto otázky a spekulace se mohou zdát být zcela irelevantní, neboť – ať tak či onak – vedení KSČ vedlo v únoru 1948 svou stranu a komunistická strana velkou část národa do chomoutu své totality a celý stát do područí Sovětského svazu s vlajícími prapory. Avšak právě v rozsáhlosti jejího masového hnutí a v rozšířenosti víry v pravdivost onoho tehdejšího programu říše nové svobody, rovnosti a blahobytu, byla už tehdy založena hluboká morální a politická krize celého režimu, která postihla komunistickou stranu a s ní i celou společnost po té, když « tvrdá realita » padesátých let a reálného socialismu byla každodenně konfrontována s oněmi původními programy, představami a očekáváními.

Z této morálně politické krize vyrostl pak i československý pokus o reformu onoho sovětského typu socialismu, pokus, který kulminoval Pražským jarem 1968. Na troskách a po porážce onoho pokusu o kvadraturu kruhu (jak to výstižně označil Pavel Tigrid), na troskách bez výjimky tragicky skončivších destalinizačních pokusů rodí se v sedmdesátých letech něco zcela nového, obecně a ne zcela přesně nazývané jako hnutí za občanská a lidská práva. V Československu je to Charta 77, kterou považuji a vidím – na pozadí celých čtyřiceti let od Mnichova 1938 – také jako možný zárodek a možný počá-

tek nového, demokratického obrození české politiky a české společnosti.

Pravda, to už je jiná historie, ale k ní patří po mém soudu i naše nynější setkání a jím manifestovaná vůle někdejších « vítězů » a někdejších « poražených », nebo i těch, kdo pro svůj věk nemohli bezprostředně patřit ani k jedným, ani k druhým, přispět k svobodné a demokratické budoucnosti naší národní společnosti, jakož i k usmíření a přátelskému soužití národů Evropy, do níž patříme celou svou historickou tradicí.

DEMOKRATÉ A ÚNOR

Jaroslav Pecháček

Mám mluvit o politice demokratických, či lépe řečeno nekomunistických stran mezi květnem 1945 a únorem 1948. V mých poznámkách bude hodně kritiky. Bude namířena nejen na adresu vedení oněch stran, ale i na adresu nás všech, kdo jsme se na jakémkoli místě, v jakékoli pozici podíleli na práci ve veřejném životě. Ale také na adresu těch, kdo se takové práci vyhýbali, založili ruce v klín a dívali se, jak se odvíjí film, na jehož začátku zářily růžové červánky a na jehož konci začala vláda hrůzy. Abych nebyl obviněn z laciné kritiky ocituji nejprve mínění jednoho z bezprostředních účastníků tříletého dramatu, Jaroslava Stránského, bývalého náměstka ministerského předsedy Fierlingera a později člena vlády Klementa Gottwalda. V rozhlasovém projevu k domovu dne 21. února 1955 dr. Stránský mimo jiné prohlásil : « Společná vláda demokratů s komunistickými fašisty zatížila se tolika hříchy proti slušnosti, rozumu a lidiskosti, že demokratická citlivost lidu, otřesená už dříve šestiletým panstvím nacistů, nutně ještě otupěla a odolnost národního ducha proti novému útoku jistě se zmenšila. Dobrá vůle a dobrý účel nesvětí prostředky – některými prostředky se cíl kompromituje ještě dříve, než se ho jimi dosáhne. Účastí demokratických vůdců a řad na tolikerém okleštění ústavních práv a občanských svobod se sice závěrečné zhroucení oddalovalo, ale zároveň připravovalo – a v tom jest tragika, nebo chcete-li vina na účasti ».

Jak to probíhalo

V květnu 1945 se domů vrátila, přes Košice z Londýna a z Moskvy, vláda. Byla přijata s nadšením. Po úspěchu prvního zahraničního odboje během první světové války jsme měli sklon šilhat za hranice, tleskat našim zahraničním pracovníkům a těšit se na to, co nám při-

nesou. Oni to přece dělají dobře, vědí všechno lépe než my, jsou u toho, stýkají se s mocnými tohoto světa na východě i na západě ! Nadšeně je uvítejme ! Přinesou nám svobodu, jako nám ji přivezl Masaryk roku 1918.

Jenže tentokrát přijeli z Moskvy a z Košic. Přijeli na bílém koni jako osvoboditelé, ale také jako soudci těch, kdo zůstali doma pod nacistickou okupací. Mezi sebe, do vlády a do Národní fronty z domácích až na malé výjimky nikoho nepustili. Podle Gottwalda « si situace žádala, aby vláda zůstala nezměněna ». ¹ Naopak si ještě s některými předválečnými odpůrci vyřídili staré účty a buď je z politiky vyřadili, nebo je (v mnoha případech) poslali před Národní soud. Přišli s Košickým programem, nadiktovali zákaz nežádoucích politických stran. Přivezli nejen ministry, ale také dekrety a s nimi národní a lidové soudy. Měl-li někdo chuť protestovat, musel vzít rychle na vědomí, že současně probíhá revoluce, které se říká národní, revoluce proti Němcům a Maďarům, ale také proti kolaborantům a zrádcům – a o tom, kdo je kolaborant a zrádce se rozhoduje revolučně a revoluce; jak říká Masaryk, je sázka do loterie. Revoluční Národní výbory a Rudé gardy, koncentrační tábory a plnění věznic, manifestace a útočné články v tisku s palcovými tituly připomínaly na každém kroku, jaký druh demokracie se u nás nastoluje...

Tak či onak, pro vlastní povzbuzení bylo dobré oddat se zvláštnímu druhu optimismu, že až se přežene první vlna, přijdou zase normálnější časy, že všechno bude dobré. Máme přece v čele demokratického presidenta, Stalin ujistil naše představitele, že nebude zasahovat do vnitřních záležitostí Československa – máme to ostatně přímo ve smlouvě se Sovětským svazem, Národní fronta se bude o politických problémech s komunisty dohadovat, komunisté přece byli v době Mnichova dobrými vlastenci. Kominternu je rozpuštěna, Rusko se demokratizuje. Ministr Kopecký volá k partnerům v Národní frontě: « Nebojte se nás, my už jsme jiní, než jsme byli, nám nikdo nerozkazuje, půjdeme společně k socialismu vlastní cestou, demokraticky,

¹ Václav Černý : *Pláč koruny české*, str. 491

v duchu pokrokových tradic našich národů ! »² A protože ještě existovala protihitlerovská koalice, spojení SSSR se Západem, zdálo se, že se snad dá přece jen přežít a že vývoj povede k tomu, že se převaha demokratů prosadí ve svobodných volbách a tím bude všechno nebezpečí zažehnáno.

Tohle byla ostatně také jediná strategie nekomunistických stran : uplatňovat zdržovací taktiku, komunisty zbytečně nedráždit, usilovat o zachování a upevnění Národní fronty a pěstovat a šířit důvěru, že hlasovací lístek bude tou nejlepší zbraní. Do té doby mějme strpení ! Na začátku byla tedy naivita a zbožná přání, což, jak se ukázalo, jsou největší hříchy proti politickému realismu.

A tak se demokratické strany snažily držet krok s KSČ, i když se půda propadala. Samy připravily v Londýně retribuční dekrety a revoluční soudnictví. Dokonce ještě nejednou usilovaly o jejich větší « zlidovění ». Tak v debatě o roli soudce-odborníka a účasti v Národních soudech, prohlásil demokratický poverenik pre pravosúdie v Prozatímním národním shromáždění v únoru 1946 : « Slovenská národná rada bola si vedomá toho, že prevážnou účasťou laických príslušných zveruje ľudu veľmi dôležitý a účinný prostriedok na uskutočnenie mravnej očisty národa. Naše ľudové súdy poslužia mravnej očiste nášho verejného života... Boli už vynesené i vykonané tresty smrti a tiež priemer ukladaných trestov na slobode *dosahuje žiadúcu výšku* ». ³

Autor této úvahy ještě netušil, že se blíží doba, kdy KSČ nasadí laťku na « žiadúcu výšku » i proti svým dočasným partnerům v Národní frontě... Postup proti protektorátní vládě, Háchova smrt ve věznici na Pankráci a poprava Tisova byly součástí předúnorové atmosféry a zároveň předznamenáním toho, co následovalo po únoru. Četní demokraté si brzy uvědomili, že presidentskými dekrety a zákazem několika občanských stran usnadnili komunistům práci. Mnozí z nich

² František Uhlíř : Protokol z jednání Socialistického bloku v Košicích, 2. dubna 1945

³ M. Brouček : *Československá tragedie*, New York 1956, str. 205

v parlamentě či v tisku varovali, protestovali, bojovali, ale k radikální změně politiky to nestačilo. Pokračovalo se ve staré hře.

Začalo to korumpováním slov

Ve *Světové revoluci* připomíná Masaryk také roli a význam politického slovníku a politického stylu. Píše : « Je zajímavé pozorovat, jak se ujala slova : boj a revoluce. Zvláštní radost mohou mít marxisté z toho, jak buržoazní ekonomisté a politikové přijali celou terminologii marxistickou... » Masarykova poznámka platí v plné míře na období, o kterém mluvíme. I naši demokraté našli zalíbení v komunistických frázích a stylu.

Tak například když se připravovala první dvouletka, mluví poslanec lidové strany takto : » Nastupuje cesta nová... Mohu prohlásit za hnutí, jehož členem mám čest být, že tento plán odpovídá křesťanskému chápání Národního shromáždění a že se pro něj vyslovil ve své známé encyklice *Quadragesimo anno* už svatý Otec Pius XI ». ⁴ Když se předkládal v prosinci 1947 rozpočet na rok 1948, doprovázel suchou mluvu čísel rozpočtový zpravodaj, člen čs. strany národně-socialistické, touto květnatou lyrikou : « Vzácné hodnoty ukryté v rozpočtu představují obohacení národního života o statky cennější ; o ještě větší víru v budoucnost, o ještě větší lásku k vlasti a ke spoluobčanům, o rostoucí odhodlání všech hájit nové řády republiky vždy, všude a za všech okolností ». Nebo hlas poslankyně téže strany, hlas rázný : « Zdražovatelé buďtež bez milosrdenství zařazeni do pracovních táborů a jejich zisky buďtež zabaveny ! » Vytrvalé povzbuzování : « Ať žije Sovětský svaz, ať žije Rudá armáda, ať žije Stalin », dostával k snídani, obědu a večeři nejen člen KSČ, ale i přesvědčený a poctivý demokrat. To byla voda na komunistický mlýn. KSČ mohla být spokojena. « Zařvat bych chtěl », volal komunistický poslanec Harus, « tak, aby to bylo slyšet ve všech koutech naší vlasti, že jsme vyřešili otázky tisíciletí ! » ⁵

⁴ Brouček, str. 259

⁵ tamtéž, str. 263

« Malá, ale naše ! »

Ke slabinám nekomunistických stran patřily i jejich nedostatky organizační. KSČ vybudovala své stranické organizace po celém státě už v květnu 1945, takřka přes noc. Ostatní strany, vedené převážně navrátilci z exilu nejprve vážily, koho z « domácích » uznají za přijatelného partnera a teprve potom, často s lidmi druhořadými, začali s organizační prací. Tak například v lidové straně bylo celé předválečné vedení v Čechách, včetně předsedy českého výkonného výboru, poslance Msgr. Staška, který strávil skoro 6 let v německém koncentračním táboře, vyřazeno ; to bylo jednou z hlavních příčin, že strana neměla organizace (dokonce v okolí Prahy, o pohraničí ani nemluvě) ještě před volbami roku 1946. Jak ukázal příklad Heleny Koželuhové, ve vedení nadále platila předválečná zásada « malá, ale naše ». K bývalým členům a voličům rozpuštěných stran vládla zásada opatrnosti. K nedůvěře k nim se pojila také obava, aby se komunisté nezlobili a nevytýkali vedení, že otevřelo svou náruč « kolaborantům a nepřátelům lidu ». Pokud jde o stoupence bývalých stran, zejména strany republikánské : dr. Feierabend sice udělal s prezidentem Benešem dohodu o zapojení vedoucích republikánů do strany národních socialistů, ale k hromadnému přesunu ani tady nedošlo. Ostatně tehdejší ministr zemědělství, slovenský komunista Ďuriš už měl dekrety na přidělování půdy a to byl pro venkov silnější argument, než dohoda pana presidenta s bývalým ministrem londýnské vlády. Navíc i psychologická reakce na to, že agrární strana nebyla košickým programem povolena, vedla k tomu, že i v bohatých vesnicích dostávala KSČ ve volbách četné hlasy zemědělských voličů.

K neúspěchům nekomunistických stran přispěly i problémy ve vedeních. Sociálně-demokratická strana měla v čele předem v Moskvě domluveného vlastního hrobaře. U lidovců byl hlavním problémem zdravotní stav Msgra Šrámka. Šrámek patřil nepochybně k hrstce těch, kteří komunistům nedůvěřovali ; nepochybně by byl patřil, na základě svých zkušeností a pro své taktické nadání, k silným oponentům komunistického vedení ve vládě i v Národní frontě. Nane-

šťestí se vrátil z exilu jako pětasedmdesátník ; trápila ho zlá artritida a jeho účast ve vládě byla stále vzácnější. Chyběl nejen jeho hlas, ale i jeho formát. Bez něho byla lidovecká delegace až trapně slabá. Národní socialisté měli celkem dobrou garnituru, ale někteří z těchto lidí byli stále v zajetí londýnských koncepcí.

Koalice, která neexistovala

Ostatně : *největší slabinou nekomunistické koalice bylo, že – neexistovala.* Kromě zbytků osobních konventiklů z Londýna nebylo mezi stranami konkrétní spolupráce, pravidelných výměn názorů, taktického dohodování, plánování, koordinace. Naopak ve vládě a v Národní frontě to často mezi nimi dosti skřípalo ; v hospodářských gremiích vládlo nenasytné sobectví a na nižších úrovních a v organizacích se vesele bojovalo a rivalizovalo, což ovšem komunističtí « partneři » sledovali s největším potěšením. Chyběla dlouhodobá strategie, nikdo se neptal, co bude dál, jaký bude osud systému polodemokracie, systému, který byl infikován revolučními a totalitními prvky a který mimo jiné zavedl a institucionalizoval centrálně plánované řízení hospodářství, nedovolující natrvalo politický pluralismus.

Teprve když se připozdívalo, když přišla milionářská dávka, závod v dalším znárodnování, zabírání velkoobchodů, odvolání přihlášky k Marshallovu plánu, přesuny v policejním aparátě, teprve pak byly demokratické strany doslova přinuceny ke spolupráci. Ale to už šlo jen o obranu, komunistický válec už se rozjel. Po únoru padala mezi vedoucími politiky v exilu tvrdá slova na adresu presidenta Beneše. « Beneš zklamal, neměl nikdy podepsat kapitulaci. Vždyť právě Beneš ujišťoval, že ” jestliže komunisté chtějí občanskou válku, kdybych měl lézt po čtyřech, svolám sokoly, legionáře a všechny ostatní a budou ji mít ; jedině přes moji mrtvolu budou moci v této zemi dělat puč ”. Jak potom mohl tak selhat ?⁶ »

⁶ Ota Hora : *Svědectví o puči*, str. 455

Systém presidentské demokracie

Odpověď je v tom, že neselhal jenom Beneš, ale selhal také systém, který se u nás etabloval ještě za První republiky, systém čs. specifické presidentské demokracie. Byl to systém neústavní, dokonce protiústavní. Podle ústavy z roku 1920 byla obsahem presidentovy funkce reprezentace, nikoliv výkon vládních funkcí. Ale silná osobnost Masarykova měla rozhodující vliv na celý vývoj První republiky bez ohledu na ústavní články. Centrem politické moci byl do velké míry pražský Hrad. Strany i lid si na to zvykli. Když zakladatel první republiky v roce 1935 rezignoval, domníval se jeho nástupce (a s ním i politické strany, které jeho volbu prosadily), že se na dosavadním systému nemá co měnit. Ale Beneš nebyl Masaryk. Neměl zdaleka tolik autority a úcty, jaké se těšil Masaryk, jeho vliv ve vnitřní politice byl malý, zato měl nepoměrně víc odpůrců a kritiků, než jeho předchůdce. Nicméně zahraniční politiku vedl Beneš suverénně i jako president. Nikdo nepokládal ministra zahraničí Kroftu za víc, než tlumočníka a vykonavatele Benešových instrukcí. Beneš byl hlavou druhého zahraničního odboje a po návratu do vlasti uznávaným vůdcem a autoritou pro celý nekomunistický tábor. « Semkněme se kolem pana presidenta ! On má zkušenost, rozumí si se Stalinem, váží si ho Západ ! » – to byla devíza a argument, který měl přesvědčit každého pochybovače. K Benešovi si chodili pro rozum před každým vážnějším rozhodnutím, včetně rozhodnutí o demisi demokratických ministrů v únoru 1948. Ale Beneš, jak už bylo řečeno, nebyl Masaryk.

Když komunistický dav obléhal r.1920 pražský parlament, odpověděl Masaryk tehdejšímu předsedovi úřednické vlády Černému na otázku, co má vláda dělat, otázkou : « A to se ještě nestřílí ? » Masaryk-pacifista byl odhodlán bránit demokracii v rozhodné chvíli i « železem ». Bylo možné očekávat totéž od Beneše ? Ke všemu od Beneše osamělého, vystaveného neslýchanému nátlaku a zrazeného ministrem národní obrany generálem Svobodou ? Msgr. Šrámek právě onu kritickou předpučovou sobotu s úzkostí připomněl : « Jak mohou nechat Beneše samotného, ve velkých krizích je Beneš malý... »

Jsem dalek toho, abych se připojil k těm, kdo ze všeho viní Beneše. Ti, kdo ho odsuzují za jeho dvě cesty do Moskvy, by ho patrně po jiném Únoru, jaký potkal Poláky, Maďary, Rumuny a Bulhary, kritizovali za to, že nevyužil toho, že situace Československa byla jiná, než tomu bylo u našich sousedů.

Ale byli-li vinen Beneš proto, že selhal, byli vinni i ti, kdo do jeho rukou břemeno rozhodování bez jakéhokoliv váhání vložili. A co ostatní ? Odpověď dává Jaroslav Stránský :

« Pravda je, že ani politická, ani sociální uvědomělost a organizace našeho lidu neobstála, a že my všichni, politikové, novináři, učitelé, kněží a úředníci, jejichž péči ta uvědomělost a organizace byla svěřena, jsme spoluodpovědní. Ne proto, že jsme nevyhráli – za tehdejšího rozdělení sil byla porážka patrně neodvratná – ale *jak* jsme prohráli. To je bolest našeho svědomí. Proti hnutí, které předstíralo, že chce být strana mezi stranami domova a ve skutečnosti bylo předvojem nepřítelů, stály demokratické strany, osobnosti, noviny a instituce, ale bez společného vedení, bez společné organizace, bez společného programu, bez společné taktiky... »

Vítězové a poražení

Toto je drtivá kritika československých demokratů. Ale co říci o jejich odpůrcích ? Za ně o nich mluví Únor sám a všechno, co po něm následovalo. A koho Únor nepřesvědčil o tom, co je tak zvaný reálný socialismus moskevského ražení, ten si musel počkat na srpen 1968. Kdo to v únoru 1948 triumfoval ? Byla to koalice sil a složek, které přispěly k vítězství KSČ ve volbách 1946 a která podpořila Gottwalda při únorovém puči. Bylo to v obou případech přibližně 30 - 40 procent českého národa.

Kdo do této koalice patřil ? Dělníci, i ti s neslavnou protektorátní minulostí, dlouholetí členové strany, z nichž mnozí prodělali koncentrační tábory a nesli si domů obraz svých mrtvých, popravených a umučených kamarádů. Pak tu bylo veliké množství sympatizantů, kteří nezapomněli na to, jak v době Mnichova Gottwald pronášel

vlastenecké projevy a rozšiřoval legendu o ochotě Sovětského svazu pomoci, bude-li zavolán. Byla tu i vděčnost za osvobození naší vlasti od nacistů. Konečně, jako v každém národě, byla tu i masa politických nomádů, kteří táhnou od jednoho místa na druhé za zelenými pastvinami. A KSČ byla pro tyto nomády nejatraktivnější. Byli tu i četní bývalí stoupenci občanských stran, kteří přešli do KSČ ze zklamání.

Ale co dál ? Pamatujete se, kolik kolaborantů se po válce zachraňovalo v KSČ ? Kolik chytráků a kořistníků si řeklo, že nadešla velká příležitost ? A kolik bylo těch pozdějších Kohoutků a Urválků, kolik hlídačů v koncentracích a věznicích, mučitelů a amorálních cyniků ? Takových, o nichž mluvil Masaryk jako o « patologické sedlíně » ? Tito všichni patřili do tábora, který v únoru triumfoval. A toto svědectví o morálním stavu národa je nejsmutnější stránkou Února 1948.

Mlynář : Mám jednu otázku. Přece jenom vývoj k únoru trval přes dva roky. Byl tedy v nekomunistických stranách vůbec nějaký pokus odstranit to, co správně označujete ze hlavní chyby – že totiž tu nebyla žádná strategická představa. Protože program spočívající na snaze brzdit něco až do doby, kdy přijdou volby – to je ještě horší, než koncepce politického vedení v roce 1968, pokud jde o perspektivnost počínání. Čili : zajímalo by mně, k čemu asi směřovaly myšlenky v nekomunistických stranách, usilujících tehdy o perspektivní, strategická řešení.

Druhá moje poznámka se týká něčeho docela jiného. Myslím, že názor, podle něhož Beneš udělal chybu, když převzal masarykovské pojetí presidentské republiky, je sporný. Zdá se mi, že my všichni, jak tu sedíme, si z různých příčin a různými způsoby idealizujeme ty skutečné demokratické tradice lidu v Československu. Z vlastní zkušenosti nevím nic o první republice – narodil jsem se ve třicátém roce – ale když o tom čtu, třeba v Peroutkově *Budování státu*, tak se mi zdá, že typické bylo právě to, že u nás nebylo žádných demokratických zkušeností s parlamentním systémem. Demokracie existovala v národním vědomí jako hodnota, ne jako politická zkušenost. Nebýt Masarykovy postavy, která za první republiky umožňovala tohle nějak překlenout, je otázka, zda by byl parlamentarismus vůbec mohl fungovat. Čili to, že se Masaryk do pozice « silného muže » ve funkci presidenta dostal, to byl důsledek stavu české společnosti a zejména české politiky po Rakousku.

Beneš v tom musel nějakým způsobem pokračovat. A v každé krizové situaci se to znovu nějak objevuje – potřeba osobnosti, která má nahradit fungující demokratický systém. To byl případ Dubčka v roce 1968. Dubček se přece nedostal do této role proto, co říkal ve svých projevech. To byla potřeba národa v momentě, kdy šlo o demokracii, upnout naděje personálně na jednoho člověka – a tím člověkem se dokonce dát vést od té demokracie ke kapitulaci. Je to tedy podle mého soudu jakýsi problém společensko-politický, niko-

li jen osobní. A to platí také o Benešovi. Dobře to pochopit může být prakticky velmi důležité do budoucna. Kdyby se příště zase otevřel demokratický vývoj jako možnost – jak nepřeceňovat naše « demokratické tradice », nespolehat, že demokracie jako systém bude jaksi samozřejmě sama fungovat. Zase to bohužel bude spíš hodnota a idea než zkušenost politické praxe.

Pachman : Jen několik slov k tomu, co říkal Pecháček o úloze armády v té době. Já se pamatuji, že v různých diskusích v KSČ vládla tehdy nejistota, pokud jde o příští postup části armády. To byl vlastně jediný faktor nejistoty v celé přípravě února. Právě z toho důvodu se urychleně budovaly Lidové milice, poněvadž se vycházelo z toho, že proti eventuálně nespolehlivým jednotkám armády je třeba mít faktory dva. Bezpečnost měla KSČ v rukou a tak byla vybudována ještě nová veřejná složka – Lidové milice.

Vrzala : Dvě poznámky. Pokud jde o první republiku a její demokratické struktury. Můžeme mít řadu výhrad, ani já osobně nepatřím k jejím zbožňovatelům, ale vcelku panuje dnes ve světě shoda v tom, že první Československá republika byla pravděpodobně jediná slušně fungující demokracie ve střední Evropě.

K otázce připravenosti demokratů na kritickou srážku s komunisty, která vyvrcholila v únoru, dovoluji mi připomenout osobní zkušenost z práce v organizaci lidové strany na Kroměřížsku. Tam jsme od podzimu 1947 připravovali volby a počítali jsme i s tím, že prakticky celý státní aparát bude paralyzován komunistickou stranou. Proto jsme plánovali paralelní služby dopravní a poštovní, distribuci letáků, styk mezi Prahou a venkovem, abychom byli informováni a mohli do těch voleb jít s jistými nadějemi. Takže se opravdu nedá říci, že existovala nějaká naprostá nevědomost o úmyslech komunistů.

Šimek : Mrzí mne, že dr. Pecháček vlastně nevyslovil svůj názor na to období 1945-48. Vyšel prostě z kapitulantské, dejme tomu defenzivní mentality demokratických stran. Mrzí mne to proto, pro-

tože tento seminář začal zajímavě otázkou, kterou položil Tigrid, totiž otázku ceny kapitulace. Pachman vyslovil názor a i když ne se vším bych mohl souhlasit, bylo mi i v jeho referátu sympatické, že nehraje na remisu. Že má určité stanovisko. A tak se zde vykristalizovávají dvě stanoviska. Stanovisko těch, kteří říkají, že kapitulace bez boje je nákladná záležitost, že se za kapitulaci platí moc vysoká cena, že jsme to byli my, kdo jsme vždy kapitulovali, vzdali to bez boje. A pak, jestli dobře rozumím Mlynářovi a Seluckému, tak ti zdůrazňují jisté vakuum, jisté okolnosti a uzavírají, že musíme vycházet z politické reality. A to je moje otázka. Nemůžeme my si tu realitu sami vytvářet? Nebo aspoň spoluvytvářet? Pro mne je to nesmírně důležitá otázka. Já jsem se narodil v roce 1948. A je pro mne strašná představa, že můj tatínek, který mne tehdy zplodil před Únorem, zplodil mne v rámci taktiky, že vstanou noví bojovníci, kteří tedy jednou, až budou volby v roce 1968, budou mít možnost uplatnit svůj hlas. V tomto případě však byl můj tatínek naivní, protože v té době sice soudruzi nevěděli, že mne zplodil, ale zato už tehdy přesně věděli, jak mne budou vychovávat ve škole i mimo školu. A tak jsem tedy i já – ale to vím teprve teď – byl částí ceny kapitulace. Navrhuji, abychom už přestali analyzovat, jak to všechno bylo, jak k tomu došlo a přidrželi se té ceny kapitulace. Já bych si to přál možná aspoň pro svou generaci. A jak se vyhnout kapitulacím novým.

Prečan : Začneme tím, co umožnila kapitulace demokratů v únoru 1948. Vpodstatě umožnila komunistům, aby se odvolávali na to, že se dostali k moci legitimně. Legitimita jejich moci, tvrdili a tvrdí dodnes, byla založena na tom, že většina národa šla v únoru s komunisty. Skutečnost, že nástup KSČ k moci proběhl bez odporu, že Sověti nemuseli zasáhnout, že prezident potvrdil novou vládu, umožnila šíření legendy o tom, že komunisté získali moc legálně, pokojnou a ústavní cestou. A dál : když v březnu 1948 představoval Klement Gottwald novou vládu v parlamentě, tak z 240 přítomných poslanců ani jeden nehlasoval proti a ani jeden se nezdržel hlasování. – Když se v říjnu 1968 hlasovalo o smlouvě o dočasném pobytu sovětských

vojsk v ČSSR, byl výsledek o něco lepší : čtyři byli proti a deset se zdrželo hlasování.

Z toho, co na tomto semináři slyšíme, vyplývá ještě jiná otázka : zda vůbec je demokracie schopna se bránit proti totalitnímu náporu k moci. Jaké má šance v boji proti odhodlanému, organizovanému hnutí, když zároveň konstatujeme (a to je také to největší historické poučení), že demokratické síly, strany a organizace jsou nejednotné, že nejsou schopny si uvědomit, o co jde, a že jde vlastně o všechno. Přitom se tito demokraté také požírají mezi sebou, jsou schopni se spojit s komunisty například proto, aby byla zlikvidována jiná demokratická strana, nebo, jak tomu bylo u nás po válce, kdy se především národně socialistická strana těšila z toho, že strana agrární byla zlikvidována, protože tím jí bylo umožněno získat větší pozice, více hlasů a tak podobně.

Na druhé straně je třeba opravdu vycházet ze situace, jaká zde byla. Ta existovala v celém národě. Zklamání z demokracie a z demokratických institucí. Byla to ostatně demokracie, která nedovedla uhájit národní suverenitu, byly to demokratické strany, které přispěly k Mnichovu a rozpadly se, byli to politikové demokratických stran, kteří byli kompromitováni kolaborací s Němci. Proto také ten organizační i politický náskok komunistů v pětáctýřicátém roce byl takový, že pravděpodobně v tom krátkém časovém údobí, které demokratům zbývalo, už se toho moc uhrát nedalo.

Selucký : Souhlasím se Solženicynem bezvýhradně když říká, že systém, jehož elity přestanou věřit v ideály své vlastní společnosti, má velmi malé šance na přežití. Domnívám se, že něco takového se přihodilo mnoha vůdcům českých občanských nebo demokratických stran. Ale přihodilo se to také velké části české inteligence a maléru se nevyhnula ani velká část mladé generace, tedy generace tehdy mladé. Abych mluvil za sebe : mně bylo patnáct let, když přišel pětáctýřicátý rok a taky jsem zblbnul, tedy šel jsem v tomto směru, podobně, jako řada jiných. My jsme totiž po otřesné skutečnosti Mnichova přestali věřit v hodnoty, které nabízel systém předchozí. Tam to začalo. A tak se domnívám, že má-li se nějaký společenský

system uchovat a dokonce se bránit a vyhrát v zápase se systémem jiným, pak je asi nezbytné, aby většina společnosti v hodnoty, které systém představuje, nejen věřila, ale aby je také v každé, byť i očividně ztracené situaci hájila. Obávám se, že právě toto demokratičtí politikové prvních tří poválečných let v Československu nepochopili.

Tigrid : Já bych spíše řekl, že k této nevěře vydatně přispěli. My nekomunisté – ruku v ruce s komunisty – jsme pilně rozměľňovali a devalvovali právě ty hodnoty, o jejichž upevnění jsme údajně usilovali. Začalo to tím, že jsme přijali za svůj komunistický slovník, čili totalitní názvosloví, nahradili jsme slovo sloganem. Pan prezident Beneš nás poučil, že demokracie už nestačí, že musíme usilovat o lidovou demokracii (!). Přestali jsme být demokraty, zato Masaryka jsme často citovali.

Co tu bylo řečeno o politice nekomunistických stran v údobí 1945-48 je pravda, ale jen částečná. My jsme demokracii spíše než prohráli – prošustrovali. Hráli jsme s sebou, hráli jsme s komunisty. Ale v tom ten hlavní malér nebyl ; také v jiných zemích šli komunisté do koaliční vlády – např. ve Francii – a zase z ní odešli (a že to byly silné strany s vynikající organizací a kázní). Malér byl v tom, že jsme radostně souhlasili s tím, aby komunisté rozdali poznamenané karty – a my jsme pak s nimi uváženě hráli podle blíže neurčených pravidel a zároveň, prohrávající, ještě jsme přísazovali do talónu, neboť jsme byli vyděšeni představou, že naši podvodní partneři hodí karty na stůl a vyženou nás. A tak bych řekl, že Vítězný únor je zplozencem této hry, naše společné dítě a naše společná porážka. Nás, demokratů, a o dvacet let později těch komunistů, kteří to mysleli doopravdy a domnívali se, že opravdu nastoupili cestu k radostným zítřkům. Neboť z výhonků Vítězného února vyrostl také – a jak rychle ! – děsivý strom stalinismu. V jeho stínu živoří v nesvobodě a nedůstojnosti už druhá generace Čechů a Slováků. Jaká bilance ! Jaká hrůza ! Jaká cena ... kapitulace !

Ale je tu i druhá strana mince, kterou nelze opomenout. Bylo by totiž příliš snadné hodit odpovědnost za únorovou porážku výlučně na

bedra demokratických stran a jejich neschopných nebo bázlivých vůdců. Budu teď mluvit jen o situaci a vývoji v historických zemích — odpovědnost Slováků a slovenských politických stran je tu jiná a na jiné rovině.

Mám na mysli sociální, dalo by se možná říci socialistické povědomí českého člověka nejen dvacátého, ale zčásti už devatenáctého století. Není náhodou, že Masaryk věnoval zvláštní pozornost právě *Otázce sociální*. Není náhodou, že dělnické, socialistické a sociálně demokratické hnutí má u nás více než stoletou tradici. V českých zemích opravdu sociální otázka šla vždy ruku v ruce s otázkou národní. V první republice představovaly socialistické strany silná a často opravdu progresivní hnutí. A ani ty strany, zvané měšťanské, jako strana agrární nebo lidová, nebyly zdaleka stranami buržoazními v klasickém smyslu toho slova, i jejich členská a volební základna byla vlastně opravdu — lidová. Co chci říct je, že oni nám ti komunisté nespádli jen tak z nebe (nebo z pekla), ale že naopak byli integrální částí té české otázky sociální. Mnoho voličů v nich vidělo architekty spravedlivější, vpravdě socialistické společnosti. Oportunisté se do komunistické strany nastěhovali mnohem později, vlastně až po roce 1945.

Povím vám k tomu jako příklad jednu historku. Na podzim 1947, kdy se nad republikou stahovaly černé mraky, se v lidové straně rozhodlo, tak trochu pod rukou, aby tehdejší předseda zahraničně-politického výboru sněmovny Ivo Ducháček doprovázel lidoveckého ministra pošt (!) Hálu do Paříže a do Londýna. Šlo tehdy o to, diskrétně přesvědčovat vlivné státníky v těchto dvou zemích, že se vývoj v Československu radikalizuje, že Moskva nás tlačí ke zdi prostřednictvím KSČ, krátce, že se státní loď naklání a že by nás v tom spřátelené západní země neměly jen tak nechat, ba co by pro nás mohly udělat. Takový typicky český podnik. Jel jsem tehdy s sebou. V Londýně nás přijal tehdejší labouristický ministerský předseda Atlee, všechno jsme mu krásně vysvětlili, i to nebezpečí bolševizace, které nám hrozilo. Atlee nás chvíli poslouchal, zabafal z dýmky a povídá: « Pánové, a ty volby v květnu 1946, to byly svobodné volby ? » My přikyvovali, že až na nějaké ty maličkosti, naprosto.

« A rovné a tajné, také byly ? » A my na to, o tom že není pochyb. Atlee : « A prosím vás, kolik že hlasů dostali komunisté v těch svobodných, rovných a tajných volbách ? » Hned jsme věděli, že nás ten britský lišák zaskočil, i pověděli jsme mu, jak ty volební výsledky vypadaly v procentech. On opět zabafal z dýmky a vyslovil to : « This is, gentlemen, almost half of the nation ! ». A šli jsme.

Někdy se říká, že každý národ má takovou komunistickou stranu, jakou si zaslouží. Stojí to za úvahu.

Pozoruhodné a zároveň dosti typické na pouťorovém vývoji je, že předáci demokratických stran neměli promyšlenou žádnou alternativu – aspoň se dodnes o žádné neví – k taktice, kterou zvolili (t.j. demise, volby a ve volbách citelné ztráty komunistů). Ani pro případ, že prezident demisi přijme, ani pro případ komunistického tlaku, tím méně pro případ pokusu násilného převzetí moci. Je to dost typické proto, poněvadž – pokud víme – reformní komunisté v roce 1968 rovněž neměli alternativní plán pro případ, že se vyskytnou překážky, že třeba nebude moci být svolán XIV. sjezd strany, že Moskva bude házet klacky pod nohy Dubčekovi a Šikovi a vojákům, natož, že bratrské armády pomašírují. A přece alternativy jsou předpokladem každé seriózní politiky, zejména v kritických situacích. U nás se právě spíš improvizuje, a to ještě jen když už je pozdě. Proto taky otázka, tuším Kaplanova, zda nekomunistické strany na sklonku roku 1947 a pak v roce 1948 nepřipravovaly nějaký anti-únor, nějaký proti-puč, zní spíše jako vtip. To jen ex-post komunisté v Praze povídali, že prý národní socialisté a lidovci kdesi kuli pikle a dokonce sháněli zbraně. To je ovšem – šířeji viděno – slabost demokracie a demokratů : chtějí-li jimi opravdu důsledně být, nemohou si pohrávat s nedemokratickými, protiústavními, pučovskými záměry a zákroky. Řekl bych – naštěstí. Poněvadž demokratické instituce se ohromně rychle bourají, ale moc dlouho a těžce se obnovují. Což vůbec nezbavuje hlavu demokratického státu povinnosti tento stát hájit a bránit, i silou, je-li ohrožen ať už vnějšími či vnitřními silami, nelegálně usilujícími o jeho zničení. Tak mu to ostatně ústava, již slavnostně slíbil ochraňovat, předpisuje.

Volný : Často se hovoří o tom, jakou taktiku připravili komunisté, aby získali v únoru moc, zda byla dobrá nebo vynikající, co Beneš, jakou úlohu hrál Zorin, zda stála sovětská vojska na maďarské hranici, atd. Když jsem poslouchal dr. Pecháčka, tak jsem měl znovu dojem, že ta debata je bezpředmětná. Neboť na jedné straně byli komunisté, sdružení v dobře organizované straně s nějakým cílem, se svou vlastní strategií. Na druhé straně byly tři občanské strany, které, jak jsem zde vyslechl, neměly taktiku, neměly žádný cíl, neměly strategii, bojkotovaly program, který samy v Košicích přijaly. Z toho vyplývá, že vyřadit je, vzít jim moc, bylo asi stejně lehké, jako vzít malému děcku cumel. Neboť tyto strany neměly co postavit, co nabídnout. Co nabídnout proti strategii, cílům, slibům nebo demagogii (chcete-li to tak nazvat) komunistů. Nekomunisté neměli nic, ani perspektivu, ani politickou garnituru. Celá jejich taktika spočívala v tom, že se čekalo na volby a doufalo. Pravda, reformní komunisté v roce 1968 taky prohráli, taky jsou dnes ta poražená strana, ale ta alespoň o něco usilovala, znala rizika, věděla, co chce. Prohrála, ale myslím, že na rozdíl od těch v roce 1948, prohrála čestně.

Pecháček : Náš národ byl asi opravdu raněn a je nemocen. Nejenom tím, že se vzdálil od svých původních ideálů. Otázka je, kdy jsme je začali opouštět. Už snad v První republice ? Mnichov byla hrozná morální rána. A pak okupace, teror, popravy a všechno to, co s tím souviselo. Pokusil jsem se tu vylíčit atmosféru po pětačtyřicátém roce. Zbývá otázka, proč nakonec musel Tigrid a Ducháček slyšet od Atleeho : když skoro polovina národa volila tento systém, proč chcete na nás, abychom vám ho my pomáhali likvidovat ?

Sláma : Jen malou poznámku : já si myslím, že o tom, co nekomunistické strany mohly dělat, bylo rozhodnuto v momentě, tedy už v roce pětačtyřicet, kdy tyto strany přistoupily z důvodů, které si sotva zvolily, na situaci a na taková pravidla hry, která komunistům dovolovala všechno a jim samotným v podstatě nic.

NĚKOLIK POZNÁMEK K ODSUNU NĚMCŮ

Jiří Sláma

Opravdu jen několik poznámek, jako úvod k diskusi. Karel Kaplan tu hovořil o představách, s nimiž se českoslovenští komunisté po válce vraceli z Moskvy do Československa a o tom, jaké měli politické představy do budoucnosti. Ovšem celá věc měla ještě jinou stránku ; je totiž třeba přihlédnout ke společenským procesům, které realizaci těchto představ nakonec umožnily.

Poválečný odsun Němců, alespoň podle mého názoru, je důležitý proces v řadě jiných, které mají všechny společnou sociální motivaci. Široké vrstvy lidí v Československu byly v těch prvních třech poválečných letech nakloněny podporovat jisté trendy, posilovat jistou společenskou dynamiku, která zároveň umožňovala a urychlovala nástup KSČ k absolutní moci. Domnívám se, že v tomto údobí lze rozeznat tři taková dějství, tři etapy.

V prvním dějství vidíme celý národ jako vítěze. A prakticky všichni, bez rozdílu politického přesvědčení, komunisté i nekomunisté, byli pro odsun tří milionů československých Němců. A s ním ovšem bylo spojeno vyvlastnění, jakož i vyvlastnění českých a slovenských kolaborantů, ať už opravdových nebo údajných, vyvlastnění « velkokapitálu » nebo aspoň toho, co z něj zbylo. Věru nemalé sousto. Na první pohled se mohlo zdát, že tohle všechno – zejména vyvlastnění – bylo logické a celkem vpořádku. Jenže, jak se ukázalo, byl to počátek pohybu na šikmé ploše a ten také měl svou dynamiku. Tu bylo nesnadné, ne-li nemožné zastavit. Tehdy si s tím ovšem nikdo hlavu nelámal : je možno říci, že odsun a vyvlastnění Němců se setkal s prakticky totálním souhlasem českého národa, tím spíše, že jistá jeho část se podílela na kořisti v pohraničí ; zpravidla ti nejhorší dostali to nejlepší.

Druhé dějství tohoto dramatu začalo tehdy – a jak známo dosti brzy – když došlo k diskriminaci a nakonec k perzekuci právě těch

tzv. středních vrstev, které ještě před třemi, čtyřmi roky odsun a vyvlastnění « protistátních živlů » nejenom nadšeně schvalovaly, ale nejednou se na něm i aktivně podílely. Takže je možno říci, že bylo-li první dějství charakterizováno odsunem Němců, pak v druhém dějství, brzo po únoru 1948 došlo k něčemu, co bych nazval sociální vypuzení. Další tři, čtyři miliony lidí byly zcela nebo částečně zbaveny existenční základny. Takže ke třem milionům Němců nutno připočíst ty tři až čtyři miliony drobných podnikatelů, živnostníků, malých, soukromě hospodařících rolníků, příslušníků svobodných povolání, atd. S odstupem doby víme, že to byl hluboký, traumatický zásah nejenom do materiální existence lidí, ale i do jejich existence duchovní, lidské ; takovéto pronásledování je totiž spojeno, jak známo, s nejprudšími pocity jakými jsou nenávist, touha po odvetě a ovšem rozklad lidských a občanských vztahů.

A konečně třetí dějství dramatu : dělnictvo, které původně podporovalo vyvlastnění středních vrstev, nebo alespoň mu nebylo proti mysli, právě toto dělnictvo, bylo vládnoucí třídou (která se rychle proměnila v diktaturu sekretariátu) postupně zbaveno všech, i těch nejzákladnějších práv. Byla vytvořena mocenská struktura sovětského typu. A ta, jak víme, už nepotřebuje prakticky žádnou společenskou základu, vládne bezohledně a bez ohledu, a pokud se musí na tuto sociální základnu ohlížet, pak tu stačí korupce, podílnictví na moci a ovšem všestranná represe, jdou-li věci příliš daleko.

Toto všechno byly procesy, které proběhly uvnitř společnosti. I v tomto hrubém nástinu nelze opomenout jistou mezinárodně-politickou souvislost, ne-li predeterminaci. Vždyť – abych zvolil jen jeden příklad za mnohé – i v zemích, které patřily k poraženým ve druhé světové válce, to nakonec nedopadlo jinak : na konci cesty byl týž monopol komunistické moci.

Ale zpět k našemu námětu. Myslím, že lze prokázat, že pro nástup komunistů k monopolní moci měl odsun Němců velký význam, který se samozřejmě oficiálně zamlčuje. V oficiální terminologii strany se hovoří o « národní revoluci », později pak o revoluci sociální a nakonec socialistické. A právě ta tzv. národní revoluce tvořila ideologický základ odsunu. Ve známém záznamu o rozhovorech presi-

denta Beneše s Gottwaldem v Moskvě to Beneš formuloval takto : německé vlastnictví, lázně, doly, továrny, velkostatky přejdou do státní správy. Naše národní revoluce bude tak spojena s revolucí sociální. Opatření sociálního charakteru a proti zámožným Němcům budou otvírat cestu k radikálním hospodářským zásahům a společenským změnám v českých zemích. Řekl bych, že tu máme v kostce celou problematiku. A to se tehdy psal rok 1943.

Co si ovšem nekomunistické strany – a možná i prezident Beneš – neuvědomovaly bylo, že celá tato koncepce nahrávala komunistům a zcela nutně oslabovala nebo aspoň imobilizovala právě je. Bylo to ovšem vysvětlitelné : prudký poválečný výbuch nacionalismu, často hraničícího se šovinismem, byl neodolatelný ; politické hnutí, které by ho v té či oné podobě nesdílelo, by nemělo naději na úspěch. A v tomto směru to KSČ – jak jsme už konstatovali – sehrála mistrně. Pochopila totiž od počátku, že sociální revoluci (tedy, rozuměj, nástup k monopolní moci) bylo možno uskutečnit právě přes onu revoluci národní. Lidově řečeno, v té době, čím větší vlastenec, tím větší « němcobijce », tím horlivější vyvlastňovatel, tím radikálnější stoupenec sociálních změn. Tohle ovšem nekomunistické strany nepochopily a také měly – alespoň do jisté míry – svázané ruce svým demokratickým programem. Ale zase ne moc. Nikdo je nemusel přesvědčovat o tom, že politické spektrum Československa má být co nejuzší, že není třeba dělit se o případnou moc ještě s jinými, např. s politickými agrárníky, že řízená (limitovaná) demokracie je vlastně pro ně výhodná a že kdo nechce volit komunisty, ten má na vybranou mezi duem občanských stran a to musí stačit. Tady máte zase příklad šikmé plochy : začnete okrajovat demokracii, zredukujete parlamentní systém až k nesmyslnosti a ještě ho obcházíte a pak už prostě nevíte, kde takováto operace skončí. A poněvadž občanům nekomunistického a nesocialistického smýšlení opravdu nic jiného nezbylo, než nalézt útulek ve straně lidové nebo ve straně národně-socialistické, komunisté právě toho nakonec využili a obvinili své partnery v Národní frontě, že jsou útočištěm reakčních a nakonec i protistátních « živlů ». A tak si v této souvislosti nekomunistické strany připravily léčku, z níž bylo nesnadné se dostat.

Prečan : Úvodem toto : kdykoli my, kdo žijeme v exilu, řekneme něco, jakkoli marginálního, k otázce odsunu Němců, ozve se z oficiální Prahy náramný pokřik. Jde o pokus vzbudit dojem, že my v exilu jsme zrádci národní věci, odrodilci, zaprodanci a hlavně, že v této otázce uvažujeme jinak, než se myslí doma. Chtěl bych tu aspoň na jednom příkladě dokumentovat, že o těchto věcech se uvažuje velmi kriticky také v dnešním Československu, v řadách přemýšlejších lidí, zejména tehdy, když se – jak se o to pokusil ve svém referátě Sláma – hledají kořeny opakovaných národních selhání. Přechtu krátkou stať z obsáhlé studie českého politologa, nazvané *Šedesátý-osmý* (vyjde knižně v nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem). Autor se na několika místech zabývá odsunem Němců a jeho důsledky pro českou společnost. Píše : « Celá problematika tak zvaného odsunu Sudetských Němců patřila a dosud patří mezi nejpřísněji střežená tabu naší historiografie a publicistiky a tím spíše politiky. Hrozilo a hrozí, že bychom se mohli rozpomínat, jak to vlastně všechno bylo. Pochopitelný poválečný mravní regres dostal odsunem Němců mocný impuls... Nemuselo tomu tak být : sám princip odsunu obyvatelstva je vždycky problematický, avšak tentokrát šlo o zvláště zavrženíhodnou formu jeho realizace. Beneš původně koncipoval myšlenku odsunu asi milionu aktivních nacistů, kterým bude vyplacena náhrada za majetek. Nakonec došlo – se souhlasem vůdců protihitlerovské koalice – k odsunu téměř tří milionů Němců, čímž byla oficiálně potvrzena platnost nelidské zásady kolektivní viny.

Když o tom nyní s odstupem doby přemýšlíme, jde nám tu zatím jen a jen o to, jaké měl odsun důsledky pro nás, pro Čechy. Jaké elementární záповědi byly tu s klidným, oficiálně posvěceným svědomím porušeny, jaké vášně a resentimenty našly tu úkoje. Byla to přece první velká příležitost zmocnit se cizího majetku. Výsledku cizí práce. A z tohoto zcizovacího hlediska bylo přece lhostejné, zda to byly výsledky práce aktivních henleinovců, či nacionálně jen

vlažných sedláků. Obrovský kus po staletí obhospodařované země byl najednou bez pána. Objevilo se úsloví « po Němcích » a bylo zlověstným signálem, « spouštěčem » chtivosti, aby se ani napříště nezastavila před ničím.

Němci ze Sudet byli po zrádcích a kolaborantech první velkou kategorií lidí, na kterých se u nás po válce uplatnil vylučovací princip. Bylo možné s nimi zacházet jako s lidmi druhé, třetí kategorie. Vůči nim bylo všechno předem dovoleno. Nebyli nikým chráněni. Nejdříve oni : to ve vztahu k nim byl prolomen celý složitý a dlouhou tradicí pěstovaný systém civilizačních a kulturních zábran. Ukázalo se, že nerespektování těchto zábran nevede bezprostředně k žádnému trestu. Nic se nestalo, s nebe nesjel blesk, člověk nebyl pohnán před soud, nestihlo jej ani veřejné opovržení.

Všechno ovšem začalo za okupace. Českému poválečnému svědomí se vždycky zřejmě ulevilo připomenutím, že to všechno začali oni – ve vztahu k Židům a vůbec nepřátelům říše. Ten, kdo nyní přestupoval základní lidská práva a normy se necítil přestupníkem, ale mstitelem.

V psychice nemalé části národa byla tak najednou prolomena jakási elementární hráz ohleduplnosti, slušnosti a respektu k druhému člověku – ať byl toho či onoho smýšlení, ba dokonce ať byl či nebyl obtížen vinou. Průrva v této hrázi se měla v příštích letech rozšířit a splavena jí měla být nejen vystouplá hladina pomstychtivosti za Mnichov a za protektorát.

S těmito splašky měli být jako lidé a občané splaveni a popření, popření a zničení ti, na které se postupně už snadněji a jaksí samovolněji rozšiřovala platnost vylučovacího principu : političtí, to je třídní nepřátelé, lidé bohatí, faráři a tzv. bigotně věřící, kulaci a pak i mnozí středňáci, političtí úchylkáři mezi komunisty, slovenští nacionalisté, vojáci ze západní fronty.

Tento seznam lidí, se kterými se jako s celými kategoriemi lidí obtížených kolektivní vinou dříve či později přestalo zacházet jako s plnoprávními občany, by byl bohužel dlouhý. Odsun Němců byl tak příležitostí, při níž kulminovala jedna fáze sociální patologie národa.

A druhá začínala. Vedla k rezolucím, schvalujícím justiční vraždy. Ještě jednou zdůrazňujeme, že na tomto místě zatím nejde o komplexní zhodnocení této akce, nejde tu o její odsouzení z hlediska Němců. Jde nám zatím o to, jaký vliv to všechno mělo na nás, na naši zraněnou poválečnou psychiku. Jaké mocné síly uvolnila ».

Myslím, že co jsem tu přečetl jenom potvrzuje paralelnost myšlení o tomto problému v exilu i doma.

Pachman : Vzhledem k tomu, že pražská propaganda mě osobně z řad « zrádné emigrace » nejvíc obviňuje právě pro odmítnutí odsunu Němců, je pro mě zadostiučiněním slyšet tyto názory. Chtěl bych připojit jen dvě poznámky.

Za prvé : je jedna, vlastně tragická skutečnost, kterou si dnes musíme připomenout, že totiž z poválečných politických sil v roce 1945 pouze ve dvou politických stranách existovala jakás takás opozice proti odsunu. Byla to strana lidová, kde se odsun Němců kritizoval z křesťanských pozic. Z iniciativy lidové strany vznikla dokonce parlamentní vyšetřující komise, v roce šestačtyřicet myslím. V roce pětáctýřicet existovala jistá opozice i uvnitř KSČ, ta se ovšem vedla z jiných pozic. Já jsem jednou sám vyslovil názor, že odsun Němců odporuje zásadám národnostní politiky, podporované velkým vůdcem a učitelem Josefem Vissarionovičem Stalinem. Krátce, hledali jsme pro to, co jsme jaksi citem odmítali, ideologické podmínění. Smutné je zjištění, že ve dvou zbývajících demokratických stranách, které hrály tak velkou roli v první republice, ve straně sociálně demokratické a národně socialistické se žádná rozhodující či sebemenší opozice proti odsunu Němců nevyskytla.

Druhá poznámka je ta, že podle mého názoru bychom tento problém neměli chápat jenom historicky, že bychom si měli uvědomit, že pro jakoukoli budoucí koncepci československé politiky, demokratickou koncepci, je úprava vztahů mezi českým a německým národem klíčovým problémem. Tyhle dva národy žijí na nejcitlivějším místě té demarkační linie, která dnes v Evropě probíhá a proto budoucí spolupráce těchto dvou národů je podle mého soudu klíčovou otázkou celé budoucí demokratické československé politiky. Sa-

mozřejmě nejde o to, jak Praha vždycky opakuje, že se sudetští Němci vrátí s vlajícími prapory a že budou silnice dlážděny československými lebkami, ale jde o překonání minulosti na základě (a to může být jediná základna) přiznání, oboustranného doznání se k vině a k omylům v minulosti. Usmíření může spočívat jenom na vzájemném přiznání všech těchto omylů a zločinů a na úpravě budoucích vztahů, které budou hrát velice důležitou úlohu nejenom pro náš národ, ale pro celou Evropu.

Pustějovský : Technicky jsem sudetský Němec, opustil jsem ovšem Československo po válce jako dítě a od doby své dospělosti sleduji rozpravu československo-, či lépe, česko-německou. Co zde přečetl dr. Prečan mě zaujalo a potěšilo. Samozřejmě, že shoda nebude obecná. Vždyť zejména ti, kteří přišli do exilu teprve v posledních několika letech, nemohli sledovat celý dlouhý názorový proces, který probíhal a probíhá mezi bývalými sudetskými Němci, žijícími ve Spolkové republice, ale také mezi těmi Čechy a Slováky, kteří přišli do zahraničí brzo po únoru 1948. Tím spíše, že celý tento vývoj znali jen ve filtrované podobě oficiální propagandy.

Myslím, že Pachman má pravdu : výhledově, perspektivně, v duchu spolupráce všech národů v Evropě je nezbytné, abychom se historicky, politicky a ovšem kriticky vypořádali s touto otázkou. Zdá se mi, že je to poprvé po třiceti letech tady ve Frankenu, kdy také z české strany zazněla sebekritika. To je dobrý nástup do rozpravy, nerozčilené a objektivní debaty, jež ponechá stranou otázku viny i zbytečné moralizování. Bude třeba pokusit se o věcnou, doloženou analýzu doby předválečné, válečné i poválečné, tedy doby, která s sebou přinesla základní změny společenské, politické, hospodářské a jiné a jejichž důsledky často nepostihujeme dostatečně – patrně také proto, že jsme dlouho viděli na jedné straně jen fašismus, na druhé straně zas jenom komunismus. Jinak řečeno : není vyloučeno, že právě v těch prvních poválečných letech 1945-48 jsme se ocitli na konci jedné historické epochy, započaté francouzskou revolucí. Zatím jsme byli sice současníky tohoto předělu, ale zároveň spíše pasivními diváky, než spolutvůrci. Pochopit a zvládnout tuto his-

torickou změnu znamená také zpracovat problémy a zodpovědět otázky, které nám nahromadil vypjatý nacionalismus se všemi jeho důsledky. Opakuji : je vpravdě senzační, že jedna z těchto otázek, otázka odsunu a všeho, co s ní je spojeno, tu byla tak říkajíc načata, takže bude teď už jistě možné střízlivě ohledat kořeny celého problému a tím také otevřít perspektivy budoucnosti.

Pecháček : Chtěl bych připomenout, že co zde četl Prečan, není první hlas z domova k otázce odsunu. V osmašedesátém roce, kdy se mohlo volněji mluvit a psát i o problémech, které dosud byly tabu, objevil se v brněnském *Hostu do domu* přetisk z rozhovoru, který vedli tři muži, z nichž jeden tu sedí mezi námi : Vladimír Blažek. Dalšími účastníky, pokud se pamatuji, byli Jan Procházka a Milan Hübl.

Blažek : Ten rozhovor byl sice uveřejněn v květnu 1968, ale ve skutečnosti jsme ho dělali v lednu šedesátého osmého roku, tedy v lednu, kdy ještě vůbec nebylo jasné, kam se vývoj pohne. Pro Procházku například byl tento problém, problém vztahu Čechů a Němců, problémem promyšlení toho, co se stalo, co se stalo komplexně vlastně od konce třicátých let až po pětáctýřicátý rok. Pro něj to bylo trauma. Byl přímo posedlý tímto problémem (a to i ve své literární tvorbě *Kočár do Vídně*), ale zároveň to pro něho byl výchozí bod kritiky českého nacionalismu, tak jak se vyvinul v pětáctýřicátém roce. Zdůrazňuji to na okraj toho, co říkal Pustějovský, když užil slova « senzační ». Ten senzační obrat se vlastně už připravoval v celém duchovním vývoji české kultury přinejmenším už ve druhé půlce šedesátých let.

Snad je ještě zajímavé to, že tahleto diskuse nebyla věnována jenom problému odsunu Němců ; od problému odsunu Němců se přešlo zase k širším otázkám, které potom velmi vzrušily sověty, kteří na to reagovali několika články v ústředním tisku.

Künzel : V této souvislosti, jako další zde přítomný Němec, bych rád řekl toto : je dobré, že tu slyšíme rozumná slova, týkající se odsunu,

ze strany Čechů. Ale očekávám, že podobná sebekritika se také objeví u sudetských Němců. Pravda, jednotlivci mezi nimi už tak dávno učinili, ale to nestačí. Právě ve světle toho, co tu dnes bylo řečeno Čechy, je nezbytné, aby z německé strany zazněly podobné hlasy smíření a porozumění.

Pecháček : Nutno připomenout, že se tak už stalo v těch sudetoněmeckých kruzích, kterým bylo od počátku jasno, že obě strany musí doznat chyby a přehmaty, k nimž došlo. Mám tu zejména na mysli Ackermannngemeinde, organizaci, která už od padesátých let usiluje o dialog s Čechy a Slováky v exilu a která také významným způsobem přispěla k lepšímu pochopení problému, který nás dělí. Je ostatně také zásluhou Ackermannngemeinde, že tu dnes debatujeme. Někteří funkcionáři této společnosti jsou tu mezi námi.

Pustějovský : Malou historickou poznámku. Odsun by se neměl pokládat jen za záležitost německo-českou. Pouhé nahlédnutí do protokolů teheránské, jaltské a postupimské konference – tyto texty jsou nyní z větší části přístupné – prokáže, že myšlenka generálního odsunu Němců z tzv. východních území tehdy ještě existujících a uznávaných hranic Třetí říše z roku 1937, byla v podstatě spojenci přijata aspoň od doby Jalty. Ať už to pak v praxi dopadlo jakkoli, jisté je, že celý problém byl vlastně od počátku internacionalizován se všemi z toho plynoucími důsledky.

Kromě toho je známo, že už před patnácti lety vyšly v Československu práce vojenských historiků, kteří prokázali, že původní sovětský vojenský plán předpokládal postup první a druhé ukrajinské armády co nejdále napříč Československem. Mělo se tak dosáhnout jiné, daleko předsunutější linie, než jakou nakonec fronty vytvořily. To znamená, že Sovětský svaz od konce roku 1944 usiloval o prostoro-
vě velkorysé, v podstatě politické řešení, při čemž Stalin počítal s tím, že právě poražené Německo se bude revolucionalizovat – v sovětském duchu – a že sovětský vliv bude sahat alespoň až k Rýnu. Vysídlení Němců se vlastně do této koncepce nehodilo a je už jiná otázka, jak a proč se všechno nakonec vyvinulo trochu jinak.

Kaplan : Faktem je, že v řešení odsunu Němců z Československa nastal někde nějaký zlom, a to ve chvíli, kdy všechny politické válečné reprezentace, jak na východě, tak na západě uvažovaly o odsunu nacistů, tedy těch, kteří se prokazatelně provinili proti Československé republice. Ale najednou dochází ke zlomu, kdy se přechází k paušálnímu řešení celé otázky. Mám za to, že k tomu došlo po jednání Beneše se Stalinem v Moskvě. Mám na to takový nepřímý důkaz, který ledacos objasňuje.

V březnu 1946 navštívil ministr Hubert Ripka Moskvu. Byl pověřen československou vládou, aby jednal se Stalinem o dalším odsunu Němců. Ten vázl v americké okupační zóně Německa. Američané přestali přijímat Němce z Československa. Nakonec se ukázal důvod: Praha vystěhovávala babičky, dědečky a rodiny bez manželů, takže pracovní síly zůstávaly Československu, zatímco do Německa přicházeli lidé, kteří se museli živit, protože nebyli už schopni práce. Vláda tedy poslala Ripku, aby o těchto věcech jednal se Stalinem. Mimochodem: celá vláda byla jednotná v otázce paušálního odsunu Němců. Nedělejme si iluze, že byla nějaká opozice. Když, tak to byli jednotlivci, novináři a jiní, kteří odsun kritizovali. Ostatně Mezinárodní červený kříž poslal tvrdou nótu československé vládě, ve které upozorňoval na špatné zacházení s vystěhovávanými Němci. Nóta se projednávala ve vládě a tam Kopecký prohlásil: « Mezinárodní červený kříž jsou agenti gestapa. A my se s nimi nebudeme bavit ». Zpět k rozhovoru Ripka-Stalin. Čs. ministr sděloval, že československá vláda by ráda dokončila transfer Němců tak, jak byl plánován. A zda by do sovětské zóny bylo možno vystěhovat tu část odsunutých Němců, kterou nechtějí vzít Američané. Stalin na to řekl – ano, to se musí vyřešit. V Evropě nesmí být menšin. Žádné menšiny, ty jsou zdrojem neklidu a nepokojů. Jestliže Němci neodejdou, pak musí počítat s tím, že budou odnárodněni. Při té příležitosti Stalin vysvětlil svůj svůj názor na Němce. Řekl asi toto: Nevím, jak to bude vypadat, až z Německa odejdeme. Bude to potřebovat aspoň tři generace, než z nich zase budou lidi, bez expanzivních úmyslů. V tomto jsme s československou vládou zajedno. Němci musí pryč. A Ripka na to říká – máme tu ještě jiný problém: Maďary. (Jak víte, Maďari

nebyli zahrnuti do postupimské dohody o odsunu. Československá vláda chtěla prosadit také vystěhování Maďarů.) Na to Stalin : To už bude horší, to budeme muset trochu víc zatlačit. Ale taky by měli jít. — A pak záznam o tomto rozhovoru, který jsem měl možnost si přečíst v archivech, pokračuje takto : Stalin se ptá : A co si vůbec myslíte o Maďarech ? Ripka odpovídá, že se Maďaři sotva kdy vzdají svých revanšistických úmyslů vůči svým sousedům a Stalin přitakává, že on taky. A na to Ripka : Jenže já si myslím, pane generálissime, že všechny politické síly v Maďarsku jsou revanšisticky orientovány (jasná narážka na komunisty). A kupodivu, Stalin znovu souhlasí.

Tahle historka, zdá se mi, jen potvrzuje, co už říkal Pustějovský, že totiž celou otázku odsunu nutno vidět v širších souvislostech, že Moskva měla o celé věci jisté představy, které se nakonec zcela neuskutečnily, nebo byly revidovány. Do toho patří i skutečnost, že to byla československá vláda, která se rozhodla přece jen několik desítek tisíc Němců neodsunout (asi sto tisíc), zřejmě z důvodů ekonomických — pracovních sil se už tehdy nedostávalo. To jen tehdejší ministr národní obrany, generál Svoboda, byl neústupný a trval na tom, aby Němci byli dojednoho vystěhováni, i kdyby prý měla jít do pohraničí celá armáda. Ale jiní nebyli o mnoho lepší. V roce 1947 napsal Ripka ministru vnitra, komunistovi Noskovi, že se dozvěděl, že se připravuje změna volebního zákona, která by dala Němcům volební právo. Ripka v dopise kategoricky protestuje, že takový návrh ve vládě nikdy neprojde atd. Při tom to byla jen pověst, nic jiného. Ale Ripkova reakce byla pro tu dobu charakteristická.

Sláma : Jako referent bych chtěl vyjádřit radost nad tím, že ve srovnání s česko-německou konferencí o Československu, která se konala před několika lety a kde jsem měl poprvé příležitost o problému odsunu Němců hovořit, jsme dnes zase kousek dál v překonání minulých tabu.

Jen poznámka k zahraničně politickým důsledkům odsunu Němců. Je známo, že Stalin byl mistr v řešení národnostních problémů, jinými slovy v rozeštvávání národů a využívání národních třenic a

konfliktů k upevňování moci. Stalin byl také naprosto bez skrupulí, pokud jde o moc, v čemž byla jeho síla proti všem jeho protivníkům. Stalin zřejmě už v třiačtyřicátém roce, nebo dřív, velice dobře věděl, že vyhnání Němců z východní Evropy vykope na desítky let příkop mezi těmito zeměmi východní Evropy a jejich západním sousedem, a že to naopak připoutá tyto země, zejména Československo a Polsko, k Sovětskému svazu. Propagandistická linie těchto režimů prokazuje, že tyto problémy jsou ještě třicet let po válce živé a že je možno je zneužít k dezorientaci našich lidí. Abychom to mohli znemožnit, potřebujeme porozumění sudetských Němců. Někdy se na sudetoněmecké straně postupuje nešikovně a tak se Praze zbytečně dávají argumenty. I mezi sudetskými Němci jsou lidé, kteří se nemohou zbavit starých resentimentů, jiní zas z problému vytloustají politický kapitál.

Jedno je jisté : po té krvavé lázni, kterou jsme v posledních desetiletích prožili, jsou tady všechny předpoklady proto, aby se německo-český poměr vyřešil — my všichni tomu musíme dále napomáhat.

CÍRKEV V LETECH 1945-48

Alexandr Heidler

V průběhu této konference bylo několikrát zdůrazněno, jak důležitým faktorem v celém tragickém vývoji Československa byla morálka většiny národa. A nikdo nepopře, i když sám nemusí být stoupencem nějaké křesťanské církve, že mimo jiné mají křesťanské církve ve společnosti ten úkol, aby lidi morálně vedly. K tomu ovšem je třeba jistých předpokladů a já se chci pokusit ohledat, do jaké míry byly tyto předpoklady dány a do jaké míry ne, do jaké míry se jich využilo a naopak snad nevyužilo dostatečně.

Budu mluvit o katolické církvi. V roce 1945 byla církev – pokud se týče vnější struktury – ve velmi špatné situaci. Během okupace zemřela řada biskupů a papež Pius XII. věděl, že by mu chtěli nacisté do jmenování biskupů mluvit; nechával proto diecese bez biskupů, nechával tam vládnout kapitulní vikáře, což jsou jenom provizorní správci. A čekal, až přijde opravdu svobodný režim. Možná, že čekal příliš dlouho. Pražští mladí kněží ho zvláštní peticí prosili, aby už neodkládal jmenování biskupů. Psali tenkrát papežovi, že je starou zásadou, že se nemá v církvi nic dělat bez biskupa, a přidali ironickou poznámku: « a u nás se tedy opravdu téměř nic neděje ». Nevím, jestli to byla částečně naše zásluha, ale jisté je, že se do řešení brzy pustil a my jsme dostali úplný a vynikající episkopát, lidi, kteří byli Češi, kteří byli demokrati, kteří byli spojeni s lidem. Všechno ostatní, co se o nich později říkalo, jsou komunistické pomluvy.

Jak víte, v Praze to byl arcibiskup Beran, v Budějovicích biskup Hlouch, v Litoměřicích biskup, pozdější kardinál Trochta, v Brně biskup Skoupý (a když potom zemřel, Prečan), v Olomouci Matocha; jedině v Hradci zůstával staříčkový Pícha.

Biskupský sbor byl tedy vcelku vynikající a také mnoho dobrého udělal; ovšem, bohužel, přišel vlastně dost pozdě. Když uvážíme, že

Beran, první z nich, byl svěcen na arcibiskupa až 8. prosince 1946, vidíme, že vakuum bylo dlouhé.

Za republiky a za protektorátu

Tehdejší nedostatek kněží nebyl tragický a byl by se asi při normálním vývoji zase vyrovnal. Fakt je, že tady byly dvě generace, od sebe oddělené. Od roku 1919 do roku 1929 byly semináře prakticky prázdné, poněvadž tenkrát zuřily těžké proticírkevní boje, které dnes nikdo slušný nemůže hájit. Neškodí si připomenout, jakými prostředky se postupovalo. Například leckde musel být vyloučen ze Sokola ten, kdo nepodepsal, že vystupuje z katolické církve. A takových věcí bylo více, na různých úrovních. Samozřejmě, bylo to také zčásti zaviněno chybami předchozích generací církevních představitelů. Faktem zůstává, že církev byla v prvních letech republiky strašlivě oslabena. Teprve Svatováclavské milénium roku 1929 znamenalo dost nápadný obrat. Najednou si lidé uvědomili slavnou křesťanskou tradici českého národa (na Slovensku ta krize nebyla tak velká). V Čechách tedy Svatováclavské milénium roku 1929, oslavené např. nádherným sborníkem s články velkých vědců, jako byli profesori Pekař a Cibulka, znamenalo opravdu mnoho. Lidé si začali zase uvědomovat, že nejsme « včerejší » a že by bylo neštěstím a zločinem, aspoň polovinu tisíciletí dějin našeho národa prostě z historie vyškrtnout.

Přestalo vystupování z církve, semináře se naplnily. Mezi těmito mladíky a starými pány, kteří byli vysvěceni ještě za Rakouska, byla určitá propast, která se na různých místech projevovala a do jisté míry oslabovala církev, protože to bylo přerušení kontinuity a každé přerušení kontinuity může škodit. Mělo však i své výhody. Mladí byli v opozici proti některým nešvarům starých pánů. Snažili se učit se spíše od zahraničních vzorů, jako byli, řekněme, francouzští « žosisté », než od těch našich starých pánů, kteří samozřejmě také lecos chytrého napsali ; ale nám to prostě už « nesesedlo ».

Pokud se týče protektorátu, bylo působení církve do jisté míry svo-

bodné. Kněží byli ovšem zatýkáni ve velkém počtu, asi 200 kněží bylo v koncentračních táborech, 20 - 30 jich bylo popraveno, nebo v koncentračních táborech zemřelo. Bylo to nebezpečné povolání, být tenkrát knězem.

Kněz byl jediný, kdo mohl veřejně mluvit jménem českého národa a samozřejmě považoval za svou povinnost pěstovat etickou lásku k vlasti. Když ho nějaký nacistický fízl obžaloval, byl obyčejně ihned zatčen a dopraven do koncentráku. Takže na jedné straně jsme mohli působit jako jediná veřejně, ale na druhé straně jsme byli stále ohroženi.

To je paradox, který také částečně vysvětluje, proč během protektorátu náboženský život sílil, ovšem ne vždy se také prohluboval. Bylo to spíš z nadšení vlasteneckého ; kněz mluvil lidem ze srdce. Takže v roce 1945 nastává jakýsi odklon, náboženský úpadek, zvláště u mládeže. Rozhodně však nešel dál, než v letech 1919 - 1929. Jádrem, přibližně 30 procent národa, když bychom vzali všechny kraje Čech a Moravy, zůstalo pevné a otužilé. Otužilé právě z těch bojů, jimiž věřící museli projít v první republice a v jejích školách. Co si učitelé a profesori tehdy leckdy dovolovali si dnes sotva dovedeme představit. Záleželo ovšem mnoho na tom, aby student, který byl katolický věřící, byl vzdělaný ve svém náboženství a nebál se odpovědět. Musím říci, že v první republice byli profesori zpravidla do té míry demokraci, že se nám nemstili. Já jsem nezažil nikdy, ačkoli jsem byl dost velký bouřlivák, že by se mně některý profesor mstil. To musím říci ke cti první republiky.

Honba na čarodějnice

Jak víte, vydal Václav Černý *Pláč koruny české*. Je to zajímavá kniha, která líčí osudy českého národa za druhé republiky a za protektorátu. Je tam mnoho cenných věcí a mnoho materiálu, úžasné pilně sebraného ; ovšem je také trochu tendenční. Autor dost křivdí, podle mých zkušeností, katolické inteligenci, zvláště z literární školy Josefa Floriána. Přeceňuje jejich některé výkyvy doprava. V době,

kdy Hitler byl ještě daleko, už to představuje jako kolaboraci ; ve skutečnosti žádný z těchto opravdu vynikajících katolických kumštýřů nebyl kolaborant. Ani Čep, ani Durych, ani Zahradníček, ani Lazecký.

Katolický odboj existoval ; jinak by nebylo zatýkání ; například je tady mezi námi doktor Pecháček, který byl se svou skupinou součástí odboje mladých lidovců a byl za to dlouho vězněn a týrán. Takových skupin bylo více. Ale je faktem, že když přišel rok čtyřicátý pátý, lidovci, kteří přicházeli ze západu o tom mnoho nevěděli. Podceňovali poněkud katolický domácí odboj a trochu naletěli komunistické propagandě, která už od počátku říkala : « To jsou samí kolaboranti, zvláště ti katoličtí intelektuálové ».

Když se konal první studentský kongres v roce 1945, kolem 17. listopadu, pořadatelé navrhli, aby před provedením Prodané nevěsty v Národním divadle promluvil Jan Čep : uměl výborně francouzsky a byl velmi vhodný pro to, aby oslovil mezinárodní forum. Ministr informací Kopecký tenkrát prohlásil : « To je kolaborant, ten nebude mluvit ». V celé Praze visely už plakáty a to, že bude mluvit Jan Čep, bylo náhle přelepeno. Albert Vyskočil, vynikající katolický literární historik a kritik, šel za Kopeckým a chtěl Čepa hájit. Ale Kopecký ho nechal čekat a choval se k němu hulvátsky. Po několika hodinách čekání mu řekl : « Člověče, komu se to upisujete ? To je ztracená varta ; my probudíme v národě husitské instinkty a to budete koukat, jak to s vaším katolicismem dopadne ! » To prý byla jeho oblíbená fráze. Jako kdyby Hus a i husité nebyli křesťany, nebyli náboženskými horlivci. Komunisté sledovali taktiku dost rafinovanou. Na jedné straně kněží, kteří byli v odboji nebo v koncentráku či ve vězení, byli slavnostně dekorováni ; na druhé straně zase ti, kteří nějakým způsobem byli napadnutelní, byli napadáni. Například v době, kdy dostávali naši biskupové a kněží řády od Gottwalda, E.F. Burian zveřejňoval v *Kulturní politice* útoky na papeže Pia XII. Poněvadž papež byl opravdu štíhlý a nemohl tedy být karikován klasickým sovětským způsobem jako ztučnělý reakcionář, tak z něho udělal kostlivce. Těmi karikaturami insinuoval, že tento papež vlastně byl na straně nacistů a nehájil dost energicky pronásledované. Nebyla to pravda.

Církev a mládí

Pokud se týče mládeže : v té době opravdu vidíme, že mnozí se nadchli pro komunismus, zvláště ti, co nebyli dost pevní, nebo neměli vůbec žádný náboženský základ. Ale zároveň pozorujeme například skvělé skautské oddíly, evangelické i katolické, tak zvané « homogenní », které vynikajícím způsobem pracovaly a měly mnoho stoupců. Nebo studenti. Mezi nimi jsem sám pracoval, tak mohu o všem vydat osobní svědectví. Bohužel jsme začali s takovou soustavou prací trochu pozdě. Teprve na podzim roku 1947 mne jmenoval arcibiskup Beran duchovním rádcem České ligy akademické, ještě později jsem dostal od university titul universitního kazatele. Což byl sice « Titel ohne Mittel », ale byl jsem v tomto úřadě nástupcem Mistra Jana Husí.

My jsme se studenty dělali mnoho a brzo se to rozrostlo. Pomohli nám hodně Slováci. Slovenská mládež, hlavně studující, se dělila na dva tábory : jednak na nostalgické polofašisty, kteří prostě všechno sváděli na Čechy a druhá skupina, která pod vlivem jednoho chorvatského kněze (uchýlil se na Slovensko před « poglavníkem ») zase říkala : « Ne, my nebudeme nenávidět, my budeme Čechy obracet na křesťanskou víru ». Skutečně šli kvůli tomu studovat do Prahy a taky se jim to dařilo.

To byli naši nejlepší spolupracovníci. Přivedli nám řadu českých lidí. Snažili jsme se, abychom naše studenty nejenom nábožensky vzdělávali, nýbrž abychom je přivedli k samostatnému prožívání víry, ke studiu, diskusím, biblickým kroužkům. Toto hnutí přežilo « únor » a dokonce i první studentskou čistku, protože my jsme měli většinou proletáře. Já jsem napřed trochu záviděl Klubu lidových akademiků, že tam mají samou smetánku. Je třeba uvážít, že Klub lidových akademiků navíc byla výslovně politická záležitost, kde se celkem nekladl tak velký důraz na náboženskou stránku věci, kdežto Česká liga akademická byla výslovně náboženská katolická organizace. Ta naše Liga, to byli většinou skuteční proletáři a venkovští chlapi a děvčata, a to je namnoze zachránilo při první prověrce, takže jsme mohli pokračovat i po únoru 1948 takřka beze změny až

do podzimu 1949. Potom bylo už všechno obklíčeno komunisty ; byl připraven proces « vatikánská špionáž na pražských univerzitách » ; já jsem byl jakousi bezděčnou volavkou pro komunistickou policii ; ta mě sledovala, chtěla vědět, kdo ke mně chodí, kdo se se mnou stýká. Když jsem toto nebezpečí viděl, použil jsem své znalosti Šumavy, lyžařské i chodecké a došel jsem až přesně k tomu hraničnímu kameni, kde jsme jako malí kluci sedávali a říkali : « Jedna noha v Bavořích, jedna noha v Čechách ». Tak jsem se octl v Bavořích. Mezitím se staly velmi vážné věci. Arcibiskup Beran už v únoru 1948 varoval před násilím a pronásledováním nevinných lidí. Ovšem jen několik novin to otisklo. Bezprostředně nebyla na to ještě žádná oficiální reakce. Ani mezi dělníky nebyl spontánní antiklerikalismus ; naopak Beran byl populární ; ovšem leckde ne tak jako komunističtí vůdcové, takže si nakonec dělníci říkali : « Vida, i ten Beran ». Nebo : « Dokud jim nesáhli na církevní statky, tak šli s lidem a teď, když jim sáhli na církevní statky, jsou proti lidu ». Církvi šlo ovšem o svobodu, ale zároveň potřebovala také nějaký zdroj příjmů, nezávislý na státu. A to právě komunisté nechtěli. Církev například provedla jako pokus takzvanou « Mariánskou daň », dobrovolnou sbírku, která vynesla takové obnosy, že se to nesmělo publikovat, poněvadž by to byli komunisti okamžitě zakázali a zabavili. To by bylo nahradilo všechny ty církevní statky, které byly stejně většinou pasivní. Dostávat všechno od státu jako almužnu znamenalo naprostou závislost – a o to usiloval režim, to také v říjnu 1949 uzákonil.

Mezitím ještě udělali komunisté útok na biskupský sbor tím, že v Dolním Smokovci v březnu 1949 odposlouchávali biskupskou konferenci. Odpověď na stížnost biskupů byla drzá : že celou věc zorganizovala « vatikánská špionáž », která se prý chtěla přesvědčit, zda biskupové plní instrukce Vatikánu. Tuto odpověď ministerstva vnitra jsem viděl na vlastní oči.

Pokus o narovnání

Arcibiskup Beran se obával, že by ho prohlásili za velezrádce, kdyby Gottwalda neuznal za hlavu státu : tak ještě udělal známé *Te Deum* ;

ale potom, když si uvědomil, jaké to má následky, jak oni toho zneužívají pro svou propagandu, vydal stručný pastýřský list, ve kterém řekl prostě a jasně, že církev nikomu neodpírá svou motlitbu, ale to naprosto neznamená, že by se ztotožňovala s ideologií, která je jí nepřátelská a odporuje jejímu učení.

Zároveň byla uveřejněna suspenze Josefa Plojhara, který proti zákazu biskupů přijal ministerské křeslo v komunistické vládě. Těmito fakty bylo ztíženo jednání s vládními představiteli. Metoda je známá : komunisté napřed někoho postaví do abnormální situace a potom s ním jednájí o « normalizaci ». Toto vyjednávání bylo velmi krušné a nakonec k ničemu nevedlo.

Ale to už se chystal frontální útok na církev. Biskupové to věděli a napsali dva skvělé listy, v nichž se bránili proti útokům. Komunisté na to odpověděli tím, že biskupy více nebo méně internovali a později pozavírali. Naopak byla utvořena takzvaná Katolická akce, jakožto zdánlivě lidové hnutí proti biskupům a papeži. Tento záměr ovšem úplně zkrachoval ; bylo to jen předmětem typického českého humoru.

Na podzim, v říjnu 1949, vydali komunisté takzvané církevní zákony. Zavedli pojem « státního souhlasu » ; a to znamená : když stát nedá souhlas duchovnímu kterékoliv církve, nesmí duchovní veřejně ani mši sloužit a vůbec vykonávat jakoukoli kněžskou službu. Tím si vytvořili nástroj k decimování duchovenstva a jeho vydírání. Každý se samozřejmě snaží udržet se pro duchovní správu, jak dlouho je možno. Biskup se snaží udržet si kněze ; a tak je možno vydírat do nekonečna. Těžko potom odhadnout, kde je hranice, kde už musím opustit raději svoje stádo, než abych dále plnil příkazy nebo « pokyny ». Důsledek toho všeho byla dekapitace všech diecézí, « stětí její hlavy » a zároveň i přerušení styků se Svatou stolicí, které nastalo (v souvislosti s takzvaným čichoštským zázrakem) začátkem roku 1950. Začalo veliké zatýkání kněží, biskupů, opatů a nakonec proslulé inscenované procesy. A živoření pod dozorem takzvaných církevních tajemníků.

Po údobí jistého uklidnění se po roce 1969 všechno vrátilo do starých kolejí. Dnes je pronásledování sice nekrvavé, ale je to velmi

těžké, řekněme *studené* pronásedování. Sotva se kde najde pro ně obdoby. Církev i v této situaci byla donucena z velké části k defenzívě a nemohla nějak nápadně změnit dění ; ale měla a má na určitou část mládeže, lidu, inteligence, hluboký vliv, který nelze podceňovat pro budoucnost.

LITERATURA A UMĚNÍ

1945—48

Antonín Kratochvíl

Rok 1945 byl v československé kultuře, především v literatuře, rokem pistolníků. Odhlédneme-li od extrémní skutečnosti, nad kterou dnes již mladá generace kroutí hlavou, že mnozí komunističtí (a nejen komunističtí) propagandisté navrhovali psát Němec s malým « n », ale i Wagner, Beethoven a dokonce i Mozart s malými písmeny, byly měsíce po osvobození měsíce msty, vyrovnávání si osobních účtů a udávání. (Typický byl případ Jakuba Demla). Na osvobozené obloze české i slovenské kultury se stmívalo do temnot. Mnoho osobností spáchalo tehdy sebevraždu. (Jako na příklad profesor Josef Šusta.) Václav Talich ve svých vzpomínkách popisuje, jak byl několikrát, na přání nebo rozkaz Nejedlého, zatčen, držen týdny na Pankráci a tam několikrát na pokraji sebevraždy.

V roce 1945 sestavovali komunisté seznamy osob svých ideových odpůrců ještě z doby první republiky ; vyráběli se « kolaboranti », kteří měli být vygumováni z české kultury a literatury. Mezi těmito sekerníky se zvláště vyznamenali (tehdy a v padesátých letech) Václav Kopecký, E. F. Burian a mnozí jiní. Tito pistolníci ovšem záhy zmlkli, když se jich demokraté otázali, co dělali dnešní komunističtí « literární křiklouni ». Za protektorátu publikoval (aspoň zpočátku) Vítězslav Nezval, velké úspěchy na knižním trhu a hlavně ve filmu sklízeli během protektorátu Václav Řezáč, Jan Drda atd., celkem jich bylo dvacet pět. Byla to pro ně zlatá doba, vydávali jednu knihu za druhou, točily se filmy podle jejich scénářů a honoráře byly vysoké.

Pokvětnová doba roku 1945 byla ovšem krátká, smutná a nestojí za to se o ní dlouze šfířit. Chtěl bych ale přece jen uvést jeden příklad, který působil velmi špatně : lživé a zmanipulované útoky na Jaroslava Durycha. Tento velký český spisovatel vydal na začátku roku 1940 první díl *Služebníků neužitečných* (*Země*) a pak se edičně odmlčel.

Jeho další kniha (jako reedice) vyšla roku 1947, byla to *Sedmikráska*. Celý cyklus *Služebníků neužitečných* mohl být vydán až v roce 1969 v Křesťanské akademii v Římě, tedy v cizině. To byla msta za Durychovy polemiky z První republiky. A za jeho zesměšnění tak zvané proletářské poezie. Že se v těch útocích na Durycha pochopitelně nepřiživil jen komunisté, ale také několik užitečných idiotů z ostatních řad, o tom se můžeme pobavit v diskusi.

Jaroslav Durych byl v podstatě člověk velmi skromný. Bylo pod jeho důstojnost poukazovat, kolik rodin postižených za války podporoval. Ostatně šéf propagandy a tak zvané osvěty Václav Kopecký brzo rozpoznal, že přestřelil a tak na chvíli změnil taktiku. Definitivní umlčení demokratů si nechal na pozdější dobu. V padesátých letech se mu to podařilo beze zbytku. Perfidnost této nové taktiky se štěpila do několika oblastí. Zaprvé v přídělu papíru. Nekomunistické strany a vydavatelstva dostávaly podstatně méně papíru pro tisk, než komunisté. Kromě toho měl Kopecký monopol i v Československém rozhlasu, filmových a zvukových týdenících, které tehdy měly daleko větší význam než dnes, kdy existuje televize, v tiskových agenturách ČTK a v dalších informačních institucích a centrech.

V letech 1945-48 byla zakázána legionářská literatura. Bylo jistým paradoxem jmenování Františka Langra národním umělcem, když zároveň byla na indexu hra, které si nejvíce cenil, *Jízdní hlídka*. Zakázaná byla i skautská literatura. Zde měl velké pedagogické, ovšem v uvozovkách pedagogické, připomínky Zdeněk Nejedlý. A pochopitelně byla zakázaná literatura krásná, odborná i vědecká ukrajinské a ruská emigrace.

Ve světle těchto počátků je jasné, že teror padesátých let nespadol s nebe. Krátce po puči, bez oficiálního zdůvodnění, byly zastaveny literární, kulturní, kulturně politické a kulturně náboženské týdeníky a časopisy *Dnešek*, *Obzory*, *Vývoj*, *Katolík*, *Svobodný zítřek* a další, během roku 1948 byly postupně zastaveny všechny nekomunistické kulturní, literární, vědecké, osvětové, filosofické a theologické revue jako *Akord*, *Archa*, *Divadelní zápisník*, *Doba*, *Kritický měsíčník*, *Kolo*, *Kvart*, *Kytice*, *List*, atd.

Simultánně se zrušením denního nekomunistického tisku, např.

Osvobozeného našince v Olomouci, listu s dlouholetou tradicí, *Hlasu* v Ostravě, *Volného slova* v Olomouci a dlouhé řady dalších, ke kterým přibýly v pozdějších letech *Lidová obroda*, *Čin*, *Nová politika*, v roce 1952 *Lidové noviny*, bylo zastaveno vydávání moderní západoevropské a americké literatury, jak beletristické, tak i odborné a dětské.

Tato cenzura šla tak nepochopitelně daleko, že některé romány na pokračování v denních listech musely být v polovině zastaveny. Konkrétní příklad bych mohl uvést z brněnského vydání odborářského deníku *Práce*. (Promiňte, že se tak často vracím k Brnu, já jsem totiž Brňák a tak nejlépe znám poměry z té doby právě odtud).

V Brně už v průběhu roku 1948 byly zlikvidovány všechny samostatné, ideově umělecké tvůrčí skupiny. Kolektivní jednotný umělecký program byl direktivně rozpracován na ministerstvu školství, věd a umění. Jako příklad likvidace samostatných uměleckých tvůrčích skupin může sloužit např. osud Družiny literární a umělecké v Olomouci, která s krátkým nuceným odmlčením v době protektorátu trvala 32 let. Roku 1948 byl zlikvidován i její literární orgán *Archa* a zakázána i její činnost ediční. Podobný osud postihl i významné Kolo moravských spisovatelů a jeho edici. Jeho literární orgán *Kolo* byl rovněž zakázán atd.

Nepěknou roli sehráli komunisté se Syndikátem českých spisovatelů, který přes všechny pokusy nemohli před pučem, ani krátce po puči, ideologicky usměrnit. Proto byl nejprve administrativní cestou nadiktován akční výbor, který pak provedl tak zvanou očistu. V první řadě vyloučil funkcionáře syndikátu, generálního tajemníka A.C.Nora, který se pak musel na léta odmlčet, vyloučen byl Ferdinand Peroutka, Václav Renč, Václav Prokůpek, Zdeněk Rotrekl, Eduard Valenta a řada dalších. Byl mezi nimi i Michal Mareš, který byl krátce na to zatčen a uvězněn. Vyloučení byli i legionářští spisovatelé a autoři skautských knih.

Roku 1949 byl Syndikát českých spisovatelů zrušen a administrativně vytvořen Svaz československých spisovatelů. Zde vystupuje až otřesná podobnost s likvidací Svazu československých spisovatelů v

roce 1970. Tytéž administrativní zásahy, tatáž kampaň provázená vyhrožováním, skandalizováním, vylučováním a zatýkáním. Podobnost je i v tom, že v roce 1949, tak jako v roce 1970, odmítli mnozí spisovatelé nadále spolupracovat a nedemokraticky dosazenou organizaci raději ignorovali a odešli z literární scény.

S likvidací syndikátu nastoupila i postupná likvidace svobodného nakladatelského podnikání. V roce 1950 byla podle sovětského vzoru provedena typizace nakladatelství, která byla dána pod správu a dohled společenským organizacím.

Procesy

A co teprve oběti na lidských osudech mezi spisovateli. Cynickým výsměchem lidským právům i principu humanity byly dva spisovatelské procesy, které po sobě proběhly v Praze a v Brně v dubnu a v červenci v roce 1952. Odrazovým můstkem pro pochopení těchto procesů je zpráva o rehabilitačním řízení, kterou (zastrčenou mezi drobnými zprávami) přinesly *Literární noviny* 4. února 1967. Ve dnech 24.-26. ledna 1967 probíhalo totiž u nejvyššího soudu v Praze odvolací řízení proti spisovatelům Josefu Knapovi, Františku Křelínovi, Bedřichu Fučíkovi, Václavu Prokūpkovi a proti Janu Langrovi, kteří byli v roce 1952 odsouzeni pro protistátní činnost vesměs k vysokým trestům. Nejvyšší soud znovu prozkoumal celý případ a došel k názoru, že v jednání obžalovaných nelze spatřovat trestnou činnost a všechny zprostil obžaloby v plném rozsahu. V pražském procesu byl odsouzen k trestu smrti a popraven prof. dr. Josef Kepka. V brněnském procesu bylo odsouzeno patnáct intelektuálů, prý členů « Zelené internacionály », prý americké podvratné organizace. Josef Knap byl odsouzen na 11 let, František Křelína na 12 let, Jan Zahradníček na 13 let, Václav Prokūpek na 22 let, Zdeněk Kalista na 15 let, Bedřich Fučík na 15 let a kritik Jaroslav Jehlička na 14 let. Takto tedy, ve zkratce, začala nová, údajně radostná éra české tvorby a kultury.

Skalický : Pokusím se říci něco k postoji katolické církve tváří v tvář komunismu u nás v letech 1945-50.

Zdá se mi, že v určitém smyslu dost selhala a v určitém smyslu zase neselhala. Selhala ve třech směrech. Když nastupovalo marxistické myšlení tak říkajíc k moci, církev se dívala jaksi jinam. Nikdo z našich biskupů si neprostudoval dějiny socialistického hnutí, nebo i jen Marxe. Nezajímalo je to. Druhé selhání : ve chvíli, kdy šlo do tuhého, tedy politicky a mocensky, katolická církev se nedokázala domluvit s protestanty. Na společné, v podstatě obranné linii. Když jsem si pročetl některé projevy kardinála Berana, ten sice kritizuje jisté přečiny vládnoucích, ale odvolává se výlučně na práva Boží a na práva církve. Takže v této souvislosti nutně jde výlučně o konfesionální záležitost. Neodvolával se na právo člověka. A tady, řekl bych, je třetí punkt, v němž církev selhala. Tam, kde obstála, to bylo později, kdy kněží i věřící přešli do zápasu, měli kuráž, kdy nastoupila církev bojující.

Tigrid : Jestli správně rozumím otázce, pak jde o to, zda církev selhala paralelně s nekomunistickými politickými stranami a bylo-li tomu tak, jaké tu byly polehčující okolnosti. Opravdu může vzniknout otázka, zda také katoličtí intelektuálové, jak tvrdí na příklad profesor Václav Černý, byli bez politického, dokonce i bez etického profilu. V kritických chvílích je nebylo slyšet.

Heidler : Jen slovo k tomu, co říkal Skalický. Pokud jde o nástup marxismu, tak přece jen několik vynikajících analytických studií existovalo, například dílo Dominika Pecky nebo Josefa Zvěřiny. Zvěřina vypracoval veliký spis, který mu ovšem z oportunistických důvodů v nakladatelství Vyšehrad nevydali. Vyšehrad ovšem nebyl církevní orgán, nýbrž orgán lidové strany.

Teď pokud se týče ekumenismu. Jistě, těm biskupům, kteří přicházeli do úřadu a začali se orientovat, nebylo hned všechno jasné, ne-

zdálo se jim to jako hlavní problém. Ale už v lednu či na počátku února 1948 se konala na Slovanském ostrově v Praze veliká manifestace *všech* církví, za předsednictví arcibiskupa Berana, která nadchla křesťany všech vyznání. Já sám jsem se tak dostal do spojení s protestantským duchovním Přemyslem Pittrem. Sám arcibiskup Beran mě později poslal za Pittrem, abych se s ním domluvil. Měli jsme rozsáhlé plány, například, že bychom společně dělali rozhlasové ekumenické pořady. Ale po únoru Pitter nesměle zatelefonoval, že bratři z ostatních církví si myslí, že by to vypadalo v očích režimu jako spolupráce s americkým imperialismem, kterému Vatikán, jak známo, podléhá. Čili oni prostě nalítli na začátku té propagandě, a že běží o samu existenci křesťanství, to, bohužel, pochopili až mnohem později.

Kaplan : K otázce církve u nás v té době. Domnívám se, že do roku 1948 církev jako politická síla nevystupovala. Pravděpodobně se domnívala, že tato role přísluší lidové straně. Komunistická strana vždycky chápala lidovou stranu a církev jako katolickou stranu v jednotě. Po Únoru 1948 zůstala katolická církev jedinou silou, která byla schopna proti poúnorovému vývoji vystoupit. Jako reálně politická síla. Po pravdě řečeno, do takové pozice ji dotlačili komunisté, sama církev nechtěla hrát politickou roli.

Ve vztahu státu a církve existovalo několik etap. První byla do voleb 1948. Hlavní sporný bod tu byla kandidaturá Plojhara na poslance. Komunisté to chápali jako mocenský zápas a jako mocenský odpor církve a také tak na to reagovali. Došlo k jednání státu a církve. Delegaci církve vedl biskup Trochta, delegaci vlády Čepička. V záznamu tohoto jednání jsou velice zajímavé pasáže. Čepička například říkal – podívejte se, nikdo vám nemůže zajistit takové možnosti rozvoje jako my, protože stát má prostředky, peníze, můžeme vám dát podporu. Biskup Trochta mu odpovídal : Aby bylo mezi námi jasno. Tady jednájí dvě síly. Jedna známá a druhá neznámá. My jsme známí, my jsme tady skoro dva tisíce let. My víme, co jsme a vy taky víte, co jsme. Ale co jste vy, to nevíme. To, co nám slibujete, není nikde zaručeno, není jisté, že sliby dodržíte. Ono nejde je-

nom o Československo, podobná jednání jsou v Maďarsku, v Polsku. Kdybychom my s vámi udělali dohodu, nevíme, jaké to bude mít mezinárodní důsledky. Bylo by to ostatně poprvé, kdy by církev uzavřela s komunistickým režimem dohodu.

První etapa skončila pro církev neúspěšně. Pokusila se o druhou etapu. Bezprostředním podnětem byla snaha dosáhnout od státu povolení zápisu na církevní školy. To byl červen-červenec 1948. Došlo k dalšímu jednání. Do voleb měli ještě komunisté zájem na nějaké dohodě, aby nedošlo ke konfliktu. Slánský říkal, nemáme zájem na konfliktu, konflikt musíme oddálit. Potom už bylo vidět, že zájem na konfliktu více méně byl a také k němu došlo. V dubnu 1949 předložil Čepička předsednictvu své strany návrh na katolickou akci jako zárodek pozdějšího utvoření « národní » katolické církve.

Tigrid : Mohl by nám Karel Kaplan při té příležitosti říct něco o tom, jak se z archivních materiálů KSČ, k nimž měl později přístup, jeví politika nekomunistických stran z údobí, o němž je tu řeč, krátce, jak my demokraté vypadáme, zda tu přece jen byly nějaké alternativy, anebo – jak právě Kaplan napsal – demokratické strany měly výběr jen mezi dvojí porážkou.

Kaplan : Komunistická strana měla velký organizační předstih už v roce 1945, který nikdy ostatní strany nedostihly. Dokonce se ještě zvětšoval. Nemyslím v organizační struktuře ani v počtu členů, ale vnitřním uspořádáním a vnitřní organizací strany. Nekomunistické strany byly v podstatě stranami politické koalice a parlamentního boje, komunistická strana byla navíc ještě stranou mimoparlamentního zápasu. Jak se nekomunistické strany dostaly mimo půdu parlamentního zápasu, tak je tam komunisté vytlačili. Nebyl jediného případu, že by kdy vyhrály.

Nekomunistické strany vedly boj proti útokům a tlaku komunistů, ale jen do určitého momentu. A to do chvíle, než v Národní frontě nebo ve vládě komunisté řekli – tak, a teď končí spolupráce. Buďto bude dohoda nebo boj. Nekomunistické strany ve vládě nebo v Národní frontě většinou ustoupily.

Problém byl také v tom, že nekomunistické strany nebyly sjednoceny. Vycházely z principu, že o mocenských záležitostech rozhodnou volby a že ve volbách komunisty poráží. Každá strana chtěla být první a hádaly a praly se mezi sebou. Takže ve skutečnosti nikdy ne vytvořily nějakou jednotnou frontu, která by proti komunistům vystoupila dlouhodobě. Navíc se bály, že kdyby takovou frontu vytvořily, že je komunisté obviní z tvorby protikomunistického bloku a že proti nim půjdou tvrdě.

Osobně si myslím, že nekomunistické strany měly nejideálnější a nejprůhodnější možnost důstojné porážky v souvislosti s Marshallovým plánem. Kolem Marshallova plánu jsou iluze o postoji nekomunistických stran. Jejich postoj se vydává za jakousi revoltu proti Sovětskému svazu nebo proti poslušnosti vůči Sovětskému svazu. Ve skutečnosti šlo o nedorozumění. Z Moskvy dostali v Praze pokyn pozdě, proto odhlasovali účast na plánu. Kdyby nekomunistické strany nezměnily svoje původní stanovisko k účasti na Marshallově plánu, tak by to byla politická demonstrace. Ukázaly by, že hájí nezávislost země a že změna stanoviska se rovná diktátu a tedy omezení státní suverenity, a že ony s tím nechtějí mít nic společného. Jakmile toto propásly, pak už se dostaly do pozice, kde komunisté s nimi vedli boj o sociální požadavky a tam musely vždycky prohrát.

Komunisté se dovedli orientovat na sociálně nejslabší vrstvy obyvatel. Ty jsou obvykle radikální, bojovné. Tyto možnosti nekomunistické strany neměly. Nikdy nevytvořily to, co komunisté, totiž systém sociálně-ekonomických požadavků, které zněly dobře v uších sociálně nejslabších vrstev. Hned po Marshallově plánu komunisté postavili požadavky, které byly zvláště populární. Milionářská daň. Ta neměla ekonomicky vůbec žádný smysl. Byla to vyloženě politická záležitost, snaha postavit to proti nekomunistickým stranám a udělat z toho kampaň. A jak na kampaň reagovalo např. národně socialistické vedení? Pan profesor Kovárna na zasedání ústředního výboru této strany říkal, že milionářská daň a kampaň kolem ní jsou pro nás největším úspěchem. Vůbec se nepochopilo, že pro komunisty byla milionářská daň významným bodem k nástupu, který mohli vystupňovat a prosadit.

Existovaly nejen subjektivní (v tom souhlasím s Prečanem), ale i objektivní podmínky. Možnosti nekomunistických stran zformovat se v otevřenou společnou sílu, která by se pak postavila proti sociálním požadavkům komunistů, byly velice omezené. Z toho lze též vidět, že naděje nekomunistických stran na nějaké vítězství nebyla. Jakmile došlo k nějakému střetnutí, tak všechna střetnutí prohrály. Navíc, a o tom se tady ještě bude mluvit, nekomunistické strany neměly možnost opozice, kdežto komunisté takovou možnost měli. Tak odbory byly rovnocenným partnerem vlády. Ukázalo se už ve slovenské krizi, že bez odborů, bez jejich souhlasu, se nic nedalo podnikat. Zápotocký ve vládě ministrům vyhrožoval : Podívejte se, když nám to neodhlasujete, tak svoláme závody a vyřídíme si to. My si to vyřídíme bez vás, my si najdem cestu, jak svoje návrhy prosadit. Sociální demokrat Majer na to jen poznamenal, pánové, to je poprvé v československé vládě, že jí předseda odborů dává ultimatum. A Zápotocký přesto svolal sjezd. Komunisté tedy dovedli nejenom seskupit sociálně ekonomické požadavky v politicky smysluplný celek, ale byli schopni zorganizovat i sílu, která je prosadila. Získali pro tyto požadavky i lidi, kteří by jinak s nimi nešli. Proti tomu byly nekomunistické strany v podstatě bezbranné.

Blažek : K referátu Antonína Kratochvíla. To byl, podle mého názoru, referát o pronásledování katolických spisovatelů, což považuji za významný aspekt kulturní problematiky poválečného vývoje, ale nebyl to referát o problémech české kultury, o její skutečné roli, ani od pětáctýřicátého do osmačtyřicátého roku, ani, řekl bych, z celkového aspektu. Protože ta role české kultury ve vývoji nejenom v osmačtyřicátém roce, ale i po únoru 1948 i v roce 1968 je něco, co si zasluhuje mimořádné pozornosti. Je škoda, jestliže tu pro nedostatek času o těchto otázkách nebudeme mluvit. Představují totiž jeden z nejpodstatnějších aspektů celé této problematiky.

Kratochvíl : Úplně s vámi souhlasím. Ten čas je ovšem tak krátký, že jsem zde prostě mohl jenom nadhodit určité body. Právě proto bych prosil, aby byl přečten příspěvek, jehož autor, Jaroslav Dresler, nemohl přijet.

Dresler : (čte Malášek) Když před třiceti lety prezident Beneš přijal abdikaci demokratických ministrů, Klement Gottwald vystoupil z auta a kráčel k tribuně, na níž měl pronést pohřební řeč nad naší nezávislostí, tisíce rukou se napřáhly, ale Gottwald stiskl jen jednu, « tu mou », ujišťuje nás ve své knize *Z deníku kontrarevolucionáře* tehdejší svazák Pavel Kohout. Zajímal se štěstím a chtěl psát epos « Pět dní, které otřásl Československem ». Krátce před tím nechal doma lístek : « Vráťím se po revoluci. Soudruh syn. »

Jak se mohlo stát, že před třiceti lety skoro celá kulturní obec kráčela pod rudými prapory ? I když byla pluralistická, měla česká kultura už za první republiky silné levicové křídlo. Z něho jen někteří přísahali na Moskvu. Jiní, jako Hoffmeister, Nezval, Biebl a Teige, byli okouzleni spíše francouzským salónním bolševismem. Největším znalcem Sovětského svazu a jeho kultury byl později právě Karel Teige, který se logicky od stalinismu odklonil a napsal brožurku *Surrealismus proti proudu*. V ní kladl mezi Hitlerovu a Stalinovu kulturní politiku prozíravé rovnítko.

Po válce se mladým umělcům a posluchačům uměleckých škol zatočila hlava. A jakby ne. Vždyť je pomáhali zmýlit nejen propagandisté, ale činily tak i nezávislé, integrální osobnosti. V roce 1946 sestavil básník František Halas pro komunistický agitprop brožurku, v níž několik set lidí, od dojiček krav až po slavné dirigenty a herce, odpovídalo na otázku, proč ve volbách dají svůj hlas komunistické straně. Do brožurky přispěl i literární kritik Václav Černý, který současně v *Kritickém měšťáku* hájil statečně uměleckou svobodu. Černý přehlédl, že umělecká svoboda je bez svobod občanských a politických pouhá iluze. Představoval si to patrně tak, že kulturní obec odevzdá své hlasy komunistům a komunisté za to zachovají uměleckou svobodu. Na tomto « kuhhandlu » s panem profesorem Černým neměl Václav Kopecký zájem. Černý byl jedním z prvních, kteří byli vyloučeni z tehdejšího Syndikátu českých spisovatelů a z katedry srovnávací literatury.

Věci, které následovaly, postupovaly jako soukolí v povídce Franze Kafky v *Trestanecké kolonii*. Z vysokých škol byly vyloučeny stovky profesorů a docentů a tisíce posluchačů, ze Syndikátu desítky

spisovatelů. Musíme se jen útrpně usmát, když Aragon nazývá československý vývoj po roce 1969 « Biafrou ducha ». Z tohoto hlediska je Husák jen malým žákem svých velkých mistrů Gottwalda, Slánského a Kopeckého. Z české literatury bylo postupně vyloučeno na tři sta autorů a Závěš Kalandra, nadaný historik a přítel surrealistů, byl popraven. Nechutné divadlo, které s ním zinscenovali u soudu, předpověděl Kalandra do slova a do písmene v satíře, napsané v době moskevských divadelních procesů v třicátých letech. Proti jeho popravě protestovali André Breton a Albert Camus. Západní komunisté v čele s Aragonem mlčeli.

V roce 1951 bylo zatčeno několik desítek katolických a jiných demokratických spisovatelů a v příštím roce byl ve dvou procesech se spisovateli a jinými příslušníky české kulturní obce profesor Josef Kepka popraven, šestkrát bylo vysloveno doživotí a ostatní tresty se pohybovaly od 12 do 25 let. Básník Josef Palivec a jiní spisovatelé byli odsouzeni k těmto vysokým trestům za to, že posílali do zahraničí memoranda, podobná Chartě 77.

Začal také teror « do vlastních řad ». Roku 1952 byl popraven stalinový propagandista a autor několika antifašistických publikací André Simone - Otto Katz a germanista Eduard Goldstücker byl rok nato odsouzen jako « židovský buržoazní nacionalista » na doživotí, a to jen proto, že svědčil proti Slánskému – jinak by byl patrně rovněž popraven. Procesy neustaly ani v době tání. Básník Jan Dokulil byl odsouzen na 12 let ještě roku 1957 a proces proti Janu Benešovi se konal dokonce ještě v roce 1967.

Dilema pozdějšího vývoje vidím v tom, že jak v politice, tak v kultuře stáli v čele « obrodného procesu » a « pražského jara 1968 » lidé, kteří před třiceti lety zastávali v únorovém převratu vedoucí, nebo aspoň významná místa. Absurdita tohoto vývoje byla v tom, že se likvidátoři československé nezávislosti nyní pokoušeli o její rehabilitaci.

Nesouhlasím s poslední částí Dreslerova příspěvku, s větou o absurditě kulturního vývoje v Československu. Že v šedesátých letech tíž lidé, kteří otvírali kulturu novým proudům a stáli na straně reformních sil, stáli v osmačtyřicátém roce v táboře těch, kdo prováděli únorový převrat, nebo při tom dokonce hráli jistou úlohu. Než vysvětlím svoje stanovisko, chci říci pár slov k charakteristice období 1945-48. Byla to velká iluze vítězství, v níž se mělo a dalo zapomenout na to, co oba naše národy v době války a okupace skutečně prožily a jakou roli opravdu hrály. Ta iluze podřícnictví na velkém vítězství ústila ve vizi nového života a uspořádání, v němž všechno bude harmonické a kde protiklady minulosti budou definitivně překonány. Stačí vyhnat zlo (tedy Němce-fašisty) a potom postavíme nový svět z kvítí, jak tenkrát říkal v jedné své básni Jaroslav Seifert.

Samozřejmě, že součástí této vize byla i iluze slovanského bratrství a iluze, že mezi socialismem sovětským a socialismem evropským, komunismem a tradicemi demokratickými není žádného protikladu, žádných rozporů.

To bylo podle mého názoru všeobecné klima prvních poválečných měsíců. A kultura, v první řadě poezie, dávala této iluzi, této vizi formu básně. Nebyla to zdaleka jenom socialistická ideologie, která na sebe brala tuto podobu, byl to český nacionalismus, který se takto projevil.

A další vývoj se dá charakterizovat jako překonávání této ve své podstatě nacionalistické iluze – z niterných sil a zdrojů samotné kultury. A dovolím si říct, že to nebyla jenom diskuse mezi komunisty a nekomunisty, která k přehodnocování vedla. I když rozhodně nechci podceňovat roli Pavla Tigrida – nebo z jiných kruhů – Václava Černého. Přehodnocování se odehrávalo i mezi komunisty. František Halas mohl být nakrásně redaktorem brožury *Můj poměr ke KSČ*, jeho tvorba však nebyla brožurovitá. To se projevilo velmi zřetelně po únoru. Jedenapadesátý rok nebyl jenom rokem politických procesů. Byla to doba, kdy byla zabíjena ta linie moderní české kultury, kte-

rá viděla zproblematizovaného člověka se vším všudy : sem, k této linii nebo liniím patřili nejenom katoličtí básníci, ale také František Halas. Na druhé straně to byla ona nacionalistická iluze pětáctýřicátého roku, která našla v poučnorové stalinistické ideologii své pokračování. A tady taky nebyli při díle jenom svazáčtí básníci, nýbrž i velké, opravdu velké osobnosti české kultury.

Ale jakmile ono opojení přešlo a skutečnost tloukla na dveře i u ještě včera tak nadšených básníků, byli to titíž lidé, intelektuálové svazáčtí i nesvazáčtí, kdo začali provádět destrukci poučnorové ideologické iluze. Bylo to absurdní ? Ti lidé to dělali opravdu z různých motivů, ale hlavně proto, že kultura nemůže existovat v zajetí ideologie. Proto začali otvírat kulturu směrem k minulosti i ke světu. Byla to kritika dané skutečnosti, tedy poměrů, ale zároveň to byla tvorba. A čím dále tento proces v šedesátých letech postupoval, tím větší úlohu hrála díla trvalé hodnoty a tím vlastně menší bezprostřední novinářská kritika poměrů.

Myslím v kultuře samé, ne ve veřejnosti. V té měla v šedesátých letech kritická aktuální publicistika obrovskou úlohu. Ale ani její působení nelze absolutizovat. V šedesátých letech bylo v Československu nejen neslužebné umění a nejen kritická novinařina, ale i kritická věda, soustředěná např. kolem známých tří týmů Šikova, Richtrova a Mlynářova. To byla kritika skutečnosti na nejvyšší úrovni, bez které si není možné změny v KSČ vůbec vysvětlit. Umění objevilo v šedesátých letech znovu skutečného člověka – v dějinách, ve společnosti, v národě. Ale kritická věda koncipovala myšlenku prokalulované reformy, reálného překonání existujícího systému.

Absurdního na tom není nic. Kultura může spoluvytvářet ideologický klam, ale je první, jež si uvědomuje, že v něm sama nemůže žít a jde pak svou cestou, která je riskantní, namáhavá a osvobozující, bez ohledu na to, že se dostává do konfliktu s vládnoucím systémem. Tak tomu bylo v Československu v šedesátých letech a to se opravdu nedá popírat za pomoci uštěpačných poznámek.

ÚNOROVÉ DNY

Rudolf Ströbinger

Nedávno uveřejnily *Prager Volkszeitung*, německý týdeník, vycházející v Praze, interview s Vilémem Novým o Únoru. A v tomto interview bývalý šéfredaktor *Rudého práva* říká : Únor je příklad nekrvavého, parlamentního, demokratického převzetí moci. Příklad, který by měl být vzorem pro všechny komunistické a dělnické strany. Nuže, ten nenásilný, údajně parlamentní, demokratický přístup k převzetí moci v Československu v roce 1948 je námětem mých poznámek k tomu, co se stalo před třiceti lety. Dr. Prečan hovořil o tom, jak se komunistická strana na únor připravovala ; dr. Kaplan a jiní řekli leccos podstatného a nového na stejné téma. Domnívám se proto, že k tomu, co bylo řečeno o komunistické straně v té době není třeba už nic dodávat. Snad jen malou připomínku : komunisté se od podzimu 1947 (tedy po konferenci ve Sklárzské Porebě, po listopadovém plénu ÚV KSČ, které se zabývalo přípravou převzetí moci) intenzívně soustředili na všechny ty složky společnosti, které bylo nutno získat a zmanipulovat. Byly to kromě armády a ovšem bezpečnosti (jak už o tom bylo hovořeno) také nekomunistické strany. Šlo o to, vytvořit i v těchto stranách příznivé předpoklady pro to, co mělo přijít. Vytvořením tajného oddělení ÚV KSČ pro nekomunistické strany, řízeného tehdy soudruhem Hromádko, začalo toto systematické pronikání. KSČ měla brzo ve všech těchto stranách svou agenturu, připravenou k akci v den X, který byl naplánován na rok 1948. Ne přímo na únor, ale na rok 1948. Víme, že Gottwald uvažoval o vyvolání krize právě v souvislosti s květnovými volbami ; Hromádkovo oddělení se snažilo přes nejrůznější kanály tyto expozitury u lidovců, národních socialistů a slovenských demokratů co nejrychleji vybudovat.

O sociální demokracii tady nechci hovořit, protože to by byla svým přednáška sama o sobě. Ta byla prakticky stejně už rozložena.

Tam komunisté potřebovali svou velmi silnou agenturu kolem Fierlingera už jen trochu víc zaktivizovat. Mně jde teď spíš o národní socialisty a lidovce. Situace u národních socialistů vypadala tak, že skupina, tvořená Neumannem, Šlechtou, Boženou Pátkovou, Ferdinandem Richterem, Šťastným a dalšími, byla už připravena k založení vlastní frakce. Měli připravena a pak také vydali dvě čísla vlastního časopisu. Tam už to vypadalo tak, že stačilo, aby vedení KSČ dalo signál a národně socialistická strana se prostě rozpadla.

Trochu komplikovanější byla situace v lidové straně, kde ona agentura, ta tzv. levicová skupina byla o něco slabší. Tam to byl Plojhar, Petr Diosinius Polanský, na Moravě třeba i Emanuel Vojanec. Ale tato skupina v lidové straně byla nepoměrně slabší ve srovnání s možnostmi, které měla komunistická strana u národních socialistů. U slovenských demokratů to pak byli Ján Ševčík, bratislavský primátor Kyselý a i tam se už formovala celá garnitura. Sami komunisté byli překvapeni, že dokonce i v této straně se našla celá řada lidí, kteří ochotně a okamžitě plnili úkoly dané KSČ. Za těchto předpokladů se v nekomunistických stranách jakoby samozřejmě připravoval převrat, připravovala se možnost ovládnutí vedení těchto stran. Čekalo se na příležitost, kterou pak skutečně demokratické strany trochu komunistům přihrály, když vyvolaly, nebo aspoň uspíšily vyvolání vládní krize.

Teze legality Února

Ale zpět k tomu údajně nenásilnému, parlamentnímu, demokratickému převratu v Únoru, jak jej charakterizoval Vilém Nový. Že je tento názor rozšířený i v západní Evropě dosvědčuje skutečnost, že když zemřel Alois Neumann, jeden z mužů levice národně socialistické strany, vydala Deutsche Presse Agentur krátkou zprávu, v níž se pravilo, že to byl jeden z politiků demokratické politické strany, který umožnil legální převzetí moci komunistickou stranou. To bylo v roce 1977. Teze o legálním převzetí moci v Československu dodnes koluje v západní Evropě. Myslím, že je třeba s touto legendou skoncovat.

Pokusil jsem se spíš jako publicista nalézt doklady toho, že tento převrat nebyl ani nekrvavý, ani demokratický, ale naopak že byl krvavý, neparlamentní a nedemokratický.

Tak na podzim roku 1947 bylo rozhodnuto o vybudování « ozbrojené pěti dělnické třídy », tedy Lidových milic. Jakou roli sehrály milice v únoru ? Podle mého názoru je sama existence těchto útvarů jedním z dokladů oné nedemokratické, nelegální « cesty k Únoru ». Poprvé to bylo 22. února, kdy Lidové milice vyrukovaly ve velkých městech – a nejenom ve velkých městech – ozbrojeny zbraněmi, které byly narychlo dovezeny z Brna, z Vlašimi, ze Vsetínské zbrojovky, na Slovensku z některých skladišť v kasárnách. Ovšem tyto milice nebyly zdaleka řádně vyzbrojeny nebo vycvičeny, dokonce se tvrdí, že část těchto útvarů neměla ani náboje. Ale pouhý fakt, že se v ulicích velkých měst objevila tato ozbrojená složka KSČ stačil, aby se předáci nekomunistických stran vyděsili a – kapitulovali. A tak bylo opravdu také možné, že bratislavská *Pravda* uveřejnila článek pod titulkem « Únor byl demokratickou cestou k socialismu » a hned vedle fotografii, jak Lidové milice obsazují sekretariát demokratické strany v Prievidzi. K okupaci ministerstev a k vyhnání ministrů demokratických stran z úřadů docházelo v době, kdy prezident vůbec ještě nepodepsal abdikaci. Milice obsazovaly úřadovny Národních výborů, tiskárny demokratických stran a jejich tiskové orgány.

V této souvislosti je rozporná i úloha čs. armády, alespoň jedné její části. Ministr národní obrany generál Svoboda při návštěvě u Beneše hovoří o tom, že armáda jde s « lidem », ale komunističtí velitelé zároveň v celé řadě kasáren mobilizují útvary, které pak byly připraveny k nástupu a tedy k intervenci, jak ukazuje příklad tankové brigády v Žatci, nebo v Brně. Celá skupina generálů se už před únorem radila se Šlingem o tom, jak armády použít, bude-li třeba.

Je nutné se zmínit i o možnosti sovětského vojenského zásahu. Pozornosti veřejnosti téměř uniklo, že do Československa přijela delegace Rudé armády, v čele se sovětským « osvoboditelem Prahy ». Sotva to byla nevinná náhoda. Přímo v Praze seděl pak štáb velení této sovětské armády. I tento fakt dokazuje, že se něco chystalo.

Role Státní bezpečnosti

Druhá důležitá složka, o které se tu už hovořilo, byla ovšem Státní bezpečnost a policie, zejména pohotovostní pluk SNB, který vpochodoval do Prahy a který obsadil celou řadu klíčových pozic a úřadů. O úloze Státní bezpečnosti víme dnes již velmi mnoho. A opět nelegálnost. Spočívala v tom, že orgány Státní bezpečnosti na příkaz ministra anebo svých náčelníků, ať už to byl Jindřich Veselý a další, přešly v době, kdy ještě vládní krize probíhala, k prvním zatýkáním politických odpůrců KSČ. Už tehdy byli zatčeni například štábní kapitán Tajchman a štábní kapitán Němeček, národně socialističtí členové branných komisí parlamentu. Snad nejmarkantnější příklad, kdy šlo rovnou o likvidaci tak zvaných třídních nepřátel, je příklad lidoveckého poslance inženýra Rostislava Sochorce, jehož orgány Státní bezpečnosti vytáhly 23. února dopoledne – tedy 23. února, kdy vláda ještě prakticky funguje, protože demise není přijata prezidentem – ze zasedání předsednictva Jednotného svazu českých zemědělců. Sochorec byl po týdnu nebo deseti dnech navrácen své rodině v rakvi, která se nesměla otevřít, protože nikdo nesměl vidět, že Sochorec byl Státní bezpečností umučen k smrti. Snad si vzpomínáte na proces se sedmi příslušníky Státní bezpečnosti z podzimu roku 1968 a začátku roku 1969, se skupinou Čech, Pich-Tůma a dalšími. Objevují se tam neuvěřitelné výroky, když například jeden z obžalovaných vypovídá, že těla politických odpůrců byla spalována v pecích kladenských hutí a dodává: « Dělníci se domnívali, že tam spalujeme staré dokumenty a my tam zatím spalovali staré politické nepřátele ».

Akční výbory a Slovensko

Bod číslo tři, který podle mého názoru zvláště přesvědčivě prokazuje nelegálnost, protiústavní únorové machinace KSČ je zřízení akčních výborů (23. února večer v Obecním domě v Praze, za účasti těch quislingů, nebo jejich části z demokratických stran) a především pak

akce těchto výborů, organizací nelegálních, zřízených z popudu KSČ bez jakýchkoli řádných pravomocí. A přece tyto výbory prováděly už v průběhu únorových dnů (a nikoli tedy až po puči) tak zvanou očistu škol, ministerstev a ústavů, až po vesnické Národní výbory, až po vedení závodů, kde byli vyhazováni lidé, kteří nesouhlasili, nebo byli odpůrci politiky komunistické strany. Akční výbory a především pravomoce, které si tyto skupiny v rozporu s platnou ústavou Českosloveské republiky přisvojovaly, jsou jen dalším důkazem o nelegálnosti Února.

A pak případ Slovenska. Jak známo, na Slovensku byly už 24. února Gustávem Husákem rozpuštěny všechny okresní Národní výbory, zvolené ve volbách 26. května 1946 a byly nahrazeny komunisty jmenovanými okresními správními komisemi. Šlo o postup, který přímo odporoval ústavě a platným zákonům. Tedy další porušení legálnosti.

A konečně pátý bod, o němž by se dalo hovořit velice dlouho, byl tlak na presidenta republiky či metody tohoto nátlaku : hrozby občanskou válkou, hrozby zásahem Sovětského svazu, hrozby Lidovými milicemi. Máme záznamy o metodách, které na Beneše zvolili Gottwald, Zápotocký, Nosek, Svoboda a další. Tak třeba delegace ze závodů, které byly nakomandovány do presidentské kanceláře, výhružné telegramy adresované na Hrad atd. Opravdu demokratické, ústavní metody ?

Na závěr těchto několika poznámek bych se ještě rád zmínil o tom, co se stalo krátce po únoru s nekomunistickými stranami.

Pokud jde o sociální demokracii (nechci zacházet do detailů), tak už 17. dubna, čili dva a půl měsíce po puči vyšla první výzva ke « sjednocení » s KSČ. Dne 27. června 1948 pak k tomuto sjednocení došlo. Ovšem, co s těmi ostatními ? V KSČ byly v této otázce nesrovnalosti, nebylo jasno, co dělat s lidovci.

Dne 15. dubna 1948 Slánský na zasedání Ústředního výboru KSČ ještě hovořil o tom, že vznikne jednotná strana pracujících, že žádné jiné politické strany nebudou existovat. Na brněnsku se Šling okamžitě chápe iniciativy, rozpouští všechny nekomunistické strany a dá obsadit jejich sekretariáty. Ale o něco později se najednou linie KSČ

mění. Tvrdí se, že tyto strany budou i nadále existovat, že musí sehrát svoji úlohu v « obrozené » Národní frontě. A je pravda, že ve své zubožené podobě existují dodnes.

Rozprava a dotazy

Mladá účastnice : Jak vás tak, pánové, poslouchám, hodně jsem se tu dozvěděla, historická fakta mě zajímají, poněvadž v roce 1948 jsem jako malá holčička tak nanejvýš pásala mravence v Podkrkonoší. Trochu mi vadí, že tady co chvíli poletují hodnoty mravní a jiné. Jsem patrně hodně amorální a tak mně o morální hodnoty tak moc nejde. Dobře, dělali jste chyby, prohráli jste jedni i druhí. Ale co budete dělat – co bychom my měli dělat – až zase dojde k nějaké krizi, jako byla ta v roce 1948 ? My doma ? Co dělat ? A jak ?

Prečan : Následky února totiž trvají dodnes, dodnes se za ně platí. A tak otázka není, co dělat v nové situaci, v příští krizi, nýbrž jak se definitivně vypořádat s důsledky událostí, k nimž došlo před třiceti lety.

Ströbinger : Únor 1948 je ve skutečnosti pořád aktuální, především v západní Evropě. My se dnes totiž setkáváme s názory a s tezemi našich českých marxistických přátel a s názory představitelů západoevropských komunistických stran, které jsou velmi podobné tomu, co se tehdy propagovalo, například o vlastní cestě k socialismu, i když dobře víme, jak nakonec ta vlastní cesta dopadla. Žádná vlastní cesta zatím neexistuje a sotva kdy bude existovat. Prosím, někdo může mít jiný názor. Ale jestliže se zase skočí na špek řečem o pluralitě, v nichž se předháněli komunisté v Československu prakticky do roku 1948, pak to bude začátek konce.

Sláma : Cítím, že napětí v sále stoupá. Ale zase uvažte fakt, že ještě před nedávnem jsme stáli proti sobě, většinou jsme se ignorovali nebo na sebe poštekávali. To, že se konečně scházíme, ne sice poprvé, ale v takovém velikém počtu přece jen poprvé, to je věc, kterou, chápu, že někteří mladší, kteří to neprožili, nepovažují za žádnou velkou událost. A já jim to nemám za zlé. My dobře víme, jakou cenu pro nás má tahleto historická lekce. Současně si ale myslím, že to

nemusíme bolestínsky prožívat a probírat a taky si nemyslím, že musíme nutně mluvit v pojmech ztroskotání. Můžeme se považovat za ztroskotance, kteří museli opustit Československo jenom tehdy, když se sami pokládáme za Čechy, nikoli už za Evropany, za světoobčany, kteří patří k evropské a světové kultuře, k tomuto společnému civilizačnímu odkazu.

Druhá poznámka, k eurokomunismu. Chápu, že je tady velice silná tendence vyvodit poučení z února pro dnešní politickou problematiku. To je zcela legitimní a taky je z toho února velmi mnoho možno odvodit. A já bych varoval (a nikoli z nějaké té či oné politické pozice) to dělat ve velice zjednodušujících zkratkách. Protože v Československu v roce 1948 se mluvilo a věřilo, my sami jsme věřili na věci, o nichž jsme toho moc nevěděli. Jiní, starší, kteří věděli víc, i ti si mysleli, že se to vyvine jinak. Mohl bych mluvit o tom, že i nebožtík Frejka, který dobře věděl, jak vypadal ekonomický systém v Sovětském svazu, si představoval asi něco jiného, než sovětský systém hospodářství a ekonomiky; samozřejmě, nevyšlo mu to. Myslím, že subjektivní víru, přesvědčení, vůli dělat něco jinak, to samozřejmě není možné někomu brát. Ale zároveň musíme vědět, že cesta do pekel je dlážděna dobrými úmysly. Tedy: poučení je nutno vyvodit, ale ne zjednodušením, zkratkovým poučením. Jestliže dneska někdo řekne – nevěřte komunistům, protože oni v roce 1948 v Československu ukázali, kam to nakonec vede, tak odpovídám: ano, prověřujte je, ve smyslu komunistického slovníku, ale dejte jim tu možnost. Velice opatrně jim dejte tu možnost. Jde tu o celý proces transformace komunistického hnutí. Československo, za velmi zvláštních okolností v sovětské sféře vlivu, bylo pravděpodobně odsouzeno k tomu, aby tento pokus ztroskotal. Možná, že v západní Evropě je možnost, aby komunistické strany, některé komunistické strany, se opravdu přetvořily v parlamentní strany. Aby se zbavily bolševismu, stalinismu, či jiných zbylých -ismů. Samozřejmě, nebezpečí, rizika tu jsou, a to velká. Ale neméně riziko je touto nedůvěrou, tímto absolutním « není možné » je vytlačit, zatlačit je zpátky do náručí stalinismu, do náručí sovětské ideologie.

Horáček : Já bych se chtěl zeptat dr. Ströbingera, jakou nabízí alternativu ? Třeba právě v Itálii, kde vládne už tři desítky let zkorumpovaná křesťanská demokracie ?

Ströbinger : Je známo, že komunistické strany, komunisté, se považují za organizace a lidi zvláštního ražení. Komunistická strana je jinak organizována, jinak centralizována. Je leninská. Nuže : západoevropské komunistické strany, s výjimkou jedné, španělské, se dosud nezřekly leninské organizace strany. Soudím, že právem. Kdyby se totiž opravdu vzdaly marxismu a leninismu, co by z nich pak zbylo ? Byla by to stále ještě komunistická strana ? A naopak : dokud se tak nestane, neměli by jí demokraté věřit.

POKUS O ANTITEZI K "PUČI" 1948

Otfried Pustějovský

Výbušnost námětu je nesporná – tehdy jako dnes. « Přemožení » z roku 1948 sedí tu dnes vedle bývalých « vítězů » nebo následovníků těchto « vítězů », ti ale patří už k « poraženým ». Historická událost a přítomnost se střetávají různými způsoby : zde, ve svobodném systému, tam v kontrolovaném okruhu Brežněvovy doktríny a v rámci absolutistické KSČ. V odborné literatuře jakož i ve výpovědích « přemožených » účastníků (demokratů) je únor 1948 v Československu označován jako « komunistický puč », jako « získání moci komunistickou stranou », dále také jako « státní převrat », « coup d'état », jako « zesovětštění východní a střední Evropy » ; v československé odborné literatuře pak podle oficiální interpretace jako « Vítězný únor ». ¹

Jedno je společné všem (západním) terminologickým, politologickým, historickým a jiným pokusům o ohraničení a určení : používají vědeckého jazyka, který pochází z evropské občanské romantiky 19. století a je určitou revoluční terminologií, která se vztahuje na roky 1789, 1848 a možná ještě 1917, označující fenomén převratu v tradičních státních systémech právě těmito tradičními prostředky. Přitom došlo jen v nuanci fenoménu, pokud jde o Československo, k zajímavému třídění :

1. Takzvané « občanské síly » – v zásadě nedefinovaný pojem pro křesťanské, konzervativní, liberální a další politické směry a skupiny – především první emigrace roku 1948 hovořily o komunistickém násilném aktu, později už diferencovaněji o selhání demokratů v politickém zápase s KSČ ;

2. Sudetští Němci viděli zase – jednoduše řečeno – únor 1948 jako

¹ Pustějovský O.: Der « Februar » 1948 in der Tschechoslowakei, in : *Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum*, 10/1969, str. 324-404

logické prodloužení stalinské expanzivní politiky, objímající také jejich vypuzení z ČSR a tím jako rozhodný krok k destabilizaci střední Evropy ;

3. Západní, především angličtí a francouzští historikové, ale i američtí odborníci, pojmají tuto událost jako « coup d'état », jako v podstatě klasický fenomén ; v teoretických pracích o revolučních problémech zůstává « Únor » prakticky nezmíněn ;

4. Takzvaná druhá československá emigrační vlna roku 1968 (ve které mohou být rozlišeny opět dvě skupiny) vidí tuto problematiku asi takto : a) mnozí bývalí funkcionáři a spolupracovníci stranického a státního aparátu vidí dosud v Únoru jedinou možnost zřídit ideální komunistický stát parlamentní cestou – pravda, s vážnou « nehodou » v padesátých letech, s « deformacemi socialismu », s odcizením se od vlastních cílů. Následoval v roce 1968 « socialismus s lidskou tváří » a jeho porážka. Pro tuto skupinu zůstává Únor i nadále historický milník jednoho, vcelku « správného » vývoje ;

b) do druhé skupiny patří ti, kteří z událostí vyvodili závěr principiálně se odvrátit od post-únorové aplikace « socialismu » v ČSR, ale přesto zůstávají v určování historického průběhu událostí u původní interpretace. Dle mého názoru je stoupencem této tendence historik Ivan Pfaff, soudě podle jeho článku ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.² Ale i jiný český historik, Rudolf Ströbinger, důrazně odmítá Únor jako « legální » ; posunuje tak politickou problematiku na užší, tradiční otázku legality.³ K první skupině lze také číst Otu Šika a Rudolfa Künstlingera.⁴ Po tomto stručném pokusu o kategorizaci se tedy podívejme na terminologii a její užívání.

² Pfaff I.: « Die Demokraten haben den Kommunisten die Macht preisgegeben », in FAZ 39/17.2.1978, str. 10-11.

³ Viz Ströbingerův příspěvek v tomto sborníku.

⁴ Künstler R.: *Parteidiktatur oder demokratischer Sozialismus*, Starnberg 1972, str. 159.

« Puč »

Co chvíli se setkáváme s pojmem « puč », zvláště ve spojení s označením vojenských převratů v různých jihoamerických a afrických státech, i pro Indonésii a Pakistan to platí – ale jeho vědecký popis je tak slabý, tak neurčitý, že toto slovo nenajdeme např. ani ve Staatslexikonu ⁵ ; v Brockhaus encyklopedii ⁶ je odbyt dvěma a půl řádky a v Krönerově odborném lexikonu ⁷ má pět řádků. Souhrnné mínění těchto stručných informací : švýcarského původu, asi od roku 1840 označení pro náhlou, krátkou vzpouru přicházející « zdo-la » a uskutečněnou malou skupinou... Státní převrat je (jako fenomén) řazen k puči, ale spíše jako převrat « shora ».

Zdá se mi, že jsme se zatím dostali v diskusi a ve vědeckém proniknutí v této problematice sotva za rok 1907 ; neboť už tehdy definoval « Grosser Meyer » fenomén takto : « Puč, slovo curyšského dialektu, které označuje nečekaný, rychle pomíjející pokus o vzpouru a bylo rozšířeno curyšským pučem z roku 1839. Viz román *Meister P. und seine Gesellen* od Alfreda Hartmanna (Solothurn 1858, 2 díly) ». ⁸

Ale verze « puče » straší i nadále v příručkách, ovšem s odpovídajícími obměnami, týkajícími se hodnocení rozhodných událostí v posledním týdnu února 1948 v Československu ; ano, dokonce i ve specializované odborné literatuře : např. v *Handbuch der europäischen Geschichte*, v *Gebhard*, v *Encyklopedia Britannica* atd. Zdá se mi, že v tomto směru je třeba zásadní revize.

Romantický pojem revoluce

Tato revize souvisí nutně s průzkumem českých a slovenských pra-

⁵ *Staatslexikon*, hrsg. von der Görres-Gesellschaft, 6. sv. 1961.

⁶ *Brockhaus-enzyklopädie*, 15. sv. 1972, str. 275.

⁷ *Wörterbuch zur Geschichte*, 3. Aufl. Stuttgart 1974, str. 429.

⁸ *Meyers Grosses Konversations-Lexikon*, 6. vyd./1907, 16 sv., s. 469

menů a literatury, především s psychologickými důsledky semantickeho a ideologického posunu hranic za druhé světové války a bezprostředně potom. Tento posun obsáhl občansko-národní revoluci, sociálně-psychologickou motivaci od *levée en masse* nebo – jinak vyjádřeno – taktický obrat KSČ k rozšíření členské základny strany. Nesmíme opomenout právě ony opomíjené « iracionální reakce » velké části obyvatelstva (viz Georg Siebers ⁹), zatím co jako protiklad citujeme ambice rakouského marxisty Franze Marka vysvětlit « Únor » jako příspěvek ke světové revoluční filosofii. ¹⁰ Siebers správně připomenul, že v revolučních událostech jsou integrovány různé faktory : např. experimentálně rozuměná historie, nový střed světa, nárok na totalitu, definice založené na přírodovědecké základně, charismatické vysvětlování událostí, dále pak nostalgie, zvětšování pojmu viny, slogan « svátek lidu » atd. Bylo by zbytečné, abych zde důkladně rozebral teorii a výzkum revoluce ve Spojených státech, např. od Teda Gurra, Barbary Salert nebo Marka Hagopiana. ¹¹ Ti všichni eliminují československý « Únor » jako teoretický model (i s přihlédnutím k marxistické interpretaci) a tak ignorují důležité komponenty dále vyvinuté revoluční praxe po československém vzoru, zvláště v posledních letech jako např. Chile a Allende, Portugalsko 1976 atd. Krátce : i nadále platí před patnácti lety zveřejněné poznámky německo-amerického politologa Neumanna, který napsal : « Žijeme dosud v zajetí romantického pojmu revoluce z poloviny 19. století a jsme proto často zoufale zastaralí ve svém postupu. Dalekosáhlý důsledek československého převratu v roce 1948 je tragickým důkazem, jak nebezpečná může být takováto zoastalost ». ¹²

⁹ Siebers, Georg : *Psychologie der Revolution*, Stuttgart 1976.

¹⁰ Marek, Franz : *Philosophie der Weltrevolution*, Wien 1966.

¹¹ Gurr, Ted Robert : *Why Men Rebel*, Princeton New York 1971.

Salert, Barbara : *Revolutions and Revolutionaries*, Amsterdam 1976.

Hagopian, Mark : *The Phenomenon of Revolution, Four Theories*, New York, Oxford, 1974.

¹² Neumann, Sigmund : « Der demokratische Dekalog », in *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 11 (1963), H. 1, S. 1-15, strana 2-3.

Klasický přístup nestačí

V tomto smyslu je proto také logické, že československé události roku 1948 či z let 1945-48 jsou zkoumány jen z hlediska těch fenoménů, které odpovídají tomuto « klasickému » obrazu. To znamená : 1. Způsob, rozsah a časové období přeměny státního aparátu nebo označení státu ;

2. Opatření a postupy, které vedly k těmto transformacím, tedy : činnost legislativy (i s jejím vytvořením a obsazením), exekutivy, nasazení a místo legálních orgánů, role armády či bezpečnosti atd. Většinou se jedná o dost solidní zpracování známých fakt, často ale také o jejich ignorování, např. v nerozlišení ČSR a ČSSR. Ponechám stranou problém nepřesností v českých a slovenských publikacích ; ostatně západní publikace přejímají často z druhé nebo třetí ruky nejružnější « fakta ». Bylo by tu možné provést srovnání s podobnými trendy a plány komunistických stran a radikálních skupin v pozdějším evropském vývoji v řadě zemí – v NSR, v Portugalsku a jinde. Uvažovalo se velmi podobně : ovlivnit a nakonec ovládnout odbory, mládežnické organizace, informační media.

Otázka legitimacy

V souvislosti s Únorem 1948 bývá často kladena otázka státoprávní legitimacy ve smyslu kontinuity presidentského úřadu, ústavodárného Národního shromáždění, tzv. zemských Národních výborů a Národních výborů jakožto legislativně výkonných a správních orgánů všeobecně, nové armády i nově ustavených jednotných odborů, jednotné organizace mládeže či hnutí žen. Hodnocení naznačené problematiky se děje – zhruba řečeno – ze dvou základních pozic : z pozice komunistů, kteří (ve smyslu Kozákovy definice ¹³) volili prý

¹³ Jan Kozák : « Možnost revolučního využití parlamentu při přechodu k socialismu a úloha lidových mas », (v : *Příspěvky k dějinám KSČ*, č.1, (1957), str. 29-64).

stůj co stůj « parlamentní cestu » a z pozice demokratů, kteří ovšem už od roku 1943, s konečnou platností pak od vyhlášení Košického vládního programu ¹⁴ z roku 1945, nebyli ve své politické praxi schopni opravdu nezávisle rozhodovat. Benešova abdikace po mnichovské dohodě proběhla v rámci ústavních norem ¹⁵, rovněž tak volba Háchy prezidentem ; jak tedy lze zdůvodnit úřad presidenta republiky po květnu 1945? A dále : ústava z roku 1920 vstoupila sice znovu v platnost, ale nevládl snad dr. Beneš v oné době presidentskými dekrety, které bez jakéhokoli legislativního podkladu vytvářely právní řád ve státoprávním smyslu? Nebylo snad celé první ústavodárné Národní shromáždění z let 1945-46 ustaveno na základě pouhého administrativního aktu? Lze snad z hlediska zmíněné ústavy obhájit skutečnost, že ustavením jednoho « jednotného » svazu mládeže v českých zemích a také na Slovensku byl zne-
možněn vznik jiných mládežnických organizací?
Takovýchto otázek by se našla celá řada, kdyby východiskem vnitropolitické analýzy Československa oněch let měl být princip legitimacy ve formálně demokratickém smyslu. Je ovšem jasné, že analýza politických struktur a institucí marxisticko-leninskou dialektickou metodou ukáže bezvýhodnost takového postupu.

¹⁴ Srov. Otfried Pustejovsky : « Parlamentarische Demokratie und die Politik der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei in den Jahren zwischen 1954 und 1948 ». In: *Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum*, č.3 (1962), str. 468-497.

¹⁵ K tomu mj. Helmut Slapnicka : « Vom Münchener Abkommen bis zum Ende des II. Weltkriegs ». In : Karl Bosl (Hrsg.) : *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder*, Stuttgart 1969, str. 98-150

Heidler : Z vašeho dobře fundovaného referátu mi přeče jen dosud není jasné, jaký termín byste tedy volil k vystižení fenoménu « únor 1948 » ? Bylo by to totiž užitečné pro další historické práce, ale i pro novinářinu a tak podobně.

Kaplan : Souhlasím. Já osobně, a spíše z rozpaků, se vyhýbám přesnější definici. Ještě slovo o « ústavnosti února ». Oficiální propaganda říká, že k únoru se šlo ústavní cestou. Ústavní cesta to samozřejmě nebyla. Ale položme si otázku, jaká ústava. Vždyť žádná nebyla. Odvolávalo se na ústavu z roku 1920. Tato ústava však už byla porušena — viz osud Zakarpatské Ukrajiny, tedy Podkarpatské Rusi. A navíc : dvě komory parlamentu už nebyly. Národní výbory nebyly v ústavě. Ale stalo se. Znárodnění nebylo v ústavě. Ale stalo se. Národní fronta nebyla v ústavě, ani Slovenská národní rada. Ale stalo se. Byla první pražská dohoda, druhá pražská dohoda, třetí. Všechny měly charakter « ústavních zákonů », nebo « ústavních dohod ». To v ústavě nebylo. A tak ve vládě často, když říkali ministru spravedlnosti « bylo by třeba z ústavního hlediska », tak on odpovídal : dobrá, ale z hlediska které ústavy ? Vezměte si zcela neústavní mimořádné soudy. Nebo zakládání politických stran. Na tom se jedenáct strejců dohodlo, že to nedovolí. Co z ústavy platilo ? Podle které ústavy se to všechno mělo posuzovat ?

Krátce : cesta, necesta, rozhodující bylo, že únor zničil demokratické instituce a tak nemohl být demokratický. Musím ovšem dodat, že celý tento ilegální akt zlegalizoval prezident Beneš a zlegalizovali ho také poslanci už se rozpadajících demokratických stran. Je to nesporné : zákonnost, ústavnost dostávaly ránu za ranou. Od roku 1943, od presidentských dekretů až po únorové dny. Takže v podstatě z té ústavy z roku 1920, na níž po válce republika navázala, zbylo nakonec moc málo.

Pustějovský : Na závěr malé přiznání : opravdu nemám pro Únor pří-

hodný, všeobjímající termín. Možná něco jako « plížíci se uchvácení moci ». Pak by ovšem bylo nutné formulovat pojem moci – tu je možno odkázat na průkopnické práce Hany Arendtové. Kaplan, samozřejmě, uhodil hřebík na hlavičku : likvidace demokracie. Ostatně byl vůbec československý stát po Košickém programu ještě demokratickým státem ? Patrně už, a čím dál tím víc, jen podle jména.

Hlas : Ještě k té terminologii : abychom uzavřeli tuto část rozpravy ne tak moc učeně, co například : « Únor – bod varu Košického vládního programu » ?

Tigrid : Dovolte mi, dřív než udělím slovo Zdeňku Mlynářovi a Radovanu Seluckému, abych se pokusil shrnout, co bylo až dotud v tomto semináři v hlavních rysech řečeno, s důrazem na ty myšlenky a názory, kdy se prokázala jistá, někdy i značná shoda.

Původně měli pořadatelé v úmyslu obhlédnout údobí 1945-48, s únorovými událostmi jako jeho dramatickým vyvrcholením. Brzy jsme zjistili, že příčiny a hlavně kořeny února nutno hledat hlouběji v moderní československé historii – patrně dokonce už v letech dvacátých. Shodli jsme se totiž – mám dojem, že jednoznačně – na tom, že únorovému propadu a všemu, co následovalo, předcházely propady jiné, že je tu očividná kontinuita něčeho, co bych opatrně nazval soustavné zanedbávání a rozmílání jistých hodnot, především etických, ale také těch principů, kterým říkáme občanské, demokratické, tedy principy, tvořící sám základ otevřené, pluralitní společnosti. Čas v tomto sále rychle utíká a tak jsme neměli možnost zjišťovat, co bylo dřív, zda slepice nebo vejce, ale troufám si předložit k úvaze myšlenku, že – mám-li pokračovat v tomto zvířecím pojmosloví – ryba páchla od hlavy, že lid (spravované společenství) si zasluhoval lepší vedení, než jakého se mu dostalo. Jedním z mnoha důkazů tu budiž vůle lidu, cítěná a nejednou i projevená, dát přednost v roce 1938 a opět v roce 1968 dvojí porážce v boji před dvojí kapitulací bez výstřelu. Ostatně, zejména Čechům, stačí napovědět, aby pochopili : když se fixluje nahoře, žádá se byt i mlčky po nás dole, abychom fixlovali taky.

Podstatná část našich úvah a diskusí směřovala až dosud v celku dvojím směrem : především k pokusu určit, kdy začínal *vlastní únor*. Řekli jsme, že pravděpodobně v roce 1943 Benešovou moskevskou cestou a kuloárním jednáním, která předcházela a následovala. A pak jsme se pokoušeli určit míru – nikoli viny, ale *odpovědnosti* a

spoluodpovědnosti za poválečný vývoj od propadu k propadu. Neměřili jsme ani kdo je víc a kdo méně odpovědný za únor ; spíše jsme zjistili, že tehdejší poražení a tehdejší vítězové si nemají co vyčítat. Snad jen s tím rozdílem, že v Národní frontě komunisté věděli od počátku co chtěli a o co usilovali, zatím co nekomunisté to s tou koaliční spoluprací mysleli až do konce vážně.

Méně shody bylo mezi námi, když jsme chtěli definovat únorové události : převrat, puč, revoluce, převzetí moci ... Marxistický historik Belda v roce 1968, u příležitosti dvacetiletého výročí těchto událostí a v údobí, kdy bylo možno psát poměrně volně, to formuloval takto : « Únor 1948 byl ... *ústavním* řešením vládní krize, a zároveň *revolučním* řešením *mocenským*, tedy *přesunem moci* ... v mimovolebním střetnutí. » Myslím, že tato formulace, i při své zdánlivé pokroucenosti, je dosti přesná.

Hovořili jsme také o tom, zda nekomunistické strany měly nějakou alternativu, tedy jinou než prohru, v tomto « mimovolebním střetnutí ». V zásadě jsme přijali názor, že nekomunistické strany měly na vybranou jen mezi několika druhy porážek. Ale Karel Kaplan upozornil, že je možno prohrát elegantně – lepší slovo snad tu je důstojně, např. při první přímé intervenci, lépe diktátu Moskvy v otázce Marshallova plánu. A byl to Kaplan, který v debatě o ústavnosti či neústavnosti února hned v několika větách prokázal, že ústava z roku 1920 nebyla porušována jen v těch únorových dnech, ale dostávala ránu za ranou už mnohem dříve.

Ovšem na druhé straně tvrzení stalinské historiografie (a v těchto dnech znovu Gustáva Husáka), že v roce 1948 se KSČ dostala k moci legální a nenásilnou cestou, bylo a je nepravdivé. To jen rychlé vítězství komunistů a amatérština jejich odpůrců učinily ozbrojený pučistický zásah zbytečným. A tím také případný zásah sovětský. Krátce, tak jako – podle Václava Kopeckého – únor byl náš polo-říjen, malý, ale náš, tak týž únor byl náš polo-puč, malý, ale s obrovskými důsledky. Shodli jsme se také v tom, že víra nekomunistů v parlamentní, či spíše v presidentské řešení krize byla dojemná, jenže opravdu až k pláči. Jejich – naše – politické i taktické amatérství si zasluhuje olympijskou medaili.

Demokratům se vymstilo obcházení demokracie, především parlamentu, pohodlné, ale nebezpečné zkratky, systém uzavřené koalice a z něho vyplývající systém kabinetní politiky, zákaz obnovy politických stran a vytváření nových, budování údajně masových organizací a pololegálních složek, někdy i ozbrojených, pašování totalitních či pseudorevolučních principů do samých základů demokratického systému, a tak dále a tak podobně. Tyto údajně lidově demokratické, popravdě protidemokratické prvky, demokraté nejen tolerovali, ale dokonce kodifikovali v poválečném programu československé vlády a v řadě dekretů a zákonných předloh v prvních třech letech po válce.

Vývoj po těchto prvních třech letech, tedy po únoru 1948, je námětem dalších dvou referátů, Zdeňka Mlynáře a Radoslava Seluckého. Základní otázka zní asi takto : byl vítězný únor komunistů nejenom porážkou demokracie a demokratů, ale také – v pohledu zpět třicet let po činu – počátkem debaklu komunistických idejí, počátkem prohry, ve svých důsledcích neméně tragické, než byla prohra demokratů. Myslím, že by tu sotva mohli sedět před vámi referenti povolanější : Selucký, jeden z těch národohospodářských teoretiků, který jako jeden z prvních rozpoznal slepé uličky centrálně dirigované ekonomie, přímý účastník historické rozpravy, která předznamenala pražské jaro 1968 a která vyvrcholila kacířskou tezí, že bez reformy politické se nemůže podařit žádná reforma ekonomická. – A po jeho boku Zdeněk Mlynář, jenž podstatnou část reformního vývoje sledoval z míst, v nichž se politika formulovala a nakonec i aplikovala.

MODEL, VARIANTY, NEJISTOTY

Radoslav Selucký

Když byla v Československu vydána Charta 77, zdůraznili její iniciátoři něco, na čem jsme se my tady také shodli. Že to první, co je nedělitelné, jsou politické svobody, občanská práva, základní demokratické principy, ať už by byly uskutečňovány v jakémkoli systému, to jest ať v kapitalistickém, tak socialistickém. Jenomže pokud budeme říkat jenom toto, může se nám stát, že ztratíme komunikaci se světem, v němž žijeme. Že totiž ztratíme komunikaci jak se západní Evropou, tak se severní Amerikou, to je s celým západním světem, který nás obklopuje.

Když dnes budeme lidem, kteří žijí v této západní společnosti, to jest stále ještě žijí v systémech, v nichž jsou nedělitelné politické svobody a politická práva, zdůrazňovat tyto základní věci, řeknou, nu, dobře, ale to nestačí. My chceme něco víc k těm negativním svobodám, to jest k svobodám ve smyslu absence od útlaču jinými lidmi, či absence násilí páchaného státem. My bychom chtěli také pozitivní svobody. To znamená třeba svobodu participace, skutečné participace občanů, kteří by získali právo kontrolovat podmínky, v nichž pracují a žijí (což, jak víme, nemají ani občané u nás doma, ani v jiných socialistických zemích). Toto právo stále víc, jak se centralizuje, vyvíjí a byrokratizuje západní společnost, se ztrácí v celém západním světě.

Jde o další právo, které je velice důležité. Lidé, a zejména mladí lidé, chtějí ještě dostat další negativní svobodu, svobodu řekl bych od přinucení, omezení, nebo násilí, způsobeného okolnostmi. To znamená například svobodu od ekonomické nutnosti, od konjunkturálních cyklů, způsobujících nezaměstnanost. Studenti, kteří skončí univerzitu a nevědí, co budou dělat, se příliš nezajímají o to, jestli mohou vhodit volební lístek pro stranu konzervativní, liberální ne-

bo sociálně demokratickou, když vědí, že žádná z těchto stran nemění nic na skutečnosti inflace a nezaměstnanosti.

Společné problémy

Vnáším sem tyto otázky zejména proto, že pokud budeme pořád považovat za hlavní to, co je hlavní pro nás v Československu, a budeme se pořád zabývat jenom tímto problémem, staneme se nesmírně nudnými. Já například učím na univerzitě, a kdybych se zabýval jenom tímhle, tak mne nikdo ze studentů nebude poslouchat. Musím proto také reagovat na problémy, které mají oni. Na problémy, jež jsou dnes společné, i když v různé míře, celému západnímu světu. Mohu přistupovat k těmto věcem komparativně, mohu je srovnávat se systémy socialismu, mohu se ptát : je skutečně jeden systém alternativou druhého ? Já myslím, že není. Kdybych si totiž myslel, že existují pouze tyto dvě alternativy, v tom případě by bylo nejlepší to zabalit. V tom případě by totiž západní systémy v podstatě směřovaly ke stejným strukturám, jaké vznikly ve východním bloku po druhé světové válce. Jestli uznáme, že existuje strukturální a logická souvislost mezi dobrovolnou koordinací a regulací zájmů (konsenzuální demokracie) v politické sféře, pak samozřejmě koncentrace moci, integrace, byrokratizace, plánování a státní kontrola ekonomiky vedou ke zúžení pluralismu v politické sféře na (obvykle) dvě hlavní politické strany, které se od sebe příliš neliší svými programy, spíše snad jen tím, že jsou to dva alternativní vládní týmy. To všechno zužuje možnost volby a vede k etatismu.

Třetí cesta ?

A v té chvíli se objevuje stará otázka : přestože společnost s liberálními hodnotami pomalu zaniká, její ideologie se příliš nemění, její ideologie není schopna reagovat na nebezpečí byrokratismu a etatizace. Mladí lidé ve Francii, v Itálii a v celé řadě dalších zemí se pta-

jí : je nějaká třetí možnost, je nějaká třetí varianta ? My na tuto otázku neznáme praktickou politickou odpověď. Neznáme ji proto, že třetí varianta může být pouze logicky a strukturálně konstruována, či teoreticky, velmi abstraktně a pouze modelově formulována. V žádném případě však nemůžeme, zejména po zkušenosti, kterou všichni máme, nikomu říci, že třetí varianta je nadějná, že by bylo možno v praxi dosáhnout něčeho, co by bylo lepší než to, co dnes existuje v západoevropských zemích a vůbec v celé západní společnosti. Samozřejmě, najde-li se třetí řešení pro západní společnost, domnívám se, že je naděje, že by se mohlo něco pozitivního změnit i v naší zemi a na východě.

Jestliže se nenajde pozitivní řešení pro krizi západního světa, pak se domnívám, či spíše obávám, že dojde k tomu, o čem zde mluvil Mlynář : že na východě to zamrzne, že lidé postupně ztratí potřebu stát se subjektivními občany a smíří se s úlohou manipulovatelných objektů ani ne tak politiky, jako spíše zvířel.

Ale bohužel, problém je v tom, že ve chvíli, kdy chceme začít hledat nějaké řešení, začneme podléhat tomu, čemu se říká východoevropská zkušenost. Ti, jako třeba Tigrid nebo Ströbinger, se obávají, že není možné vytvořit demokratický socialismus, a já plně chápu jejich obavy. Protože i my, bývalí komunisté, máme rovněž obavy z toho demokratického socialismu, protože jsme si velice dobře vědomi, že by mohl přerůst v nějaký jiný socialismus. Ona totiž celá řada věcí, či pojmů, se vzájemně vylučuje. Například : svoboda a rovnost. Co je možné, je mít jistotu, rozumnou míru svobody, kombinovanou s jistou, rozumnou mírou rovnosti. Ale rovnost a svoboda jsou vzájemně, zdá se, téměř vylučující se pojmy. A těch vylučujících se pojmů je obrovská spousta. Proto myslím, že demokratický socialismus je bezobsažný pojem pro praktickou politiku.

Teorie a praxe

Celý problém vidím v tom, že nám naše zkušenost a naše trauma svazují do jisté míry ruce, i když snad máme nějaké myšlenky, i

když se pokoušíme najít nějaké řešení. Každý z nás, kdo na nějakém řešení pracuje a snaží se překročit svůj vlastní stín, obvykle přidává ke svým konstrukcím takové množství výhrad, že tím vlastně neguje, co sám navrhuje. Jestliže zde mluvíme o řešení, nebo o pokusu o řešení, nebo o tom, co dělat, pak, pravděpodobně, s tou naší zkušeností toho moc nebudeme moci udělat. Ani směrem domů, ani pro tuto společnost. Já skutečně docházím k tomuto poněkud skeptickému závěru hlavně díky tomu, že pracuji v prostředí, kde se přímo vyžaduje, aby se člověk o něco takového pokoušel, ale když zatím srovnávám všechny pokusy, které byly učiněny, a když si dokonce představím i své myšlenky a své koncepce, jak by mohly asi vypadat, kdyby je někdo začal v praxi uskutečňovat, všechny ty teoretické modely a konstrukce, začínám mít velký strach, co by z toho zase vzešlo. Příklad : napsal jsem knížku, v níž jsem, domnívám se, prokázal v logické, strukturální modelové rovině, že demokratický socialismus je teoreticky možný. Teoreticky, logicky, strukturálně a modelově je možný. Ale řeknu vám jednu věc, trochu bych se bál tento teoretický model uskutečňovat prakticky. A proč ? Protože jsem si dobře vědom, že předpoklady tohoto teoretického modelu jsou velmi složité. Je to otázka, zda je možné uchovat základní liberální hodnoty, tedy onu svobodu jednotlivce od útlatku, nebo nátlaku, nebo násilí, či omezení ze strany státu, zda lze uchovat nedělitelnost politických a občanských svobod a zároveň k nim přidat maximalizaci sociálních jistot, sociálního welfáru, pozitivní svobody, participace atd. Já se domnívám, že teoreticky to možné je. Ale ve chvíli, kdy by se takový složitý model začal prosazovat jako praktický politický program, tak se nutně musí zjednodušit. A ve chvíli, kdy se zjednoduší, tak z něj pravděpodobně vypadnou právě ty velmi jemné pojistky, které žádná politická strana, žádné politické hnutí nebudou zdůrazňovat, poněvadž s tím by nikdy nevyhrály volby.

To je to. Rozumějte, mně jde o praktickou stránku, z té já mám strach. Mnoho socialistických myšlenek a ideálů bylo krásně formulováno, a my jsme v ně věřili, stejně jako v ně dnes věří mladí lidé na Západě. Pak jsme zjistili, co z toho vzchází, a to i ve státech sociál-

ního blaha ve Skandinávii. Vždyť ten jejich *welfare-state* je v krizi. Věci se sice o kousek pohnuly, ale teď stojí před stejným problémem : co dál ? Buď udělají rozhodný krok vpřed, zespolečenští výrobní prostředky skrze zestátnění, a pak tam budou mít buď státní socialismus nebo státní kapitalismus, nebo půjdou zpět k liberalismu, čímž zase nic nevyřeší, protože pak jim vzniknou problémy, jaké mají dnes ve Francii, Itálii a v Anglii.

Je to složitá otázka. Když se podíváte na systém sovětského typu (já teď nemluvím o tomto systému jak existuje ve východoevropských zemích, tam je to odvozený systém a kdyby Sovětský svaz zázrakem zmizel, tak se ty východoevropské systémy rozpadnou dříve či později jako domky z karet, což, mimochodem, si nepřeje ani jedna vláda na Západě, protože kdyby Sovětský svaz zmizel, co by si s tou východní Evropou počali), problém tohoto systému je podle mého názoru v tomto : aby ten systém přežil, *musí* se reformovat a vyvíjet. Ale aby přežil, nesmí se reformovat a vyvíjet se. To je totiž základní problém tohoto systému. Já osobně dnes nevěřím v žádnou velkou strukturální reformu shora v SSSR. Kdokoli by začal dělat takovou reformu, tak by se mu Sovětský svaz rozpadl. Je zřejmé, že vnesete-li do neorganické společnosti pluralismus a decentralizaci a tržní systém kombinovaný s indikativním plánováním, tak se vám rozpadne.

Toto je můj závěr z třicetiletého budování socialismu v Československu a jinde, jakož i z programu socialistických stran na západě, včetně sociálních demokracií. Bohužel, všichni jsme mysleli, a většina socialistů stále ještě myslí, v termínech ideologie devatenáctého století (koneckonců liberálové mají také ještě ideologii devatenáctého století) a nejsou schopni s touto ideologií pozitivně přistoupit k dnešním problémům. A protože jediný systém, v němž se zatím slučuje liberalismus se socialismem je *welfare-state*, který však není řešením a který spíše otázky vyhrocuje, pak se dá těžko jít kamkoli dál. Proto začínám být velice skeptický, neboť si dokonce nejsem ani jist (a v tom souhlasím se Solženicynem), zda elity liberálního světa vůbec ještě mají zájem na uchování liberálních hodnot.

POUČENÍ ZE DVOU DAT

Zdeněk Mlynář

Nesplním patrně očekávání, nebudu referovat výlučně, jak mi bylo uloženo, o třicetiletém období 1948 až 1978. Pokusím se spíše říci něco k tomu, co se mi zdá, že určuje atmosféru našeho setkání. V diskusi byl už formulován důležitý problém; mladší účastníci – mnohem mladší než jsem já – položili otázku: a co dál? Připomnělo mi to trochu vývoj v Československu v posledním období před Chartou, někdy v roce 1976. Protože konec konců právě to, že mladší lidé začali klást tuto otázku, vedlo nakonec k tomu, že dejme tomu já jsem se mohl domluvit s profesorem Patočkou nebo s Václavem Černým – což samo o sobě by před časem vypadalo dost nepravděpodobně. Tu otázku začali klást lidé, kterým je dnes kolem dvaceti a kterým tedy roku 1968 bylo patnáct. Ti najednou přestávali rozumět tomu, co v sedmdesátých letech děláme my, ze starších generací, kteří jsme přenášeli stále svoje deset let staré role a svoji opoziční politickou činnost jsme budovali vlastně na někdejší rozvrstvení, na zbytcích politických programů nebo vlastních představ z minulosti. Těm mladým to ale už skoro nic neříkalo. Oni matně věděli, že byl nějaký Mlynář u nějakého Dubčka v dobách jejich dětství, ale jestli on teď podepisuje něco, co je adresováno třeba italským komunistům – to jim připadalo zcela vzdálené jejich vlastním problémům. Zajímalo je spíše, co by i *oni* mohli dělat v tom rozpadajícím se a zahrňvajícím systému dnešního Československa – nemyslím jenom ve smyslu čistě politické aktivity, ale i občanské, lidské, každodenní aktivity. Mladí lidé tedy tuto otázku kladli různým skupinám, s nimiž se dostali do styku a tím nakonec pomohli dostat nějak dohromady i starší lidi z těchto různě orientovaných skupin, od orientace křesťanské, přes skupinky, které se scházely kolem přednášek profesora Patočky, až po prostředí bývalých komunistů.

A teď vidím, že podobná otázka, zcela zákonitě, vzniká i v exilu a že i tady je kladena asi především mladší generací. Je to otázka zcela oprávněná a na ni především bychom měli hledat odpověď. Řekl jsem tady už o přestávce těm, kdo tuto otázku kladli, že vysvětlení, proč na ni tady jasně neodpovídáme, je velmi jednoduché : my odpověď na ni zatím neznáme. Přesto si však myslím, že to nemá být překážkou, aby se ta odpověď hledala, a že i to setkání zde takové snaze nasvědčuje. Osobně jsem sem nejel vůbec kvůli nějakým kalkulům se vztahy skupin uvnitř emigrace. Chtěl jsem tu především uvidět, osobně poznat určité lidi, které znám jenom jako pojmy podle jmen. Ale dokud se lidé osobně neznají, jsou i vztahy mezi nimi zcela neosobní, jsou to spíše vztahy mezi politickými pojmy. Tak třeba když jsem loni poprvé uviděl Pavla Tigrida tak říkajíc živého, řekl jsem si : ten chlap nemůže být přece pro mne jenom politickým schematem ; žije tu třicet let, ale když s ním mluvím, tak se mi zdá, jako by sem přijel nedlouho přede mnou. Krátce : redukovat všechno na ideologicko-politické vztahy je nesmysl. To, co tu odpoledne říkal Skalický, že totiž důležitý je lidský proces, cesta od *já* k *ty* – to se mi zdá rovněž nesporné. Když tedy budeme šermovat jenom svými idejemi, slovními pojmy, nálepkami pro různé jevy – nic z toho nebude. Kdybych například jenom někde četl to, co tady říkal Ströbinger na adresu Berlinguera, tak si řeknu – s tím člověkem nemám asi nic společného. Jenomže znám-li ho osobně, « živého », působí to přece ; vím, že v celé řadě jiných situací se s ním mohu domluvit a stojí mi pak za to přemýšlet, proč to či ono říká. A i když s ním nesouhlasím, nerodí se z toho nepřátelství, averze.

Domnívám se tedy, že počátek hledání odpovědi na otázku « co dál » je právě v tom, že se tu scházíme. Byl bych rád, kdyby to tak pochopili i ti mladší, kterým to z tohoto hlediska tolik asi nedává. Já se tady cítím celkem spokojen ty dva dny právě proto, že jsem poznal řadu lidí, kterých si mohu vážít přesto, že politicky jsme v minulosti neměli vůbec předpoklady nějak se sejít. Mladší mezi námi by tedy měli pochopit, že my ze starších generací si tu řešíme nejeden prob-

lém zcela neformálně a z toho pak že dále, v dalším kole, mohou mít prospěch všichni, i ti mladší. Protože snad na takovém základě budeme spíš schopni něco říci k tomu, co od nás vlastně oni chtějí slyšet.

Než se odpověď na otázku « co dál ? » zformuluje, to bude asi dost dlouho trvat, to skutečně nelze na jednom setkání požadovat. Přesto však sám vidím už dnes určité body, které souvisejí právě s únorem 1948, od nichž lze k takové odpovědi nakonec dospět.

Já sám jsem jako septimán v době února 1948 byl velice nadšený a bojovný funkcionář Svazu mládeže. Patřil jsem k těm, kdo hulákali « My jsme mládež nová, mládež Gottwaldova », leccemu jsem tehdy napomáhal v duchu politiky KSČ, ale přece jenom moje politické pozice nebyly vůbec srovnatelné s politickými pozicemi, které tehdy v nekomunistickém táboře zastávali mnozí z vás. Pozice s tím srovnatelné jsem já v KSČ zastával až někdy v šedesátých letech, konkrétně roku 1968. A když jsem tu včera poslouchal debatu – někdy skoro až pavlačové historky ze světa nekomunistické politiky před únorem 1948 – začalo mi mnohé náhle připadat nápadně podobné situaci, jak se vyvíjela v roce 1968 mezi liberálními, či chcete-li reformními komunisty.

Neboť navzdory mnoha rozdílům politickým a jiným – vy jste byli před únorem jiným způsobem demokratičtí, než liberální komunisté v roce 1968 – jsou tu určité shodné rysy, které snad nejsou docela náhodné. Tak například v obou případech demokratický politický trend trpěl určitými iluzemi, pokud jde o protivníka, s nímž se pouštěl do boje. Iluze spočívaly hlavně v tom, že zástupci demokratického trendu si mysleli, že když oni se rozhodli dodržovat demokratické regule v politickém zápasu, bude je vlastně dodržovat i protivník. Shodný byl také nedostatek strategických představ, tedy nejasností o tom, čeho se vlastně chce a může politicky dosáhnout. Naproti tomu totalitní protivník měl i v tomto bodě jasno a tedy převahu. V momentu, kdy došlo k mocenskému střetu, tak se stoupenci demokratické tendence prostě porouchali – 1948 i 1968.

Síla ideálu a síla legendy

Vidím v tom problému hlubší, než se na první pohled zdá. Faktem je, že v momentu násilného vítězství totalitní diktatury roku 1948 začíná zároveň prohra totalitarismu. Kohák o tom všem obsáhle píše ve své knize *Na vlastní kůži*; tak všestranně se tu tímto problémem nechci a nemohu zabývat. Upozorňuji však na jeden aspekt: prohra vítězů začíná mimo jiné také tím, že to, co prohrálo, co bylo poraženo – demokratické ideály a všechno, co k nim patří – vlastně získává novou sílu, typickou sílu poražených: sílu zmařené naděje, sílu legendy. Když se něco stane legendou, má to obrovskou sílu a je to vlastně neporazitelné, protože ono se to samo nemůže zdiskreditovat. Diskredituje se jenom vítězný systém, v daném případě vládnoucí totalitarismus: ten ukazuje svoje slabiny, lidi na něj začínají nadávat a nenávidět ho. Poražený demokratický systém je naopak legendou a vypadá to tak, že kdyby zvítězil, snad by lidé ani žádné problémy neměli.

Je to samozřejmě veliká síla, síla legendy. Ale není to ovšem všechno, čeho je třeba v politickém boji. Myslím, že my všichni trochu trpíme tím, že tyto věci – sílu demokratické myšlenky v nás – vidíme spíš sentimentálně, legendárně. Svým způsobem tím trpí náš národ vůbec. Jak jinak by mohlo vzniknout takové nadšení například na jaře 1968? Parlament byl dál nevolený, dál vládla jen jedna jediná strana, dál fungovala Státní bezpečnost, jakož i všechny opory starého systému. Ti, kdo se najednou stali národními hrdiny, seděli přece i za Novotného většinou v politbyru. Kdyby byl někdo před půl rokem lidem řekl – počkejte, přijde Dubček z Bratislavy do Prahy a Černík se stane předsedou vlády, místo předsedou plánovacího úřadu a to budou naši národní hrdinové, tak by se mu lidé vysmáli. Jak to tedy bylo možné? Myslím proto, že se tehdy na chvíli prolomila bariéra strachu. Lidé byli osvobozeni od strachu, dostali možnost říct, co si myslí. A už z toho vznikla náhle obrovská naděje a z této naděje pak nadšení, představa, že legendární demokracie všechno vyřeší. Bylo tu plno sentimentu, plno iluzí. A myslím, že pro všechny by to mělo být poučením, že tento iluzionismus v našem

národě zavádí, že zkresluje možnosti a sílu demokracie a podceňuje naopak sílu protidemokratického protivníka.

Pravděpodobně tedy, myslíme-li například vážně, že je nutno učit se u Masaryka, pak jistě ne tomu, co se stalo čítankovou a legendární stránkou Masaryka, ale něčemu jinému : jeho obrovské vůli a neústupnosti, s níž rozbíjel nepravdivé mýty a iluze, jeho schopnosti vnést deziluzi jako osvobozující moment – ať už šlo o boj o « Rukopisy », nebo o kterýkoli jiný mýtus, do něhož se české národní sebevědomí halí, aby zapomnělo na svoje komplexy. V tom, myslím, bychom všichni skutečně měli brát něco z Masaryka. Zdá se mi, že nábhý k tomu v naší diskusi tady už byly. Bude to ovšem dlouhý proces, ale snad bychom se mohli shodnout, že tudy asi především povede cesta k odpovědi na otázku, co je dál třeba hledat a dělat. Ovšem fáze, kdy se legendy bourají, je svým způsobem nejenom bolestivá, ale i politicky rozporná. Mnoho věcí využívají a zneužívají ti, proti nimž vlastně bojujeme. V něčem se může zdát, že to vlastně posiluje argumentaci oficiální propagnady ; ale my přece nemůžeme propadat té opravdu bolševické mentalitě, podle níž to, co tvrdí nepřítel, je škodlivé a nesprávné. Základním problémem, myslím, je pravdivý pohled na klíčové momenty naší minulosti, oproštěný od iluzí, kterými si někdy pomáháme ospravedlňovat svou vlastní minulost.

V současnosti, zdá se mi, to znamená vidět pravdivě, že na jedné straně potlačené demokratické orientace nabývají na vlivu tou měrou, jakou totalitní diktatura trvá : demokracie jako idea, jako morálně-politická hodnota a také jako legenda nabývá na síle. Ale na druhé straně je také skutečností – byť smutnou skutečností – že národ má dnes za sebou už třicet let reálného života bez politické demokracie, že časový podíl dvacetiletí první republiky se v dějinách národa zase dál zmenšil, že dnes už převažují generace, které se jen z vyprávění rodičů a z nedovolených knížek dovídají cosi pozitivního o první republice a že to vše je tedy určitým úspěchem totalitarismu. To mění stále realitu u nás doma, a čím víc budeme přemýšlet o situaci do budoucna, tím víc budeme muset korigovat sklon k představě, že to v Československu vypadá přesně jako v momentu,

kdy jsme odtamtud odešli. Pro mne to zatím není ještě ani rok, ale vím, že to bude už jen narůstat, ta doba, kdy budu žít bez každodenního styku s československou skutečností. Víím také, že právě proto, že jsem tam žil ještě devět let po roce šedesátém osmém, vidím mnoho věcí jinak, než někteří moji političtí přátelé, kteří odešli hned v roce 1968 a mají dnes často za to, že situace doma vypadá jako tehdy.

Otázka programu víc než politického

Druhá otázka, která se mi zdá podstatná, je *kam a k čemu* zaměřit politické úsilí v exilu tak, aby to stále bylo usilování politicky reálné. Čili jinak řečeno, co je do budoucna reálné, jak asi může vypadat dohledná perspektiva ?

Mnozí diskutující tu hovořili o tom, že únor 1948 vedl vlastně i k zániku či k diskreditaci komunistické ideologie i v očích těch, kdo za ní původně stáli. Neboť ať už jsme s komunisty souhlasili nebo naopak byli jejich odpůrci, je jisté, že se toto hnutí zpočátku opíralo o určitou ideologii, která hlásala nějaké hodnoty : sociální rovnost, odstranění vykořisťování, osvobození dělníků atd. Komunistické hnutí mělo jakési ideové prapory, bylo tedy politickým hnutím ve vlastním smyslu. Totalitní diktatura, provozovaná jako ideokracie, vedla ovšem nutně k diskreditaci těchto ideologických hodnot. Dnes jsme v Československu u bodu, kdy je komunistická ideologie totálně zdiskreditována. To má politicky zase dvě stránky.

Především to má význam pro změny uvnitř vládnoucí elity. Já si myslím, že osmašedesátý rok se například nemůže opakovat v té podobě, v jaké se odehrál ; to už by totiž předpokládalo ideologicky motivovaný reformní pohyb uvnitř samotné elity, uvnitř KSČ. Takový ideologický reformní pohyb však mohla dát jenom generace, která dosud věřila v hodnoty, původně ideologií hlásané ; v podstatě šlo o generaci, která vstupovala do KSČ po válce s ideály, jež byly směsí levicového radikalismu a nějakých demokratických ideálů. Pro tuto generaci byl zážitek toho, co potom prakticky zavládlo a co by-

lo demaskováno roku 1956 jako kritika Stalina takovým šokem, že – kdybych to měl zjednodušeně vyjádřit – tato generace žádala návrat k tomu, co kdysi považovala za správné východisko. Byla to fáze let 1945 - 48. Pro většinu z vás už demokracie zmrtvená, ale pro nás, tehdejší mladé komunisty, jakýsi pozitivní stav. Můžeme to dnes jakkoli kritizovat a říkat, v čem to byla iluze, ale faktem je, že tu zůstávalo ještě ideologické přesvědčení, které umožňovalo části členů i vedení KSČ přece jen komunikovat s demokratickým národním smýšlením. A proto myslím, že mohla vzniknout ještě politická síla, která mohla vypadat tak, jako v osmašedesátém; ale to už se opakovat nemůže. Mezi mocenskou elitou dnes už není ta část, která by věřila v ideologické hodnoty, slučující marxismus a politickou demokracii. Ale možná, že to tak je svým způsobem, paradoxně, lepší. Možná, že v tom je právě skutečný pokrok: že totiž v našich omezených reformně komunistických představách byl pohřben určitý druh iluzí. Možná, že skutečný a velmi pomalý pokrok ve sféře politické praxe bude vypadat tak odpudivě, že ho bude představovat nějaký doposud zcela neznámý soudruh Vopička, který se stane činitelem v politbyru a jako pragmatik, zcela bez starosti o morálně-politické hodnoty začne hledat nějakou novou formu « kadárizace ».

Ovšem co má v takové situaci smysl pro nás, pro lidi v politickém exilu? Bylo by podle mého soudu zhoubné usilovat v exilu o řešení otázek v takové rovině, kde jde o možný kalkul různých skupin uvnitř mocenských struktur totalitarismu, o spory mezi politickými pragmatiky totalitarismu. Osobně si neumím představit, že bych opustil Československo a byl v exilu proto, abych se i v zahraničí snažil napomáhat tomu, aby se ke slovu v politbyru dostali takoví pragmatikové a čekal, že to nějak pomůže nebo že mě pak dokonce snad zavolají zpátky. Myslím, že dnes všichni kdo jsme v exilu, bez ohledu na to, k jakému proudu jsme patřili kdysi doma, představujeme cosi, co nemůže a nemá řešit problémy nějakých kalkul uvnitř mocenských struktur. To si tam různé skupiny vyřídí v každém případě bez nás – a bez účasti veliké většiny národa. Pro nás je politika polem činnosti v mnohem širším smyslu; v tom smyslu, v němž je

politika součástí, chcete-li, národní kultury nebo národního duchovního života. My bychom měli všichni, bez ohledu na různé politické zaměření, usilovat v exilu o politiku, která je spjata s hodnotami morálními, s hodnotami civilizačními, a to tradiční západoevropské civilizace. V tomto smyslu je potom, podle mého soudu, náš « dostřel » tím přesnější, čím méně podléhá krátkodeché aktualitě a čím správněji je zároveň zacílen na něco, co lidé doma cítí jako podstatný problém.

Posilovat ducha nezávislého občanství

Nechci zveličovat význam Charty 77. Je to jen jedna z opozičních aktivit a rozhodně nelze přeceňovat její význam jako organizované politické síly. Ale existuje jeden bod, v němž je význam Charty podstatný a mimořádný : je to v praxi nalezená cesta, jak lze cosi udělat, jak se lze chovat jinak, než jako poslušní poddaní režimu. Zajímavé je, že v Československu jsme v období sbližování různých názorových proudů před Chartou nikdy nedebatovali o únoru 1948, ale ani ne o roce 1968. Debatovalo se vlastně hlavně o otázce, kterou tu dnes dopoledne kladli mladší : co by se dalo dělat ? Došlo se při tom ke shodě, že pro vítězství totalitního režimu není důležité jen to, jak se chovají mocní a vládnoucí, nýbrž také to, jak se chovají bezmocní a ovládaní. A že podstatné je přijít na to, co může dělat takový člověk, který vlastně nic nemůže. Například podepsat Chartu : není to mnoho, ale je to přece jenom něco !

Byli jsme si při tom vědomi také toho, že problém není jen v protestu. Není těžké vyvolat dnes u nás ducha protestu proti despocii ; to jde skoro samo. Ale pěstovat v podmínkách despocie ducha demokratického občana — to je zatracená věc ! Protože protest proti despocii a postoj demokratického občana není zdaleka totéž. Protest proti despocii udělá každý člověk, který už tak jako dosud nemůže dál : chce prostě destruovat despocii, ale neví, jak dál, nepřejímá za věci spoluodpovědnost, nechce, aby sám byl svobodným občanem, chce jen, aby s ním bylo jinak, slušněji zacházeno. Nemusí při tom

chtít svoje lidská a občanská práva. Naproti tomu pro demokratickou perspektivu je smysluplné, jestliže se lidé aktivizují kolem něčeho, co je jednak zbavuje komplexu utlačených chudáků a zároveň staví na pozice, odpovídající možnostem Evropy ve dvacátém století. To je, myslím, věc podstatná, která se Chartě podařila a je nevymazatelná. To se nedá zrušit policií. V takovýchto situacích je samozřejmě v totalitním systému vždy aktivní jenom malá menšina, ale důležité je, jaká to je menšina a jak je aktivní.

V exilu by samozřejmě nemělo smysl sepisovat nějakou obdobu Charty. Přesto však snad můžeme i v exilu jít zhruba stejnou cestou, dělat to, co se snaží dělat Charta doma. Můžeme se snažit dělat tu to, co se doma v současných podmínkách dělat nedá nebo se dělá jen krajně obtížně : promýšlet v diskusích, propracovávat z různých hledisek koncepci, která by se opírala o hodnoty, o něž se opírá i Charta. To se může někomu zdát málo ; ale já si myslím, že kdyby se to podařilo, bylo by to hodně. Udržovat politické myšlení nad úrovní pragmatických kalkulů v mocenské sféře, udržovat hodnotově orientované politické myšlení a tak je pak dostávat exilovým tiskem a jinými prostředky domů, do Československa – to samo je velice mnoho v podmínkách totalitního režimu, který politiku jako součást národního duchovního života vůbec neguje.

Mužici v silonových oblecích

Na nás nezávisí, kdy a jak dojde k situaci, že se demokratická politická orientace lidí v Československu bude moci znovu uplatnit. My nemůžeme způsobit, aby například SSSR musel malé střeoevropské státečky trochu pustit z uzdy a tím sám začít demokratičtější vývoj. Ale může k tomu dojít v důsledku vlastních velmocenských zájmů Sovětského svazu, v důsledku tlaku Číny i Západu a podobně. Něco se přece jen, a nikoli v nedohlednu, stane ; vždyť každých deset či patnáct let od osmačtyřicátého se něco událo : 1956 a 1968, například. Něco opět vyvede systém sovětského bloku ze stability. Důležité bude, co v takové situaci udělají lidé doma – zda to

bude ještě národ demokratických občanů, nebo zda to budou už muži v silonových oblecích. Mužici v silonových oblecích : hrozná, ale nikoli nereálná představa. Je to jen symbol spojení ruského carismu s konzumní společností, diktatury, opírající se o konzumní společnost. V té souvislosti vzniká hodně problémů, myslím, že i pro marxisty. Nezapomeňme na Marxovu představu, podle které člověk, až uspokojí základní hmotné potřeby, bude se automaticky snažit o společenskou aktivitu, zajímat se o problémy společenské samosprávy a řízení věcí veřejných. Možná, že to u Marxe byla dedukce z osvícenského myšlení více, než dedukce z historické skutečnosti, že je to vlastně utopická představa. Realita vypadá spíše tak, že lidé, dokud věci fungují, příliš se o ně nestarají a netouží ani se o ně starat. Teprve když voda neteče, začíná je zajímat systém vodohospodářství. A to pak konečně – spolu s mnoha jinými faktory ovšem – umožňuje stav, kdy i politická moc se odtrhuje od lidu, od své občanské báze – a to i v demokratických systémech Západu. Upřímně řečeno, myslím si, že vliv jednotlivce na to, zda supervelmoci SSSR a USA náhodou rozpoutají atomový konflikt, je stejně nepatrný jak v SSSR, tak v USA. Myslím ovšem jednotlivce mimo vrcholek mocenské pyramidy. Je pravda, že v USA je jiný celý systém, že tam například aféra Watergate může stát presidentu úřad, čemuž se Brežněv jistě bezmezně směje. Ale to je celkové fungování systému, které v daný okamžik a v konkrétní otázce neznamená, že by jedinec-občan měl nějaký vliv na vrcholná místa, v jejichž rukou se koncentruje reálná politická, vojenská a hospodářská moc. Takže tu jde nejenom o politický systém, ale o všechny tyto věci. V Československu k tomu všemu ovšem ještě přistupuje, že tam je zatím konzumní společnost jaksi « malá, ale naše ». Je to nikoli uspokojení, ale polouspokojení konzumních potřeb lidí – a to je vlastně horší, než co jiného. Protože lidé, kteří už věcí mají opravdu dost, se tolik o ně neperou, ale když je to jen polouspokojení, pak jsou rvačky nejhorší.

Myslím, že politická práce v exilu by se měla do budoucna víc zaměřovat na řešení některých takovýchto zdánlivě obecných, ale ve skutečnosti pro lidi doma konkrétně důležitých problémů. Neboť – mi-

mo jiné — bude-li tomu tak, pak snaha po sblížení zkušeností, názorů a myšlení různě motivovaných proudů emigrace ani zdaleka nemůže být jen nějakým taktickým úsilím. Neznamená to samozřejmě zakládat nějaké Národní fronty, už proto, že tu vůbec nejde o nějaké organizačně-akční problémy, ale o společnou hodnotovou orientaci, o vzájemnou toleranci v jejím rámci. Myslím, že to je cesta, po které se dá k nějakému řešení v budoucnu dospět.

Rozprava a dotazy

Skalický : Skepticismus, který jako červená nit provázel referát Seluckého, se mě dotkl. A také implicitní myšlenka, že řešení třeba hledat v nějakých nových či vylepšených předlohách a strukturách, případně v nějakých fíglech. Chybělo mi v referátu něco, co bych nazval lidský rozměr. Jsem přesvědčen, že na ten složitý problém lidské existence se nemůže jít jen jako na problém řešitelný manažery, plánovači, politiky, ale naopak, že naše počínání musí mít lidskou dimenzi. A ta, promiňte, předpokládá zdroj nevyčerpatelné energie, totiž lásky, především lásky a úcty k bližnímu, k jeho svobodě a důstojnosti. Jinak z našich plánů a programů mnoho nebude.

Selucký : Souhlasím. Ale zkuste v dnešní Itálii, v rozděleném národě, řešit bratrským způsobem třídní konflikt, který se tam tak dramaticky odvíjí. Zkuste jít před volbami do pařížských ulic mezi francouzské levicové či pravicové studenty, kteří si vzájemně demolují fakulty, a hlásat jim lásku a smír mezi lidmi. To je ten problém.

Hlas ze sálu : Když budeme takhle uvažovat, jako že všechno je tak jak tak prohrané, tak se nikam nedostanem. Jsou to generalizace a ty jsou nejen skoro vždycky falešné, ale nikam ani nevedou. Trochu moc pohodlné ...

Kryl : Jsme zase u toho, krátce, u morálního kodexu, u jisté hierarchie hodnot, která musí předcházet všemu, jinak je malér. Jedině pak se člověk ubrání vlastnímu zotročení. Ovšem musí mít vůli k této obraně. Já třeba si myslím, že moje písničky, aspoň občas, k této obraně přispívají, že ji tak trochu posilují.

Šimek : Skalický má rád Seluckého, Selucký má rád Skalického a mně jsou oba sympatičtí. Skalický odmítá fígle, Kryl a Selucký rovněž. Selucký je spíše pro společenský model, ale je skeptický, pokud jde o realizaci tohoto modelu.

Mlynář : Mně se zdá, že je to spíše pozitivní fakt, že modely už nelze dělat na míru. Jisté je, že se život nezastaví proto, poněvadž teoretické nemají model, že modely zklamaly. Lidé, hlavně mladí všude ve světě utíkají od vypracovaných a kodifikovaných programů a hledají novou hodnotovou orientaci. Také, ne-li především, u nás doma.

Pecháček : Je ovšem velmi nesnadné přesně, tedy doloženě určit hlavní směr této nové orientace. Autoritativní systémy se bojí jak čert kříže výzkumů veřejného mínění, tedy nefalšovaného veřejného mínění ; a soudit jen z negativních dat – např. z toho, že prakticky celý národ na režim nadává – je málo. Společenská nivelizace – marxisté by řekli likvidace tříd – způsobila, že nelze už vázat jisté tradice, často právě ten mravní kodex, o němž je tu řeč, na jednotlivé vrstvy obyvatelstva. Tak třeba sedláky a jejich rodiny určoval vztah k půdě, kterou obdělávali, k přírodě, k sousedům na vesnici, život měl svůj rytmus, svoje nezaměnitelné barvy. Podobně, aspoň do jisté míry, byly diferencovány i ostatní vrstvy, včetně inteligence. Dnes máme doma jednu třídu státních zaměstnanců, často bez ladu a skladu, bez tradice, kromě snad tradice v závisti. Cynismus převládá a ten zas pramení z nemožnosti se dovolat, z bezvýhlednosti. Tak vzniklo strašné, ale srozumitelné heslo : Kdo nekrade, okrádá rodinu. Společnost přestala mít svorník. Dovolte, abych řekl, že za tento svorník pokládám víru, náboženství. V tomto smyslu se mi zdá náš úkol vpravdě – misionářský.

Volný : Selucký upozornil na jisté souvislosti, které není radno opomíjet. Vždyť Československo je částí Evropy a tak už proto nám nemůže být lhostejné, co se v té Evropě děje a bude dít.

K otázce, kterou tu mladí účastníci semináře už několikrát položili : Jak dál, co dělat ? Zatím tu mezi námi vládne shoda v tom, v čem se v minulosti chybovalo, proč jsme prohráli. Shodujeme se taky pokud jde o budoucí uspořádání Československa, že republika má být svobodná a demokratická : ale to jsou velmi široké, obecné pojmy a já jsem si jist, že kdybychom od těchto obecností šli trochu dál, dost pronikavá diferenciacce by se jistě projevila. Jako za praž-

ského jara : každý odmítal dosavadní systém, v tom byla ta jednota, ale zároveň snad každý měl trochu odlišnou představu o tom, jak má vypadat ten systém budoucí. Proto také otázka, co dál a co dělat je složitější, než by se na první pohled zdálo.

Mlynář : Snad nikdo z nás tady si nemyslí, že po třiceti letech ekonomicko-sociálního systému, jaký u nás je, může další vývoj vypadat tak, že se těchto třicet let smaže a začne se tam, kde byla země před třiceti lety. Řešení bude jiné, bude vycházet ze stavu, který je tam dnes. Mám za to, že všechny zkušenosti našich reforem a programů různých změn ukazují, že hlavní problém není vymyslet pro lidi optimální systém, do kterého mají být pasivně posazeni. Základní problém je, aby mohli, pro Boha, konečně říci, co sami chtějí. Co chtějí dnes, na té základně, na které dnes žijí. Tím samozřejmě začnou debaty o programech – ale teď je problém v tom, jak vůbec otevřít cestu k takové perspektivě. K tomu jsem se snažil zaměřovat svoje vystoupení. Je jasné, že program lidských práv ve smyslu Charty přece není programem představ, co a jak kde měnit a předělovat, či naopak zachovat. To by byla až další fáze vývoje doma, po dosažení situace, kdy lidé mají svobody a práva se o tom volně bavit a demokraticky to řešit. Nesouhlasím při tom s tím, co tu řekl, myslím, Sláva Volný, že totiž tím to všechno končí a jakmile začneme debatovat o tom, co by se mělo programově chtít, tak se musíme hádat. Myslím, že by i dál bylo možné debatovat. Určitě tam nebude a ani nemůže být shoda, ale mohou být alternativy – a to je přece přirozené a jediné možné v demokracii.

K otázce, o níž hovořil Selucký. Modelová představa o systému, v němž může nejlépe fungovat společnost – no, nezlobte se, ale to není přece problém pro národ, pro lidi, to je problém odborně-vědeckých znalostí a verifikací. Jde o to, aby vědátoři měli možnost své odborné koncepce odborně rozpracovat a aby pak lidé měli možnost svobodně říci, co si o těch koncepcích myslí a zda je podporují nebo ne, a proč.

Sláma : Jenže – jací ti lidé, které doma jednou najdeme a kteří se

potom budou muset rozhodovat pro různé alternativy – jací ti lidé budou ? Totalitní režim tam trvá třicet let a nějakou tu desítku let ještě patrně přetrvá. Četl jsem, že například sověští židé, kteří padesát nebo šedesát let žili v sovětském systému a pak jim byla povolena emigrace do Israele – tož tihle lidé si nemohou na život v Israeli, ve svobodné zemi, zvyknout, mnozí jsou nespokojeni, nešťastní. Svoboda je totiž také odpovědnost, neustálá výzva k rozhodování, povinnost a právo starat se o sebe, realizovat se. Ti židé ze Sovětského svazu byli zvyklí, že se o ně staral stát, špatně, ale staral ; nevychoval je k občanství, manipuloval je. Taky u nás, i když snad jen do určité míry, nesvoboda a manipulace zanechávají své stopy. Jsme si tak jisti, že z nabízených alternativ vyberou si lidé, většina lidí, ty správné ?

Gruber : Zdeněk Mlynář, a to je pozoruhodné, klade důraz na člověka a jeho schopnost svobodného a zároveň odpovědného rozhodování. Mám totiž někdy dojem, že v tzv. praktické (« realistické ») politice se často zapomíná na něco, co bych nazval mocenský faktor člověka. Ostatně to byli reformní komunisté, kteří u nás v osmašedesátém roce požadovali socialismus s *lidskou* tváří.

Tigrid : Já zas si myslím, že je pozoruhodné, že právě naši marxisticky orientovaní druzi, nebo aspoň někteří z nich, odmítají kategoricky společenské modely, téměř tak kategoricky, jak na ně ještě před nedávnem přísahali. Jsou pragmatičtí, až se tají dech : budeme vývoj pozorovat, říkají v podstatě, sledovat, analyzovat – a uvidíme, co nám přinese ; podle toho pak budem postupovat. A tak se mi zdá, že my nemarxisté jsme dnes víc ideologicky motivovaní než ti, kdo na ideologii postavili všechno – od světónázoru až po moc. A poněvadž pozoruji údiv na tvářích hned několika debatérů, pokusím se vysvětlit, co mám na mysli. Vlastně to není nic nového. Demokrat, tím spíše křesťan, je v politice pragmatik. Ví dobře, že lidská podmínka je v podstatě tragická, že ráj není z tohoto světa, že parlamentní demokracie je ze známých společenských zřízení ten nejhorší systém až na to, že nebyl dosud vynalezen žádný lepší, že neexistuje.

tuje zázračný všelék na problémy lidstva. Ale tento pragmatismus má svoje limity, jak horní tak spodní ; odmítá lenivé proroky zkázy a lhostejnosti ; ví, že proti zlu — ostatně v daných souvislostech snadno rozpoznatelnému — nutno bojovat, i kdyby pro beznadějnost takového zápasu mluvily sebezpřesvědčivější pragmatické důvody ; a zároveň s krajní opatrností, ne-li s podezřením posuzuje ty, kteří slibují právě onen ráj na zemi, zářné zítřky, jen když se člověk upíše a mašíruje. Krátce, demokrat, tím spíše křesťan, má jistý žebříček hodnot, koncepci člověka jako takového a jako člena lidské společenosti. Věří v život, neobrací se k němu zády jen proto, že zklamaly koncepce na život. Ví, že konec konců společnost je taková, jací jsou lidé. Taková je, velmi zhruba, « ideologie » nemarxisty. Proto také nepřijímá za základ společenských reforem (jejichž nevyhnutelnost nejen uznává, ale požaduje ji) odlidštěný, surový, jednoduchou zpátečnický systém, který si dnes ve světě říká socialistický, nýbrž společnost zvanou kapitalistickou, nedokonalou a nespravedlivou, ale přece jen demokratickou, otevřenou a pluralitní. Ona totiž, když se jí dá šance, jediná je společností opravdu dynamickou, schopnou neustálých a často účinných reforem, někdy i revolučních přeměn. Snad dokonce se tato společnost obnovuje a omlazuje právě tím, že umožňuje občanům, aby ji soustavně ničili.

Jestliže tedy našim druhům marxistům či dokonce leninistům nelze upírat právo na propagaci takového typu společenského uspořádání v Československu tak říkajíc po přejití vichřic, které nejlépe odpovídá jejich ideologickým představám, pak stejné právo máme my ostatní na názor a tvrzení opačné. Tím spíše, že ironií osudu právě ta kapitalistická společnost, jejíž zánik se už tak dlouho prorokuje a jejíž bludný kruh, v němž se údajně pohybuje, tu vykreslil Selucký, nám všem umožnila se tu sejít se zdravými údy : mohly nám totiž být — a možná ještě jednou budou — uřezány v zájmu zářných zítřků, ovšem.

Selucký : Rád bych odpověděl na otázku, proč jsem, jak se zde praví, skeptický. Podívejte, když jsem se motal okolo těch českosloven-

ských reforem (a myslím, že jsem byl dost brzo kritický, ne až v roce 68), tak já byl vždycky skeptik. Ale i tak jsem to dělal dál a nakonec to přece jen k něčemu vedlo. Taky nechci cokoli bourat, chraň Bůh, já jsem prostě jednou přicmrndával při bourání jedné společnosti, pak jsem ji tedy chtěl změnit, chtěl jsem ji zreformovat. Dopadlo to dost špatně, už proto bych nechtěl žádnou společnost představovat.

Mně nejde o to, aby se vymýšlely modely dokonalé společnosti. To je nesmysl. Žádná dokonalá společnost nemůže být. Může být jen dokonalý model. Žádný systém nemůže být ideální. Neexistuje. Je pouze volba mezi větším a menším zlem. Protože každý systém je v podstatě špatný. Může být lepší, může být horší, může být snesitelný a méně snesitelný. Není v lidských silách vytvořit ideální společenský systém.

Jde mi o něco jiného. Vidím kolem sebe, že v podstatě nikdo, nebo velmi málo lidí, žijících v jiných podmínkách, je schopno poučit se z chyb a ze zkušeností těch druhých. Rozumíte, když vykládáme tady na západě situaci na východě, tak lidé říkají, no ano, to je vaše specifická zkušenost, u nás se to nemůže stát, u nás je to nemyslitelné. A právě proto, že věří, že se nic takového nemůže stát, všichni přemýšlejí nikoli o modelech, ale o tom, jaké vytvořit zábrany, aby skluz do maléru nebyl možný. Je to nebezpečná letargie.

Ale teď o něčem docela jiném. Hovořilo se tu o ceně kapitulace. Já sám jsem vlastně nikdy nekapituloval, aspoň se tak domnívám. Byl jsem, pravda, na straně vítězů, ale už o tři roky později jsem se ocitl na straně persekvovaných a tedy poražených. Ale zároveň jsem si uvědomil, že jediné, co lze s tím systémem dělat, lze dělat jen zevnitř a lze to dělat jen postupně; není možné usilovat o to, co by bylo ideální, ale jen o to, co je realistické, co je možné. Vtip je v tom, a myslím i poučení, které bychom si měli vzít například z Denise, který dobře rozuměl problému české historie a českého národa. Že totiž Češi měřili obvykle své protivníky svými morálními hodnotami, tedy hodnotami, o které usilovali. Mám dojem, že my jsme něco podobného dělali, vy nekomunisté v letech 1945-48 a komunisté v roce 1968. My jsme zase jednou měřili svého protivníka, v tomto

případě Sovětský svaz, těmi hodnotami, které jsme si promítali do reformního hnutí.

Jedno je jisté : mám-li dnes mít nějakou koncepci člověka, tak nemohu mít koncepci člověka marxistického. A hned vám řeknu proč. Protože člověk je víc, než souhrn společenských vztahů své doby. Člověk je víc, než příslušník třídy. Člověk je víc, než příslušník národa. Člověk je neopakovatelný jedinec, který má právo na sebedeterminaci. A právě proto, že věřím, že člověk má právo na sebedeterminaci, tak se domnívám, že jedinec nemůže vystačit pouze s prvním předpokladem pro dosažení sebedeterminace, to jest být svoboden od útlaku jinými lidmi. Musí ještě také být prostor pro to, aby člověk pro tuto sebedeterminaci získal *příznivé podmínky*. A ty jsou jak sociální a ekonomické, tak politické. Proto si myslím, že i v tom Československu dnes hlavní požadavek zní : dejte nám svobodu, ať se můžeme rozhodnout, že to nestačí. Že ve chvíli, kdy tohoto cíle bude dosaženo, pak už nebude stačit jen ta svoboda « od něčeho », ale že lidé budou chtít přesně vědět, co se jim nabízí, za jakých podmínek a záruk a tak podobně. Odtud také má nechuť odmítat všechny modely a programy jen proto, že jsou nedokonalé, že jsou teoretické.

Volný : Mám dojem, že nad námi visí otázka, kterou nikdo dosud nevyslovil, snad aby neporušil tu míru pohody, ne-li shody, která v tomto sále vládne. Tak já to udělám. Zajímalo by mě, kolik rukou by se zvedlo, kdybychom chtěli zjistit, kdo z nás je pro společnost demokratického socialismu. Samozřejmě, že bychom museli nejdříve definovat, co to vlastně je, společnost demokratického socialismu. Ale důležitější, než co si o této společnosti myslíme my ovšem je, co o ní soudí většina lidí doma, v Československu. Vyjděme z toho, co tato většina nechce, tak, jak se to jevílo v průběhu pražského jara. Domnívám se, že lidé nechtějí vrátit do soukromého vlastnictví nebo jinak rozdělit třeba bývalou Škodovku, Závody Vítězného Února (či jak se to teď všechno jmenuje), že družstevníci by si nepřáli, aby družstva byla opět rozparcelována – krátce, aby se zase jednou nemuselo jít zpátky k něčemu, co je očividně překonané a co lidé ne-

chtějí a často — nastupující generace — ani neznají. Tedy v podstatě jít kupředu a vybudovat společnost, která by byla lepší než i vyvinutá společnost kapitalistická. Samozřejmě, otázka, jak dál, kterým směrem a k jakému cíli, je na tomto fóru více méně akademická. Ovšem nikoli pro všechny účastníky. Já například jako novinář, který denně přistupuje k mikrofonu a má možnost mluvit domů, se musím rozhodnout, nebo aspoň si musím uvědomit, z jakých pozic píšu a mluvím. Tedy, abych to řekl naplno, zda z pozice demokratického socialismu nebo z pozice buržoazní demokracie. Poněvadž já z nějaké pozice přece musím psát.

Tigrid : A proč ?

Volný : Poněvadž musím mít nějaký názor.

Tigrid : A proč ? Vždyť přece především referujete o tom, co se děje ve světě, co se děje kolem vás ?

Volný : To je jedna věc. Ale já komentuji události doma a k těm musím zaujmout nějaké stanovisko. A poněvadž se domnívám, že lidem u nás nejlépe odpovídá idea demokratického socialismu, nebo socialismu s lidskou tvář, vykládám tyto události z tohoto zorného úhlu.

Tigrid : Ale jaké jsou důkazy, že « lidem u nás » nejlépe odpovídá idea demokratického socialismu ? Co když tomu tak není ?

Volný : Já jsem neříkal, že o tom mám důkazy, já se to prostě domnívám. Ostatně Zdeněk Mlynář, který mezi nás přišel teprve nedávno, může o tom nejspíš hovořit.

Gruber : Uvažovat, mluvit, psát z nějakých « pozic », tedy apriorních stanovisek, je riskantní záležitost, tím více pak, když se generalizují. Doporučoval bych proto užívat pojmu « demokratický socialismus » co možná nejúsporněji, už také proto, že opravdu by patrně

bylo nutné zorganizovat zvláštní seminář, věnovaný výlučně tomuto námětu.

Mlynář : Myslím, že chápu, co chce říci Sláva Volný : jde mu o to, že Československo se musí vyvíjet ze situace, které dnes dosáhlo, ze stadia myšlení lidí, kteří tam dnes žijí. Že proto některé pojmy z roku 1968 jsou lidem v Československu bližší než některým lidem v exilu, jejichž pojmy z doby mnohem dřívější nejsou doma dnes mnoha lidem blízké, obsahově konkrétní. V tomhle s Volným souhlasím, ale přesto se vyhýbám tomu, začít o tom mluvit tak, jako on. Protože se obávám toho, že se místo diskuse o věcných problémech dostaneme do sporů o nálepky a ideologická hesla.

Pojem « socialismus s lidskou tváří » je dnes taková nálepka. Vyvolává dojem, že se tím myslí stav z roku 1968 jako ideál, jako cíl. Já však dnes nejsem zdaleka přesvědčen, že cílem je stav z roku 1968. To musí jít mnohem dále, myšlenkově i koncepčně. K tomu ovšem nemá smysl začínat spor o ideologické nálepky, ale je nutno hovořit o konkrétních problémech, jak v nich konkrétně postupovat, co je možné chtít hned a co je cílem atd. Myslím, že kdybychom tak diskutovali, zjistili bychom, že snad nemáme proč na sebe v některých bodech křičet. A to považuji za důležité, k tomuhle prakticky dojít, protože pokud se budeme pohybovat ve světě těch ideologických nálepek, zbytků ideologických systémů, budeme na tom podobně jako ti Pavlovovi psi. Jedno slovo, jeden termín prostě automaticky evokuje celý řetězec pojmů a emocí – a jsme hned v neřešitelné situaci. Čili já si myslím, že provést demytizaci a všechno to, o čem jsem už hovořil, vyžaduje vyvarovat se takového postupu, snažit se vzájemně si opravdu věcně porozumět a ne evokovat nesmyslně protichůdné emoce a ideologická kliše.

Pokud ovšem někomu jde jenom o to, dělat nějakou politickou taktiku, pak prosím – ale je to vlastně směšné. Je nás pět a půl, pokud mám na mysli politicky aktivní exil, který má zároveň vliv doma – a budeme vůči sobě taktizovat, jak dva získají ještě jednoho. Myslím ale, že přece tu nejde o taktizování, ale o snahu skutečně si něco říct, nějakým způsobem si porozumět a vzájemně se přiblížit. Pak

ale to nálepkování není dobré. Musí jít od začátku o to, hledat obsahy slov a pojmů, určité hodnotové obsahy a orientace, protože jde hlavně o cestu z hodnotové krize. Ani lidé doma, ani my venku nemůžeme nic efektivně udělat s tím, že v Československu je u moci totalitní systém, že tam vládne Sovětský svaz jako v kolonii atd. Ale na lidech doma i na nás venku záleží, jak to lidé všechno vnímají a hodnotí, v čem vidí smysl svých činů a svého úsilí, co vlastně odsuzují a co chtějí nebo by chtěli.

Momentálně je to tak, že tohleto může podle mého soudu vést k řadě debat, které budou obsahově plodné. Budou to vlastně debaty o hodnotových orientacích a nevidím důvod, proč by tu nebyla možná plodná debata různě orientovaných lidí z demokratického exilu, debata třeba mezi lidmi křesťanské víry a lidmi humanitní, třeba i marxistické orientace. Nesmíme od toho očekávat výsledky, které to přinést nemůže; my tím nezbouráme politickou realitu v Československu, ale smysl to přesto má. To říkám mimo jiné i proto, že nakonec se tu převrátilo v žert, co říkal Pavel Tigrid o nutnosti mít koncepci člověka. Asi ji dnes nemá nikdo z nás tak propracovanou, aby to nevyžadovalo a neumožňovalo vzájemnou diskusi.

Bylo by ovšem katastrofou, kdybychom problémy v diskusi měli vždy chápat jako otázku politické výhry nebo prohry, kdybychom věci chápali tak, jako že někdo se tedy konečně pokořil, přiznal prohru nebo naopak, že někdo tedy vyhrává. S tím daleko nedojdeme a už vůbec nikam v pozitivním smyslu. Já tu říkám otevřeně, že jsem například došel k názoru (Radek Selucký tu o tom také mluvil), že pojetí člověka v marxistickém filosofickém konceptu, které vlastně umožňuje redukovat člověka na souhrn, průsečík společenských vztahů, je nesprávné. Nacházím v tomto smyslu mnoho zajímavých a pro mne přijatelných momentů například v Berďajevově kritice Marxe, ale neztotožňuji se při tom s Berďajevem v pojetí člověka vcelku. Nevím, proč bych o tom nemohl diskutovat, aniž to bylo chápáno jako nějaký politický ping-pong, v němž se mají počítat výhry a prohry.

Myslím, že pokud se nezbovíme návyku redukovat se vzájemně na svoje skutečné nebo domnělé politické role z minulosti, nedojdeme

nikam. Myslím si, když říkám, že v roce 1948 moje politická role jako osmnáctiletého kluka byla jiná, než role vůdců KSČ, není to výmluva, ale fakt. Nechci se tím bránit kritice a unikat odpovědnosti. Ale nemohu přece přebírat odpovědnost za věci, za které jsem ji opravdu nenesl. Bude-li se mluvit konkrétně o dobách, kdy jsem už nějakou politickou odpovědnost v konkrétních rolích měl – třeba na generální prokuratuře nebo potom koncem šedesátých let – musím samozřejmě mít jiné stanovisko a svou odpovědnost uznat. Ale ne tam, kde prostě nebyla. Nevedme naše debaty do takových poloh pašálního posuzování věcí a lidí. Myslím, že pokud se tu k tomu objevily tendence, nebyly dobré a nebylo to pozitivní.

Pustějovský : Nezlobte se, řeknu-li to otevřeně : naše odpolední diskuse mi občas připomíná politické debaty, které jsme kdysi za mlada vedli s tehdy o něco staršími sudetskými Němci. Totéž moralizování – ať už to byl pan Neuirth nebo Hans Schütz či Wenzel Jaksch nebo inž. Seeböhm – probíhalo to stejně. Myslím však, že chceme-li někam dojít, musíme vidět danou problematiku skutečně reálně. Má sotva smysl uvažovat o tom, co by bylo, kdyby ... Problém spočívá v dnešní době, ve světovém rozložení politických sil a především ve velmocenském postavení SSSR. Samozřejmě nám to nemůže zabránit v úvahách – dejme tomu v tom směru – jak se v průběhu posledních dvaceti, třiceti let v Československu vyvinuly jisté politické, hospodářské, morální aspekty a tyto pak transponovat do jiného společenského zřízení. Vezměme si například nějakou větší společnost – Německou spolkovou republiku, Itálii, Francii a pokusme se promítnout ony aspekty do politické skutečnosti těchto zemí. To by mohlo eventuelně být i přínosem ke zmírnění nebezpečí postupného zvratu do totalitních struktur v nekomunistických částech světa.

A ještě bych chtěl upozornit na jednu věc : že jsme se tu sešli, že spolu hovoříme. Před takovými patnácti lety bych si to totiž nedovedl vůbec představit, vzpomenu-li si na biografie některých zde přítomných, které jsem tehdy ex officio zpracovával, anebo na to, co tenkrát někteří pánové napsali. Každý, ať už historik či politolog,

má právo se mýlit. Myslím, že je třeba říci, že pokud někdo někoho jiného svým omylem přímo fyzicky nezničil, že každý z nás musí přiznat mnoho osobní viny. Nikdo není neomylný. Jsem však toho názoru, že jsme se dopracovali k daleko střízlivějšímu pohledu na mnohé, i velmi sporné události. Jak zdůraznil Selucký : pozitivním přínosem tohoto sympozia je skutečnost, že jsme s to formulovat, pro co jsme a o co nám jde a nejen to, proti čemu jsme. A to je rozhodující. Řekneme-li třeba, že jsme pro svobodu, neznamená to přece, že se osvobozujeme od něčeho, nýbrž že se angažujeme za něco. V tomto konstruktivním smyslu je třeba pokračovat, a to racionálně. Morální pohnutky, které jsou nejlepším východiskem našeho osobního jednání, nelze povýšit na vlastní předmět diskuse, neboť pak bychom se jistě – snad to tak mohu říci – začali hrabat v hnoji. A to zdaleka ne tak, jako Slavata v roce 1618!

Prečan : Ještě poznámku k otázce angažovaného novináře v exilu a socialismu s lidskou tváří. Ani v nejbouřlivějších týdnech pražského jara se přesně nevědělo, co to socialismus s lidskou tváří vlastně je. Tím méně je dnes možné si dělat nárok na nějakou obecněji platnou interpretaci, a už vůbec ne na to, co si lidé doma myslí. Na druhé straně každý ví, že socialismus je, abych tak řekl, totalitnější než kterýkoli z dosud poznáných autoritativních režimů. Soustřeďuje ve svých rukách opravdu všechnu moc, objímá všechny oblasti života, není úniku. Činí člověka takřka totálně – bezmocným. Odhadnout důsledky *tohoto* nevídaného spoutání člověka na občanovo myšlení a jeho budoucí politické rozhodování je opravdu nemožné.

Vrzala : A tak se klade otázka, zda tu občas nedebatujeme v zajetí překonané, nebo aspoň zastaralé terminologie, která vede k tomu « nálepkování », o němž tu hovořil Zdeněk Mlynář. Mnoho lidí se hlásí k socialismu – ale co to je ? A mnozí se zas chytají křesťanství, i když bližního svého pilně ignorují. Podobně je tomu s demokratickým socialismem, který nadto nebyl žádný hotový program, tím méně systém. Kdyby pražské jaro mohlo pokračovat a rozvíjet se, vyvinulo by se v něco, co je dnes ovšem nemožné definovat.

Veselý : Když jsem poslouchal výčet příčin našich národních a státních porážek, měl jsem dojem, že jedna dosti očividná příčina těchto proher nebyla řečena. Mám na mysli nedostatek občanské odvahy. Je tomu opravdu tak ? A jestliže ano, pak co dělat, jak postupovat, aby toto zlo bylo přestalo být nedostatkovým ? Anebo snad je občanská kuráž privilegiem velkých a větších národů ? A ne-li, jaké podmínky předpokládají posílení a zmnožení této kuráže ? V roce 1977 se v našich zemích našla tisícovka statečných lidí, kteří podepsali Chartu a kteří od té doby svádějí nerovný boj za aplikaci základních lidských a občanských práv. Ale, co naplat, jenom tisícovka ...

Tigrid : Dovolte, abych tu sdělil, že *Opus bonum* chystá pro příští rok druhé frankenské setkání, které se bude podrobně zabývat otázkou zápasu za lidská a občanská práva v zemích tzv. reálného socialismu a hnutí Charty 77 v Československu. Náš letošní seminář se blíží ke konci a sotva bychom se teď mohli nějakým smysluplným způsobem pustit do nového okruhu složitých problémů. ¹

Jezdinský : Jako jeden z posledních diskutérů nehodlám ani klást otázky, ani polemizovat s tím, co bylo řečeno, ale naopak pokusit se odpovědět na jeden důrazný dotaz, který tu položili mladí účastníci této konference a který zůstal nezodpovězen : Co dál ? Co dělat ? Tedy především : všude a při každé příležitosti zdůrazňovat, že otázka československá je otázkou evropskou, že ti, kdo dnes jsou v Československu u moci přispívají nikoli zanedbatelným způsobem k obecnému napětí ve světě, že nedodržují důležité mezinárodní deklarace a smlouvy a narušují tak bezpečnost a spolupráci v Evropě. Za druhé, a to s tím souvisí : co se děje v Sovětském svazu, co se děje v Československu, to není snad vnitřní záležitost těchto zemí, tím méně jejich vlád, ale záležitost všech. Nejen proto, že je z mravních a i z politických hledisk nepřijatelné, aby se v té či oné části světa (o němž tvrdíme, že je nedělitelný) vraždilo, žalovalo, diskriminovalo

¹ Konference se uskutečnila v dubnu 1979 a její průběh bude zachycen v knize, která vyjde v této řadě napřesrok.

a ostatní, kterých se to přímo netýká, k tomu mlčeli : ale také proto, poněvadž právě tato represe vyvolává v život společenské síly, které jednou s tím vším skončují. Říká se tomu dynamika vývoje, a tu musíme podpořit ze všech sil všude, kde je ve hře. A v Československu ve hře je. Samozřejmě to neznamená vyrábět programy, dávat pokyny, či propagovat ten či onen « -ismus ». Znamená to účelně a inteligentně zprostředkovat nám danými možnostmi filosofické, politické, vědecké myšlení v nespoutaném světě (a v jeho nespoutaném střetávání), informovat o hlavních trendech tohoto myšlení tak, aby lidé u nás, především mladí lidé, byli všestranně orientováni a informováni, až se jednou budou moci politicky rozhodovat. S tím souvisí, myslím, i úkol – který ostatně na tomto semináři trochu splňujeme – podávat svědectví : jak tomu opravdu bylo, jak k tomu došlo a proč. V dnešním Československu se historická pravda potlačuje a umlčuje, je tedy třeba ji chránit a pěstovat. Ale kromě toho také československé zkušenosti přispěly, třeba i jen jako otřesy, k jistému pohybu v evropském myšlení, snad i v moderní evropské historii. Právě například události z roku 1948. Anebo události z roku 1968, které – mimo jiné – přispěly k polarizaci v mezinárodním komunistickém hnutí. Podobně třeba historie československé sociální demokracie. Nebo poznání, které možná z těchto historických zkušeností plyne, a které by se mohlo jmenovat historický kompromis, jiní by asi řekli – smíření. To ovšem nemá nic společného s Národní frontou, s falešnou jednotou, tím méně s glachšaltujícími tendencemi a heslem « dohodli jsme se, že se dohodneme », ale s daleko hlubším procesem vyrovnání, jehož jsme byli svědky např. ve Španělsku po pádu diktatury, tedy v zemi, kde věru nebylo málo důvodů k vyrovnávání účtů, retribuci a přezkoumávání viny třeba i před stannými či národními soudy ! Je-li tedy možný takovýto smír v zemi, v níž se tradičně střetávají nejrůznější protichůdné směry, od ultra - konzervativního katolicství až po anarchismus – proč by totéž nedělal třeba právě národ český ?

SLOVO NA ZÁVĚR

Karel Skalický

Začnu otázkou : Jak se stalo, že náš národ, který lze jistě považovat za národ kulturní, mohl dopustit takové barbarství, jímž byl u nás po roce 1948 příchod stalinismu.

Zdá se mně, že vlastně Chruščov už na tento problém odpověděl. Myslím, že klepl hřebíček na hlavičku, když příčinu onoho zla nazval kultem osobnosti. Chruščov ve své « tajné řeči » v roce 1956 řekl : « Soudruzi, kult osobnosti dosáhl tak nestvůrných rozměrů především proto, že Stalin sám, s použitím všech možných metod, vyzýval k oslavování své vlastní osoby... Jeden z nejvýmluvnějších příkladů tohoto Stalinova sebeoslavování a naprostého nedostatku skromnosti, je jeho « Krátký životopis », vydaný v roce 1948. Stalin je v něm vynášen a oslavován jako bůh, jako někdo, kdo je neomylně moudrý, jako « největší z vůdců », jako « největší stratég všech dob ». »

Když ovšem Chruščov označil za příčinu všeho stalinského zla kult osobnosti, tak opravdu jenom klepl hřebíček na hlavičku, ale hřebíček bohužel nezarazil. Nemohl jistě chudák dohlédnout ty skryté hluboké mechanismy tvoření kultu ; vždyť sám byl na nich závislý a na nich parazitoval. Nicméně, kdo řekl kult, řekl i náboženství. A tak stojíme před jedním z nejparadoxnějších úkazů moderní doby. Když jsme byli vrcholně přesvědčeni, že naše doba je věkem osvícené racionality a kritické vědeckosti, v níž náboženství a kult nemají místa, byli jsme zákeřně a šeredně zaskočeni ; a důsledky toho byly tím horší, čím naivněji jsme si mysleli, že bohové a bůžci, idoly a modly patří nenávratně nedospělé minulosti lidstva. Hrůzy stalinismu spojené s kultem, a tedy s jakýmsi druhem náboženství, nás přesvědčují o pravém opaku. Maně tu člověka napadá výrok antického básníka : tantum religio potuit suadere malorum. Což je : Takového zla mohlo napáchat náboženství.

Nu, a že to mohlo tak důkladně zabrat právě v našem národě, tomu se myslím nemusíme dvakrát divit. Jsme celkem gruntovní národ a zvláště když jde o náboženství, tak se dovedeme zapálit a potom to řežem hlava nehlava. V historii jsme to dokázali aspoň dvakrát. Husitství a protireformace.

Kohout a hrnec na jednom smetišti

Když tedy říkám, že nejhlubší příčinou poúnorového zla je náboženství, pak se to snad někomu bude jevit protismyslné. Což není marxismus-leninismus úhlavním nepřítelem náboženství? Netvrdí neustále, že mezi vědeckou ideologií, za kterou se považuje a náboženstvím je neslučitelný rozpor? Ano, to je pravda. Ale neulpívejme na slovíčkách a podívejme se trochu za ně. Ptejme se: vylučuje se snad věda a umění? Jistě ne, protože věda je věda a umění je umění. A právě tak by se neměla vylučovat věda a náboženství, kdyby věda byla věda a náboženství bylo náboženství. Každému je přece hned jasné, že kohout a starý emailový hrnec se na jednom smetišti snášejí náramně. Co se nesnáší, to jsou dva kohouti. Když tedy ještě dnes někteří naši marxisté tvrdí, že mezi vědou a náboženstvím je neslučitelný rozpor, dokazují tím jen, že marxismus a náboženství převádějí na jednoho společného jmenovatele, to je na světonázor. A světonázor jako zabsolutněný výtvar lidské mysli je bůžek, je idol, je modla, která si vytváří svůj kult. A tak tím jen dokazují, že z marxismu udělali světonázor a tedy i jakýsi druh náboženství se svými bohy, velekněžstvem a příslušenstvím.

Vždyť jen si vzpomeňme na ta poúnorová léta oné exaltace, která si říkala revoluční. To nebyl chladný, racionální přístup k řešení společenských problémů. To byla jakási quasi mystická exaltace. Podívejme se tedy na její bohy, kterým se klaněla a ještě pohříchu zhusta klaní.

Nejvyšší bůh v tom pantheonu, bůh z něhož se všichni ostatní bohové odvozují, to jediné pravé absolutno, jež nemá počátku a nemá konce, jediné pravé jsoucno, alfa a omega všeho, nestvořený a vše

tvořící počátek je *hmota*. Engels, tento první deformátor marxismu, nás o tomto bodu nenechává na pochybách. Ve své dialektice přírody píše : « Hmota se pohybuje ve věčném koloběhu, v němž není nic věčného kromě věčně se měnící, věčně se pohybující hmoty a zákonů, podle nichž se pohybuje a mění. Máme jistotu (všimněte si, *máme jistotu*), že hmota zůstává ve všech svých proměnách věčně táž, že žádný z jejích atributů se nemůže nikdy ztratit a že s touž železnou nutností s jakou vyhubí na zemi svůj vrcholný rozkvět, myslícího ducha, zrodí jej jinde a jindy znovu.»

Škoda jen, že neříká, je-li jeho jistota jistotou zkušenosti nebo víry. Vyhnul se tomu možná proto, že nechtěl napsat : Věřím v jednu jedinou, věčnou, nekonečnou, ve všech svých proměnách neproměnnou hmotu, z níž všechno pochází a v níž se zase všechno rozpouští. Vyhnul se tomu asi proto, že by pak bylo těžké vydávat to za vědeckou ideologii.

Stačí však porovnat toto pojetí s egyptskými a mezopotámskými chaoticko-evolutivními mýty, například enumaeliš, jež byly ideologiemi faraonských a babylonských říší a uvidíme, že se ve své základní struktuře (dovedeme-li číst za slovy) shodují. Vědecká ideologie diamantu se podezřele podobá prvním starým imperialistickým mytologiím.

Tento bůh má ovšem jednu výhodu, není osobní, nestojím vůči němu v dialogickém poměru, nejsem mu odpovědný, ale jsem vlastně jeho součástí a to tou nejlepšší součástí, neboť můj rozum, mé myslící Já, je jeho vrcholným výkvětem. V tom svém vrcholném výkvětu bůh-hmota zjevuje svou pravou podstatu. Myslíci Já, a rozumí se — mé myslící Já, je vrcholným projevem boha-hmoty. V okamžiku, kdy se ve mně zažehuje vědomí a já říkám : ego cogito, já myslím, v tom okamžiku bůh-hmota ve mně poznává sám sebe, svou vlastní podstatu. Celý svět, a to znamená veškerá hmota, je tak vlastně jen prodloužením mě samého, veliké tělo mého Já, mé veliké Já.

Toto Já ovšem, i když je jen výtvozem hmoty, není pasivní, ale je v dialektickém poměru k hmotě ; to znamená, že ač je jejím výtvozem, zpětně ji utváří a přetváří. Bůh-hmota tak ve mně, v mém Já, v mé praxi, v mém poznání a působení, v mé vědě a v mé práci, přetváří a

dotváří svět. V mém ego cogito a v mém ego conquisto — já dobývám, v úzké jednotě teorie a praxe, se bůh-hmota sobě samému zjevuje a dotváří. Hnací silou těchto neustálých metamorfóz božské hmoty je božský demiurg, jemuž se říká dialektika neboli dialektický spor, druhý mocný bůh v marx-leninském pantheonu.

Svoboda jako uznaná nutnost

Vlivem vyvlastnění lidé položili rozhodující základ své jednoty. Množství lidských Já se nyní slévá jakoby v jedno velké Já, v jeden veliký Subjekt přetváření světa a přisvojování si přírody, ztělesněný komunistickou stranou a jejím moudrým vůdcem, generalissimem Stalinem. Toto sjednocené množství lidí je jakoby Stalinovým prodloužením, jakýmsi jeho velikým tělem. Jedině ve Stalinově Já jako nejvyšším vtělení třídního vědomí, může se ono rozdrobené množství lidských Já podílet na tvůrčí svobodě tohoto super-subjektu. Jedině v plné integraci do Stalinova Já mohou všechna ostatní lidská Já dosáhnout pravé svobody. Proto stalinská ústava zaručuje všechny svobody, protože pravá svoboda je možná jedině v plné integraci do Stalinova plně svobodného Já. Bůh-hmota tak ve Stalinově Já, jehož všechna ostatní lidská Já jsou jen prodloužením, zjevuje a dotváří svou nejvlastnější podstatu. Vrcholný výkvět hmoty, myslící Já, se tak plně socializuje integrací do Stalinova Já, v němž konečně nachází plnou svobodu. A jelikož integraci jednotlivého lidského Já do Stalinova Já nelze provést jinak, než podrobením, tak se stává, že plná svoboda se kryje s plným podrobením. S takovým podrobením, že i tlustoch Chruščov tancuje kozáčka, když si to Stalin přeje. Pravá svoboda je uznaná nutnost. Svoboda jako rušivý element je definitivně zažehnána.

Jakou podvodnou lstí dějin se mohlo stát, že tento hrozivý stín hegelíánské svobody, kterou Marx svého času tak vehementně odmítl, nám zase skrývá slunce? A dokonce jeho jménem? Snad že jeho exorcismy nebyly dost účinné? Snad že toho upíra, kterého on vyhodil dveřmi, Engels vpustil oknem? A nebo snad, že když

tenkrát stavěl Hegela z hlavy na nohy, udělal ho jenom hegelovštějším, než byl předtím? Ale o tom ať se baví filosofové.

Pro nás je momentálně zajímavá tato marx-leninská teogonie, toto rození bohů z jednoho základního boha a jim odpovídajících kultů. A tak kult hmoty a kult dialektiky je geneticky spojen s kultem myslícího ducha jako vrcholného výkvětu hmoty a ten vede ke kultu vědy a kultu práce a kult práce rodí kult třídního boje a kult revoluce a kult revoluce nastoluje kult strany jako předvoje proletariátu a ta se už postará, aby se zavedl kult diktatury proletariátu, jenž se nutně zvrhává v diktaturu nad proletariátem, a kult vedoucí úlohy strany, která pak produkuje kult beztřídní budoucí společnosti, kult plánu a kult Stalina, který tak konečně završuje pyramidu. Chaoticko-evolutivní mýtus tak konečně zplodil svého Faraona.

A faraon dal nad stověžatou Prahou postavit sochu, aby ho místní satrapové měli stále na očích. A byla ta socha tak chytře vymyšlená, že znázorňovala nejenom osobu vládcovu, ale i tu integraci všech rozdrobených lidských Já do jeho velikého Já. Nestál tam totiž osamocen, nestál tam ve své izolované lidské individualitě, ale v zákrytu za ním stálo ještě několik lidí jako zástupců všech těch, kteří své vědomí plně integrovali do Stalinova Já. Švejkující lid to ovšem pochopil po svém. Nazval ten pomník frontou na maso a o těch, co stáli za Stalinovou zády říkal s úsměškem, že jsou to ti, co se mu tam už nevešli. Identifikaci s třídním vědomím, integraci do Stalinova Já tak pochopil ve své nepřikrášlené podstatě a dal jí desakralizující a tím i osvobozující název: lézt do zadku. První destalinizace byla v podstatě provedena. Když potom Chruščov odbourá kult Stalina, provede jen to, co už lid po svém, prstonárodně, vyslovil a co tedy provedl na úrovni jazyka. Chruščov však bohužel ustříhl jen « vrcholný výkvět ». Větve, kmen, kořeny zůstávají nedotčené. Proto stalinismus úspěšně přežívá Stalina.

Budiž jasno, když tu mluvím o těch kultech, to neznamená, že odmítám jejich obsah. Hmota je a je dobrá a dialektika je zajímavá a myslící duch je podivuhodný a věda je úctyhodná a práce šlechtí člověka a třídní boj je bolestná skutečnost a revoluce je někdy také zapotřebí a politická strana je užitečné zařízení a někdo tu vedoucí

úlohu taky musí provozovat a bez plánu a plánování se neobejdeme a nějaký ten výhled na budoucí lepší společnost je též nutný k životu. To všechno je pravda. O co jde – a tady je jeden z našich úkolů (jak to ostatně zdůraznil Zdeněk Mlynář), aby se tyto skutečnosti demytizovaly, aby se zbavily svého kultovně sakrálního, nebo jak říkával Marx, ideologického zprznění a navrátily se své ne-božské, kreaturální skutečnosti. Jedině tehdy přestanou utiskovat člověka. Neboť kulty si vytvářejí vždy své odpovídající kněžstvo a velekněžstvo. Tak jako kult kapitálu zakládá plutokracii, tak i kult strany zakládá byrokracii a kult vědy a kult práce zakládá technokracii. Nadvláda, –kracie a kult jdou ruku v ruce.

Nedomyšlená patálie

Kde však tkví kořen této fatální tendence vytvářet kulty? Domnívám se, že kořen toho tkví ve sklonu, ve zlém sklonu člověka, chápat sebe jako vrcholný výkvět nekonečné a věčné božsko-hmotné podle Engelse, nebo božsko-duchovní podle Hegela, substance, jako vrcholný výkvět a projev boha, jako duchovní moment boha-hmoty (Engels), či hmotný moment boha-ducha (Hegel), a tedy jako sebeuvědomění boha. Už Hegel řekl, že když člověk myslí boha, tak to vlastně bůh myslí sebe v člověku. Pak už nezáleží moc na tom, zda ten bůh je chápán jako duch, který ve svém hmotném odcizení, to jest v člověku, nabývá znovu své dřívější ztracené sebevědomí, anebo zda je chápán jako hmota, která ve svém zduchovnělém vrcholném výkvětu, to je v člověku, procítá k vědomí sebe sama. Otáčíme si Hegela z hlavy na nohy, nebo z nohou na hlavu, pořád je to Hegel.

A tak celá ta Engelsova tzv. základní otázka filosofie, totiž dilema: materialismus, nebo idealismus, buď prvenství hmoty, anebo prvenství ducha, je nedomyšlená patálie. Neboť je-li hmota a duch, jak píše Engels, ve věčném koloběhu, jsou-li k sobě navzájem tak, že hmota je nejhlubší kořen a duch je vrcholný výkvět, takže jsou jen dvěma momenty jedné substance, která se neustále obměňuje a přesmy-

kuje z kořene do květu a z květů do kořene, pak otázka prvenství má asi tolik smyslu, jako ptát se, zda slepice povstala z vejce nebo vejce ze slepice. Kde je věčný koloběh, tam není žádné prvenství. Věčný koloběh je ovšem velice starý a dobře známý mýtus. Drzost je představovat ho jako vědeckou ideologii. Věčný koloběh má však jednu výhodu. Lidské Já, a to znamená i smrtelné, pomíjivé, nebožské Já, může se v něm chápat jako vrcholný výkvět věčné a nekonečné substance, jako sebeuvědomování boha-hmoty, jako Já jediného, věčného, nekonečného absolutna. Já jako vrcholný výkvět, Já jako to, co nemá už nic nad sebou, ale všechno pod sebou, Já které tím klade a tvrdí svou osobní autonomii. Je tu sice ta rušivá okolnost, že tu jsou ještě i jiná Já, která by se třeba mohla považovat za vrcholný výkvět. A tak Já, jako vrcholný výkvět musí ostatní Já buď fagocytovat, asimilovat nebo převést z Ty, jemuž hledím láskyplně do očí, na Ne-já, které musím zničit. Neboť dva vrcholné výkvěty být nemohou. Fagocytace ostatních Já se pak provede podrobením. Toto podrobení se ovšem musí nějak legitimovat, aby se ostatní Já moc nebouřila a pěkně držela hubu, zákryt a krok a případně si to ještě chválila. Je tedy potřeba představit těmto Já svou překérní smrtelnou osobičku jako výraz nějaké dějinné nutnosti či obecného zájmu, jako výraz nějakého absolutna či boží vůle, před čímž se všichni musí sklonit. Jinými slovy: je třeba vytvořit náboženské odcizení, je třeba vytvořit opium lidu, je třeba vytvořit kult. Egypťští faraonové to řešili tím, že si dali titul « boží obraz ». Moderní diktátoři si dávají titul generalissima a tak podobně. Na slovech však nezáleží.

Nenávist jako tmel společenské soudržnosti

K úspěšné fagocytaci se dokonce použije i ono rebelující nepoddané Ne-já. Představí se jako úhlavní nepřítel, který nikdy nespí, který je neustále na číhané, který neustále kuje pikle proti božímu království, které budujeme, takže musíme být neustále bdělí a všichni ještě jenom semknutější kolem svého vůdce. Běda tomu, kdo by vnášel rozdělení, nebo kdo by se jen opovážil zapochybovat o moud-

rém vedení našeho generalissima. V jednotě je síla. My svorni a silní, pěsti své zvedáme – zpívali jsme včera. Já jako vrcholný výkvět, Já, které sebe absolutně klade, « hrdý socialistický člověk » si musí vytvářet neustále své Ne-já, svého třídního nepřítele, případně svého špinavého Žida, neboť existoval i národní socialismus. Stalinská téze o třídním boji, který se s přibližováním ke komunismu jen zostřuje, je tak jen rozvedením fichtovské dialektiky Já/Ne-já, kterou spolkla i s háčkem, aniž si to uvědomila. Já jako vrcholný výkvět, Já jako absolutně sebekladené, má nutně zapotřebí ke své soudržnosti své Ne-já. Kain se nemůže zbavit svého Abela ani po smrti. Bez něj se rozpadá. Nenávist je vskutku vzácný tmel společenské soudržnosti. Jen z nenávisti k třídnímu nepříteli ochotně lezeme Stalinovi do zadku a vytváříme jednotný socialistický blok a provoláváme, že to bude na věčné časy. A tak se fichtovská logika Já/Ne-já odráží v logice bloků, v logice třídně rozděleného světa. A soudruzi Hrzal a Netopilík, ale i jiná větší kápa, ještě i dnes, po tolika letech, znovu zvedají výstražně prst a hrozí některým neposedným marxistům : vy, vy, nezapomeňte, že svět je třídně rozdělen, že naše Já může existovat jen pod podmínkou, že bude mít své Ne-já, které by nenávidělo a proti kterému by bojovalo.

Tady je kořen kultu. Tady je zakopaný pes, tady je ten proton pseudom : že ubohé, smrtelné, pomíjivé lidské Já o sobě prohlásí : *Ich bin Ich. Das Ich ist schlechthin gesetzt*. Já jsem vrcholný výkvět boha-hmoty. Neboť uvažte : Já, které se pochopí jako absolutně sebekladené a tedy jako absolutně autonomní rozum, se prohlašuje za absolutum, za naprosto nezávislé, za boha. Pravý bůh však může být nakonec jen jeden ; a jelikož tu jsou i ostatní Já, usvědčují absolutně kladené Já ze lži. Křičí mu neustále do uší : ty nejsi *schlechthin gesetzt*. Ty nejsi absolutně kladený, nejsi bůh, protože tu jsme ještě my, což nás nevidíš ?

Co tedy udělá toto ze lži usvědčené Já ? Buď si zacpe uši, jako Max Stirner, a vyhlásí solipsismus za poslední nezvratnou pravdu, a to je aspoň svým způsobem čestné, protože podvod je patrnější. Anebo se uchýlí k chytrému triku : tuto svou lživě tvrzenou a sebekladenou absolutnost promítne mimo sebe, nazve to pra-vodou (chaoticko-

evolutivní mýty) nebo nekonečnou, věčnou, ve svých proměnách neproměnnou hmotou (Engels) anebo absolutním duchem (Hegel) a pak se s tímto absolutnem znovu ztotožní tím, že se prohlásí za jeho výron (chaoticko-evolutivní mýty), nebo za jeho vrcholný výkvět (Engels) anebo za sobě odcizeného, nicméně však k sobě se navracajícího ducha (Hegel). Ale ať tak či onak, je to vždycky radikální Ne k ostatním Já. A tak právě pro toto Ne jsou to v jádře ideologie či mytologie nelásky a tím i ideologie vrahounské, i když si to třeba ti dobráci, co je vymýšlejí a domýšlejí, plně neuvědomují. Za příznivých historických okolností se pak stanou ideologiemi faraonských a babylonských říší a nebo pruského i ruského imperialismu.

Právě toto sebezbožnění tedy vytváří kultu, aby pak mohlo obstát před každodenní dotěrnou zkušeností s ostatními Já, která ho neustále přesvědčuje o opaku : houbec, nejsi žádný vrcholný výkvět ! Proto si vytváří proti této každodenní zkušenosti mytologie, nazve je nestoudně *Wissenschafts-Lehre* nebo též vědecká ideologie a tvrdí o nich, že nejsou slučitelné s náboženstvím.

Nástup ocelového muže

Mechanismus tvoření kultu je tudíž docela jednoduchý : popřít absolutno, které je úplně mimo nás a náš svět znamená chtít nechtě tvrdit ho v sobě a zastřít pak tuto lež promítnutím ho do světónázoru a nakonec do světovládce. *Weltanschauung* je nakonec jen jakýmsi promítnutím *Ichanschauungu* mimo sebe do vesmíru. Sebenázor plodí svůj odpovídající světónázor. Zabsolutněné Já plodí absolutní hmotu, případně absolutního ducha, a ta porodí v příhodném okamžiku absolutního vládce, Stalina, muže ocele. Kde triumfují světónázory, umírá milující otec všech lidí a umírá i jeho obraz, živoucí člověk a nastupuje ocelový muž.

Abych se však nepodobal člověku, který říká : dovol bratře, ať vyjmu třísku z tvého oka a trám ve svém vlastním nevidí, třeba říci, že logika absolutně se kladoucího, rozpínavého, fagocytujícího Já nepůsobí jen v socialistickém bloku. Před tím, než vytvořila stalinské

imperium, úspěšně působila v tradičně křesťanském západním světě. Dříve než vyslovila karteziánské ego cogito a kantovské Ich denke a fichtovské Ich bin Ich, praktikovala ego conquisto, vyhubila Inký a Aztéky a pak, posílána výdobytky vědy a techniky, zdecimovala severoamerické Indiány, obnovila obchod s černými otroky, vytvořila kolonialismus, zplodila proletariát, akumulovala kapitál a vytvořila plutokracii jako svůj vrcholný výkvět. Jak je vidět, logika neustálé akumulace kapitálu odpovídá logice neustálého upevňování vedoucí úlohy strany. A obě logiky jsou logikami imperialismu a to buď plutokratického, nebo byrokratického.

A nejen to ; táž logika, třeba ještě ne tak sepsaná a vytištěná v knihách, aby se mohla vydávat za vědeckou ideologii, ale vesele bobtnající v srdcích lidí, úspěšně působila i v učednictvu Ježíšově. Neboť uvažte : když kult toho, neboť i na něm se dá kultovně příživničit, on sám to předpověděl, když kult toho, který byl velekněžstvem pro blasfemii proti Bohu, chrámu, zákonu a sabatu dán na kříž, vytvořil nové velekněžstvo, které se stalo v určité historické konjunktuře vrcholným výkvětem, neboli, jak se tomu tenkrát říkalo, prvním stavem, jehož privilegia nebylo snadné snášet, takže někteří exaltovaní pomatenci to začali kritizovat a nepřístojně se chovat, založila se inkvizice a zaplály hranice. I shořel mezi jinými i ten hašteřivec Hus, když byl odsouzen za své bludy a předán světskému rameni. Sebrali se pak na závěr toho zasedání otcové a magistři a s vědomím dobře vykonané práce na obranu pravé víry šli na mši svatou a na slavnostní požehnání a zbožně zapěli Te Deum laudamus. A ani jim možná na mysl nepřišlo, že ta vůbec nejhorší lež nejsou naukové bludy, ale pravda hlásaná a vtloukaná do hlavy z pozic síly a moci. Je hrozné, když ďábel si bere do huby od Krista.

Je sice pravda, že relativně vzato těch hranic nebylo tak moc. Ale to proto, že logika ego cogito, ego conquisto se nemohla v církvi moc dlouho ohánět tak hrubými manýry. Vymyslela si proto jemnější postup. Kultura je krásná věc a nesnadno ji odlišit od pravé víry, když ta se do ní pěkně vtělila. A tak využila pro své cíle i svatého zápalu tolika obětavých mužů a žen a úspěšně šířila s pravou vírou i středomořskou latinskou kulturu, vytvořila kult latiny jako posvát-

ného jazyka, potrápila jím Cyrila a Metoděje, vytěsnila východní církev, takže církev katolická, což znamená všeobecná, se stala téměř synonymem církve římské a zadusila jezuitské misije v Číně a v Latinské Americe. Ba víc, chytila se i za suknici Petrova nástupce — jak by ho ostatně mohla vynechat, když se pokoušela i o Ježíše. Neboť tomu, který se ve svém nástupci Řehořovi nazval služebník služebníků božích, začala říkat nejvyšší velekněz, jenž který feliciter regnat a nástupcům toho, jenž skončil pověšen za nohy, líbala na jeho noze při pozdravu nestoudně pantoflíček. Dokonce se pokusila využít i onen Kristusův příslib Petrovi a církvi, že s ní bude po všechny časy až do skonání světa a že ji bude udržovat v pravdě, příslibu, který po staletí ku podivu docela dobře fungoval. Když se však stalo, že začli zvedat hlavu volnomyšlenkáři, kteří nedobře nesli veřejnou správu katolických monarchií a začli se srocovat do zednářských a karbonářských bratrstev, znepokojili se mocnáři a znepokojil se i papež. Vždyť i on byl tenkrát mocnářem. Pocítili, jak kolísá jejich společenský řád, o němž byli přesvědčeni, že jim byl dán od Boha a který v papežské autoritě měl svou základní sponu. I obrátili se všichni ti, co s úzkostí pozorovali, jak se jim propadá jejich svět, na papeže a pravili : cožpak ti Kristus nepřislíbil, že bude s tebou ? Definovali si to tedy na koncilu, aby to měli černé na bílém. A Kristus opravdu s ním byl. Ale ne tak, jak si to oni představovali.

Neboť padl papežský stát a zapadli katolíčtí mocnáři a s nimi i jejich Bohem daný společenský řád a nenašlo se pro něj místo. Přestál to zemětřesení jen papež a ten si dnes říká : zaplať Pánbůh, že jsem byl zbaven toho osličího žernovu. Nejsou ovšem spokojeni někteří katolíci, kteří by měli rádi svého církevního Stalina a tomu odpovídající říši. A abych dotáhl svou kritiku stalinismu až do konce, musím říct, že ta logika působí i ve mně, takže se jí nechávám někdy unášet i já a pak dělám nepěkné věci. Ó Staline, když za nic jiného, tak alespoň za to, že na tobě si můžeme tuto logiku lépe uvědomit a kát se, by ti měl Kristus na posledním soudě odpustit tvé hříchy a uvést tě do svého království.

Zahodte světonázory !

Ale dosti analýz a kritik. Ptejme se, co dělat proti dnešním kultům a fetišům. Jak být dnes zase ateisty v tom původním, osvobodivém, kultoborném smyslu, když sám ateismus se stal náboženstvím. Jak dnes být ateisty ateismu ? Jak zabránit tomu, aby bůh vyhazovaný dveřmi se nám pořád nevracel v nejrůznějších přestrojeních oknem ? Odpověď je prostá. Já se nikdy nesmí ztotožnit s absolutnem, s Bohem, a to ani bezprostředně po stirnerovsku ani zprostředkovaně po engelsovsku nebo hegelovsku. Absolutno, Boha, třeba položit jako radikální alternativu ke všem lidským Já a k celému jejich světu a ke všemu, co je v něm. Všecko je radikálně ne-božské, svět není plný bohů, protože svět je svět a člověk je člověk, a basta. Bůh musí být úplně mimo, musí být úplně mimostojný, úplně jiný. Jedině z Archimedova bodu, který je úplně mimo, lze vyvrátit všechny kulty a kultíky. Izraelští proroci s tím udělali docela dobrou zkušenost, když s nasazením vlastních životů křičeli vhod i nevhod na potentáty své doby : nejsou to vaši bohové, co vás stvořili, ale vy si tvoříte bohy k svému obrazu a podobenství. Vy promítáte do těchto obrazů, kultů a modelů své vlastní lživé sebezbožnění. Odbožštěte se a padnou bohové, kterým obětujete a klaníte se jim a kteří vás šlapou a drtí a semílají vás v poddajnou masu a příhodnou nádivku k vycpávání jednoho říšského já. Přestaňte absolutizovat sebe a přestanete absolutizovat i hmotu i ducha a nakonec i vládce jako jejich vrcholný výkvět. Nic na světě není vrcholným výkvětem absolutna, všecko je relativní, všecko je nebožské, i hmota i duch. Nechtějte být veličány a buďte maličcí jako děti a přestanete promítat svou velikost do bohů a bůžků a tehdy vám zase vyvstane na nebi vašeho srdce milující otec všech lidí. Zahodte své světonázory, zahodte tyto zabso-lutnělé výplody své mysli. Ne světonázor zplodil člověka, ale člověk zplodil světonázor a zavírá se do něj jak veverka do točité klícky. Běží veverka, běží, a má dojem, hlupák, že někam spěje, a je pořád na fleku. Rozbijte své světonázory, které vás rozdělují ; rozbijte ty modly, ať z nich ani prach nezůstane na tváři země a buďte zase svobodnými lidmi. Ecrasez l'infame ! — A to křičeli jménem oné radikální

alternativy, která všechno relativizuje, jménem toho, který, když měl říci své jméno, řekl : jsem ten, který bude s tebou, jsem osvoboditel z moci faraona, jsem ochránce otrocka, cizince, vdovy a sirotka, jsem ten, který nemá obraz, neboť každý člověk, i ten nejmenší a nepovrženější, ano, právě ten je mým obrazem. Co jemu uděláš, mně uděláš.

Tohle je slovo pravdy a proto slovo osvobodivé. Žádný faraon nemá výsostné právo přisvojovat si titul božského obrazu, protože každý člověk je boží obraz, ne Bůh — pozor, ale jeho obraz. A proto právě a jediné sacrilegium, pravá a jediná blasfemie je ne ta, která kácí obrazy a sochy a systémy a ideologie a náboženství a teologie zhotovené lidskou rukou či myslí, ale ta, jež čmárá po lidskou rukou nestvořeném božím obrazu, jež tak či onak tento boží obraz, jímž je každý člověk, i ten nejnepatrnější, zohavuje. Pravý a jediný neslučitelný rozpor tedy není mezi vědou a náboženstvím nebo mezi materialismem a idealismem nebo mezi marxismem a křesťanstvím, to všechno je jen ideologická hatmatilka ; ba ani mezi pravdou a omylem není neslučitelný rozpor, protože omyl je vždycky ještě cesta k pravdě. Neslučitelný rozpor je jen mezi lží a pravdou, mezi sebezbožněním a sebeodbožštěním, mezi sebezveličováním a obejmutím své maličkosti a to maličkosti nejenom své osůbky, ale i své skupiny, své třídy, svého národa, své strany, své církve. Neslučitelný rozpor je jen mezi modlářstvím světonázoru a jeho rozbíječstvím.

První věc tedy, kterou musíme udělat, je odbožstit se, stát se maličkými. A až to uděláme, pak uvidíme, jak začnou mizet bohové se svými kulty jak mraky rozháněné větrem a jak na čisté obloze našeho srdce vyvstane zase milující Otec všech lidí, kterého nikdo nemá právo si ochočovat anebo přivlastňovat anebo se stavět na jeho místo a že jen ten mluví jeho jménem, aniž si to třeba uvědomuje, kdo se zasazuje za jeho obraz, jímž je člověk.

Lež, ono zabsolutnělé, žravé a po světě se roztahující a všechny ostatní lidská Já různými ekonomickými, kulturními, politickými mechanismy a nátlaky fagocytující Já, je v jedné pohádce zobrazeno Otesánkem. Krmí se Otesánek a nadýmá se a je stále větší a větší. A tu přijde kouzelná babička s motýčkou a kopne malinko Otesánka

do břichu a Otesánek puká a všechno co zhlta vychází radostné a osvobozené z jeho útrob. Ta kouzelná babička s motýčkou je slovo pravdy, které odhalí lež a lež, jednou obnažená, dlouho neobstojí ve své nahotě. Proto se musí neustále zahalovat do ideologických žargonů a posvátných jazyků.

Pravda, lež má i svou tíhu — *mole sua stant imperia* — proto tak často se dvorní učenci odvolávají na « železné nutnosti », aby tak vytvářeli nová odcizení. Ale nic na světě není železné, kromě železa. Překvapky jsou a zázraky se dějí. A právě to musí lež zakrýt a proto se vždycky tváří jako neprostupná zeď ; v tom je taky jediná její síla. Ale není neprostupná, ač je pravda, že než se prorazí, několik hlav se o ni musí rozbít. Je však lépe si hlavu rozbít, než si ji dát zblbnout. Protože rozbitá hlava vstane z mrtvých, ale zblblá hlava zůstane zblblá na věky. Zpečetěné odcizení je věřit v absolutnost a nepřekročitelnost smrti.

A tak když se podíváme jen zběžně do dějin nazpět, uvidíme, že v mnohém se lidský příběh opakuje, protože v něm vedle logiky lásky, která jediná připravuje nový, lepší svět, působí stále stejná žravá a roztahovačná logika — a Bible by řekla : týž ďábelský duch — sebezbožnění, kultu osobnosti a tím i nenávisti, která začarovává svět do věčného koloběhu jedné hmotně-duchovní substance. Tím se vysvětlí, že naše dnešní situace se tak překvapivě podobá situaci, v níž působil Ježíš.

Neboť i my máme dnes své na různých lidských tradicích lpějící farizeje, kteří v nich hledají záchranu a křičí : vraťte se, a nepozorují, že jsou stále omezenějším ghetem ; a máme i své bezzásadové a oportunisticky kličkující saduceje, kteří se hledí všude zabydlet ; a máme i své z milosti cizího císaře vládnoucí herodiány ; a máme i své ideologizující zákoníky, které přikrašlují « tvrdou realitu » pseudovědeckou rétoriku ; a máme i římskou posádku (jen ta není naše) ; a máme i své konstruktivní, loyálnost předstírající kněžstvo a velekněžstvo ; a máme i své do ústraní a soukromí se stahující Essény ; a ovšem, jako důsledek všeho i lid, který je jako ovce bez pastýře. Jenom těch zelotů dosud není moc, ale i ti by povstali, kdyby pro ně bylo příznivější počasí.

Máme však také lidi, kteří pozvedli svůj hlas, když jejich bližní byl ustiskován a ti lidé rozjeli hnutí za práva člověka. Pravda, lidé, kteří toto skládají, myslí v různých myšlenkových schématech a vyjadřují se v tomu odpovídajících terminologiích, což si přinášejí z minulosti jako dědictví a přítěž, které nikdo z nás nemůže uniknout. Ale není důležité, na jaká myšlenková schemata jsou vázány a v jaké terminologii se vyjadřují. To všechno jsou obaly. Důležité je, jak jednájí. Důležité je, že se zasazují s nasazením svých osob za boží obraz, za člověka a jeho práva. To ostatní přijde jako důsledek. Stará rozdělení pomfjejí, hle, všechno se obnovuje !

ZÁVĚREČNÉ PROHLÁŠENÍ

Ve dnech 23. až 26. února 1978 se ve Frankenu konalo z iniciativy sdružení Opus bonum sympozium o vývoji Československa v letech 1945 - 1948. Třicet let po nastolení totalitní politické diktatury v Československu se tu sešli společně lidé, kteří jako političtí exulanti museli opustit svou vlast. Sešli se tu ti, které vyhnala z vlasti diktatura KSČ v roce 1948 i ti, kteří před třiceti lety patřili k politickému táboru tehdejších vítězů a z vlasti je vyhnala až sovětská okupace v srpnu 1968 a po ní dosažený režim.

Setkání bylo vedeno snahou všech účastníků překonat iluze a mýty o minulosti a současnosti Československa. Jeho účastníci vycházeli z vědomí, že minulost nelze vymazat z dějin ani ze života jednotlivců a nelze také zpětně změnit staré omyly, chyby a viny. Vycházeli však zároveň z přesvědčení, že minulost není nepřekonatelnou zátěží pro budoucnost. V pohledu do minulosti musí však zvítězit pravda — padni komu padni. Pro budoucnost pak nesmí chybět vůle minulé chyby nikdy neopakovat.

Únor 1948 byl porážkou demokratických a humanitních ideálů včetně demokratických ideálů socialistických. Byl vítězstvím totalitního principu, který popírá nedělitelnost lidských práv a politických svobod ; vylučuje postupně stále další a další skupiny občanů z demokracie, staví je mimo zákon a nakonec činí bezprávnou celou ovládanou společnost.

Po roce 1945 byly v Československu postaveny mimo zákon nejdříve miliony občanů německé národnosti a princip odplaty zvítězil nad principem spravedlnosti a práva. Po únoru 1948 byli mimo zákon postaveni občané, v nichž diktatura viděla politickou opozici proti komunismu ; v dalších letech to pak byli všichni, kteří kriticky vystupovali vůči vládnoucí totalitní moci — až nakonec po srpnu 1968 to spolu s ostatními občany byla i velká část komunistů samotných.

Princip vylučování diktatury nepohodlných skupin občanů z politických svobod a práv je i nadále základní oporou totalitní diktatury v Československu a úplného podřízení této země sovětské nadvládě. Demokratická perspektiva i perspektiva národní a státní suverenity je bez jeho překonání nemožná. Východiskem pro budoucnost může být proto jen uznání nedělitelnosti lidských práv a politických svobod pro všechny občany, bez ohledu na jejich víru, filosofické a politické přesvědčení.

« Charta 77 » dokázala, že k tomuto poznání dospěli stoupenci demokratických a humanitních ideálů v Československu. Také stoupenci těchto ideálů, žijící v politickém exilu, vidí další smysl svého úsilí do budoucna v tom, aby nedělitelnost lidských práv a politických svobod byla základní společně uznávanou hodnotou, nehledě na rozdíl víry, filosofického a politického přesvědčení.

Mezititulky v referátech i v rozpravě byly vloženy do přepisu dodatečně pro větší přehlednost.

O semináři Opus bonum ve Frankenu referoval německý, rakouský a francouzský tisk i několik evropských rozhlasových stanic, mezi nimi i pražský rozhlas, který označil konferenci za provokaci a nadbíhání Němcům, odsunutým po válce z Československa. Také některé exilové čs. organizace kritizovaly tzv. frankenské prohlášení. Všechny ohlasy tu není možné zachytit. Proto jen několik citátů z rozsáhlejších článků.

Le Monde, Paříž, 1. dubna 1978

Un colloque des vainqueurs et des vaincus du « coup de Prague »

Amber Bousoglou

L'abbé Anastase Opasek, ancien supérieur de l'abbaye de Brevnov, à Prague, qui dirige l'association Opus bonum, vient de réussir une gageure ; il a réuni pendant quatre jours, du 23 au 26 février, dans le petit village ouest-allemand de Franken, plus de quatre-vingts personnes, vaincus et vainqueurs du « coup de Prague ». Il s'agissait d'étudier l'évolution de la Tchécoslovaquie de 1945 à 1948, de façon sereine, afin que « le passé ne grève pas d'une manière insurmontable l'avenir ».

Que s'est-il passé en février 1948 ? Était-ce un putsch ? Une prise constitutionnelle du pouvoir ? Une révolution ? Ou plutôt, comme le pensait encore en 1968 un historien marxiste à Prague, « une solution constitutionnelle d'une crise gouvernementale en même temps qu'une solution révolutionnaire du problème du pouvoir dans l'Etat, c'est-à-dire un transfert du pouvoir dans un affrontement en dehors des élections » ? L'historien Karel Kaplan rappelle qu'il est vain de chercher à savoir s'il s'agissait ou non d'une solution conforme à la Constitution, car aussitôt après la guerre, et après l'inter-

mède du protectorat allemand, il n'y avait en fait pas de Consitution. La loi fondamentale de 1920, à laquelle il était parfois référence, avait, depuis 1938, été violée plus d'une fois.

Tous les participants au colloque, d'anciens dirigeants du parti populaire (catholique), des historiens (Karel Kaplan et Vilem Precan), l'ancien secrétaire du comité central du P.C. et proche collaborateur de M. Dubcek, Zdenek Mlynar, l'économiste Radoslav Selucky, des journalistes de toutes tendances, sont tombés d'accord sur deux points. D'abord, les affirmations de l'historiographie stalinienne, selon laquelle, en février 1948, le P.C. est arrivé au pouvoir par des voies légales et non violentes est fausse. Ensuite, ce sont les démissions successives et l'amateurisme incroyable de leurs adversaires, trop naïvement attachés aux usages parlementaires et désarmés face à un groupe, bien organisé et impitoyable qui ont permis aux communistes de remporter une victoire rapide sans véritable putsch armé.

La Tchécoslovaquie a payé les concessions constantes des partenaires du P.C. au sein du Front national : les principes totalitaires se sont subrepticement introduits dans le système parlementaire. Mais de quand date le mal ?

Du voyage pendant la guerre, de Londres à Moscou, en 1943, du président Benes ? De l'élaboration ensuite du programme de gouvernement à Kosice ? Tous pensent que les racines du mal sont plus profondes : la jeune République, créée après la première guerre mondiale grâce aux efforts du président Masaryk, souffrait d'une certaine sacralisation du chef d'Etat et de la puissance excessive de quelques partis. Valeurs éthiques et principes civiques, démocratiques, pluralistes, parlementaires, ont ainsi été grignotés. (...)

L'engrenage de la répression, explique M. Jiri Slama, l'un des co-auteurs du programme d'action de l'ère Dubcek, a commencé avec l'expulsion des Sudètes : « La cupidité, la haine, ont été masquées par des justifications nationalistes ». La dégradation morale s'est poursuivie avec la punition sévère des collaborateurs, puis les expropriations. Après février 1948, ce fut le tour des gros et des petits propriétaires, puis la classe ouvrière elle-même fut privée de tous

ses droits. « Chacun se sentait un vengeur en 1945 », dit l'historien Vilem Precan. « De surcroît, en 1945, la société semblait rechercher à qui confier sa sécurité et par qui se laisser conduire. C'était la foi utopique d'un peuple immature. (...) Et ce fut une coalition sans opposition, un pluralisme circonscrit où le P.C. prédomina (...), où il fit miroiter l'espoir de la création d'un royaume de bien-être et de liberté. Pour le bien de la cause, la haine devint une vertu. »

Quelques jeunes trouvèrent que leurs aînés, tout en reconnaissant leurs torts, se donnaient un peu trop vite l'absolution. Surtout, ils leur demandèrent ce qu'ils entendaient faire. Mais, comme le remarquait M. Pavel Tigrid, cette étude patiente et menée dans un esprit de tolérance constituait un excellent exercice pour en finir avec « la veulerie, la haine, les rancunes, les rancœurs et la lâcheté, ces défauts dont ne saurait se passer un régime totalitaire ».

Frankfurter Allgemeine Zeitung, Frankfurt, 27. února 1979

Tagung tschechoslowakischer Emigranten – Anerkennung der Unteilbarkeit der Menschenrechte gefordert

Angela Nacken

Aus Anlass des 30. Jahrestages der kommunistischen Machtergreifung in der Tschechoslowakei haben sich am Wochenende führende Vertreter der tschechoslowakischen Emigration in Franken/Fichtelgebirge zu einem Symposium zusammengefunden, das von der katholischen Laienvereinigung « Opus bonum » veranstaltet wurde. An der Tagung nahmen sowohl Emigranten des Jahres 1948 teil, die, wie es in einer Erklärung hiess, « die Diktatur der kommunistischen Partei aus dem Vaterland verjagt hatte », wie auch andere, « welche vor dreissig Jahren zum politischen Lager der damaligen Sieger gehörten und aus dem Vaterland erst durch die sowjetische Okkupation vom August 1968 und durch das anschliessend eingesetzte Regime verjagt wurden ». Zu der sogenannten bürgerlichen Emigration

des Jahres 1948 gehörte unter den Teilnehmern der in Paris lebende Publizist Pavel Tigrid, zu der zweiten Gruppe der ehemalige enge Berater Alexander Dubceks und frühere ZK-Sekretär Zdenek Mlynar. In einer Erklärung heisst es, der Februar 1948 sei die Niederlage der demokratischen und humanitären Ideale einschliesslich der sozialistischen demokratischen Ideale gewesen. « Es war der Sieg des totalitären Prinzips, das die Unteilbarkeit der Menschenrechte und der politischen Freiheiten leugnet : es schliesst nach und nach immer mehr Gruppen von Bürgern aus der Demokratie, stellt sie ausserhalb der Gesetze und macht am Ende die ganze beherrschte Gesellschaft rechtlos ». (...)

Süddeutsche Zeitung, Mnichov, 25. - 26. března 1978

Tschechische Geschichte – Zu einer Tagung von Emigranten

(...) Jetzt trafen sich die beiden tschechischen Emigranten (Tigrid und Mlynar) mit so unterschiedlichen Biographien bei einer Zusammenkunft in der Ortschaft Franken (Fichtelgebirge), die nur ein paar Kilometer von der tschechoslowakischen Grenze entfernt ist. Das katholische Kulturwerk der exilierten Tschechen und Slowaken, « Opus bonum », veranstaltete hier ein Streitgespräch, dessen Thema die Februarereignisse von 1948 in der Tschechoslowakei waren. Es waren Altemigranten dabei (die das Land nach diesen Ereignissen verlassen haben und sein versteinertes Bild bis heute in ihren Herzen tragen), die neuen aus der Nachaugustwelle und auch die allerneuesten aus den letzten Jahren, welche – wie beispielsweise Mlynar – das « Sonderangebot » des Regimes ausgenutzt haben und auswanderten. Es waren Katholiken und Atheisten dabei, Christdemokraten und Sozialisten, Wissenschaftler, Rentner, sogar Studenten, tschechischer und slowakischer Abstammung, die freilich an den westeuropäischen Universitäten studieren und hüben, nicht drüben, zu Hause sind. (...)

Mlynar, wie alle Versammelten, geht davon aus, dass die « wiedergeborene » Nationale Front keine Wiedergeburt, sondern den Abbau

der Demokratie, die Gleichschaltung der Kultur und den Terror mit sich brachte. Und trotzdem, wird man ihm hier glauben ? Halten die Altemigranten den ehemaligen Parteisekretär und seine bei der Tagung anwesenden Gefährten nicht für Immer-noch-Kommunisten, die bloss in einem Cliquenkampf verloren haben, ohne ihre geschichtliche Schuld zu erkennen ? Wollen die Altemigranten in Mlynars Person nicht einfach die Übeltäter vom Februar endlich auf Knien sehen ?

Nur einmal kam diese von vornherein ablehnende Haltung zum Ausdruck, interessanterweise nicht seitens der Altemigranten. Eine junge Dame, die Theaterwissenschaft studiert, bezichtigte Mlynar, dass er (wie bei allen Kommunisten üblich) die Macht immer noch anstrebt. Den Beweis führte sie so : Am Rednerpult stehend, wendet sich Mlynar jovial an die anwesende Jugend, am Abend aber, bei freier Unterhaltung, meidet er den Studententisch und verbringt diese Zeit nur unter Seinesgleichen... Diese Empörung über das angeblich kommissarähnliche Verhalten Mlynars haben einige der Teilnehmer des Treffens mit Beifall belohnt, die meisten aber belächelten es still.

Lust, sich gegenseitig anzugreifen, hatten nur wenige. Pavel Tigrid schlug schon in seinem Eröffnungsreferat den versöhnlichen und vor allem selbstkritischen Ton an. Wir alle, meinte er, haben im Februar 1948 verloren, und alle gemeinsam tragen die Schuld für diese Niederlage. Dann zählte er selbstkritisch auf, was er und seine Freunde falsch gemacht hatten : Sie hatten die Verletzungen des Rechts nicht angeprangert, die Demokratie nicht tatkräftig verteidigt, das kommunistische Propagandavokabular nachgeahmt, die Lage durch faule Kompromisse verschlechtert und schliesslich die Sünde aller Sünden begangen : kapituliert.

Hier fällt das Wort der Worte, und es beweist, wie tschechisch Pavel Tigrid nach dreissig Exiljahren geblieben ist. Er, in allen Metropolen der Welt zu Hause, in Prag als Verräter der Nation abgestempelt, beginnt das tschechische nationale Frage-und-Antwort-Spiel zu spielen, als er seine Selbstkritik abschliesst : « Wie hoch war der Preis für die Kapitulation ? » (...)

Vertreibung nicht tabu

(...) Das wichtigste Ergebnis der Tagung des *Opus bonum* in Franken ist die Tatsache, das 33 Jahre nach Kriegsende führende Repräsentanten des tschechischen Exils aller politischer und ideologischer Richtungen ein klärendes Wort zu der Vertreibung der Deutschen aus der Tschechoslowakei in den Jahren 1945-1946 gesagt haben. Denn gerade dieses Thema war – auch unter dem Druck des Hetzcampagne aus Prag – immer noch für die Tschechen im Exil ein Tabu gewesen.

Stanice *Hvězda*, 29. března 1979

A nakonec zůstala slivovice

Tak nazval svoji poznámku k nedávnému srazu emigrantů z Československa v Západním Německu, ve Frankenu, náš stálý bonnský zpravodaj Josef Hora :

Opuštění předchází zapomenutí. A tomuto hořkému konci své politické kariéry na Západě se zřejmě snaží exponovaná část starých i novějších československých emigrantů za každou cenu zabránit. Ale jak ? S touto otázkou v zádech se proto sešla celá plejáda československých emigrantů v malém městečku Frankenu, přímo na československo-západoněmeckých hranicích, aby pod střechou zdejšího farářova domu a pod patronátem katolického sdružení *Opus bonum*, hledala na ni potřebnou odpověď.

Nezaujatých pozorovatelů zde bylo pramálo, a tak nelze než jinak a vzít k ruce svědectví významného západoněmeckého buržoazního deníku *Süddeutsche Zeitung*, který tomuto setkání tří generací čl. emigrace – jak píše – věnoval ve své velikonoční příloze dosti zevrubný článek.

Co spojuje lidi typu pana Tigrida, radikálního pražského anti-komunistu z předúnorových dnů, šachového mistra Pachmana a bývalého

tajemníka ÚV KSČ Mlynáře ? Ptají se v *Süddeutsche Zeitung*, aniž by byli s to dát odpověď. (...)

Süddeutsche Zeitung dále s nepochopením konstatují, že na srazu ve Frankenu chybělo vlastně to nejpodstatnější, československá minulost a československá současnost. A dále píše : « Bylo už pozdě, tehdy ve Frankenu. A tak se pila slivovice z východní Moravy a právě plzeňské. A pak se zpívalo, zatímco za říčkou Eger šuměla česká krajina. »

Bratislavský rozhlas, 15. března 1978

(...) Pred dvoma týždňami sa zišli v severobavorskom meste Franken predstavitelia českej a slovenskej poaugustovej emigrácie – na čele s Tigridom, a poaugustovej emigrácie – na čele ktorej je zradca Mlynář. Mlynář a Tigrid a ďalší samozvanci za niekoľko mesiacov, ktoré dostávajú od Sudetonemeckého zväzu, sa zhodli na tom, že odsun sudetonemeckej 5. kolony z našej republiky, ktorý sa uskutočnil za súhlasu štyr veľmocí, bol vraj protiprávny. Je to takmer neuveriteľné, ale je to prostý fakt, že tí, ktorí sa v 1948 a 1968 roku zaprisahávali, že im vraj ide len a len o blaho našich národov, podávajú si ruky s Walterom Becherom a jeho henleinovcami. Týmito činmi len potvrdzujú, že nikdy nemali nič spoločné s ľuďmi tejto krajiny. Skončia tak, ako skončili všetci zradcovia. A my si znovu overujeme aké správne bolo rozhodnutie KSČ spojiť raz navždy osudy našich národov v bratrskom zväzku a spojení so Sovietskym zväzom. Po tejto ceste, na ktorej nikdy nebude podobný Mníchov a 15. marec, idú naše národy vpred v tvorivej práci bez obáv o svoju budúcnosť.

ŽIVOTOPISNÉ ÚDAJE ÚČASTNÍKŮ

Richard BELCREDI, jednatel *Opus bonum*, novinář, působí v Mnichově.

Vladimír BLAŽEK je brněnský literární historik, bývalý redaktor měsíčníku *Host do domu*, nyní v Mnichově.

Jaroslav DRESLER řídí kulturní vysílání rozhlasu Svobodná Evropa.

Alexander HEIDLER je katolický kněz, autor mnoha esejí na křesťanské a církevní náměty. Žije v Mnichově.

Karel JEZDINSKÝ pracoval do srpna 1968 v čs. rozhlase a v televizi, dnes je komentátorem rozhlasové stanice Svobodná Evropa.

Karel KAPLAN, historik, bývalý pracovník ÚV KSČ, autor řady knih o nedávné čs. minulosti, žije nyní v Mnichově.

Antonín KRATOCHVÍL, bývalý redaktor brněnské *Lidové obrody*, publicista a autor mnoha statí a knih o osudech české literatury i jejích tvůrců, žije v Německu.

Karel KRYL, básník a zpěvák, působí v Mnichově a jinde ve světě.

Franz Peter KÜNZEL, dlouholetý a osvědčený překladatel (do němčiny) české a slovenské beletrie.

Zdeněk MLYNÁŘ, bývalý vědecký pracovník Ústavu pro stát a právo v Praze, v roce 1968 tajemník a člen předsednictva ÚV KSČ. Od roku 1977 žije ve Vídni.

Anastáz OPASEK, břevnovský opat, básník a publicista, působí v bavorském Rohru.

Luděk PACHMAN, šachový velmistr, bývalý funkcionář Revolučního odborového hnutí, publicista, působí v Německu.

Jaroslav PECHÁČEK, po válce tajemník náměstka ministerského předsedy Šrámka, publicista, bývalý ředitel čs. vysílání rozhlasové stanice Svobodná Evropa, žije v New Yorku.

Vilém PREČAN, bývalý pracovník pražského Historického ústavu, autor řady knih a studií, žije od roku 1976 v Německu.

Otfried PUSTĚJOVSKÝ, gymnasiální profesor a historik, specializující se na vztahy Čechů a Němců, působí v Bavorsku.

Milan SCHULZ, publicista, bývalý redaktor *Literárních novin*, pracuje nyní jako novinář v rozhlasové stanici Svobodná Evropa.

Radovan SELUCKÝ, ekonom, autor mnoha odborných knih a statí, přednáší nyní na univerzitě v Ottawě.

Karel SKALICKÝ, kněz, filosof a publicista, redaktor čtvrtletníku *Studie*, pracuje ve Vatikáně.

Jiří SLÁMA byl vedoucím oddělení ve Výzkumném ústavu ekonomiky a průmyslu při Vysoké škole ekonomické v Praze, nyní vědecký pracovník Ústavu pro východní Evropu v Mnichově.

Rudolf STRÖBINGER, spisovatel a publicista, bývalý redaktor *Lidové demokracie*, dnes redaktor v rozhlasové stanici Deutsche Welle v Kolíně nad Rýnem.

Pavel TIGRID, publicista a spisovatel, redaktor *Svědectví* žije v Paříži.

Sláva VOLNÝ, bývalý redaktor pražského rozhlasu, pracuje nyní v Mnichově jako komentátor stanice Svobodná Evropa.

Jaroslav VRZALA, generální tajemník Rady svobodné mládeže střední a jihovýchodní Evropy, předseda odboru mládeže Křesťansko-demokratické unie střední Evropy, novinář francouzského rozhlasu v Paříži.

O B S A H

Úvodní poznámka		5
Vítězové a poražení	Pavel Tigríd	7
Přede hry: poválečná republika v představách komunistů	Karel Kaplan	11
Příčiny únorové tragédie	Luděk Pachman	29
Politika a taktika KSČ v letech 1945–48	Vilém Prečan	49
Demokraté a únor	Jaroslav Pecháček	69
Několik poznámek k odsunu Němců	Jiří Sláma	85
Církev v letech 1945–48	Alexander Heidler	97
Literatura a umění 1945–48	Antonín Kratochvíl a Jaroslav Dresler	105
Únorové dny	Rudolf Stroebling	119
Pokus o anti–tezi k "puči" 1948	Otfried Pustějovský	129
Modely, varianty, nejistoty	Radoslav Selucký	141
Poučení ze dvou dat	Zdeněk Mlynář	147
Slovo na závěr	Karel Skalický	173
Závěrečné prohlášení		189
Ohlasy v tisku a v rozhlase		191
Životopisné údaje účastníků		198

JAN PATOČKA — osobnost a dílo

Za tímto dosud jen pracovním titulem je sborník příspěvků Jana Patočky a o Janu Patočkovi z per českých i zahraničních autorů. Cítíme se přímo povinni vydat knihu na památku tohoto až do nedávna poměrně málo známého českého filozofa, který na sklonku svého života vstoupil, ač člověk nepolitický, jako mluvčí Charty 77 do naší historie. Prof. Václav Černý říká o Patočkovi: «byl sladce, živně a laskavě dobrý jako chléb, jemuž se říká boží dar. Byl upřímný, průhledný, otevřený a jasný jako světlo plného dne... byl absolutně věrný sobě a svému přesvědčení, ale vůbec nebyl to, čemu se říká bojovník, jeho laskavost to vylučovala... a snad proto se hodil lépe než kdokoliv jiný za mluvčího lidských práv.»

L. Šeflová:

**BIBLIOGRAFIE V ZAHRANIČÍ VYDANÝCH KNIH
ČESKÝCH A SLOVENSKÝCH AUTORŮ, 1948 - 1978,
s českou, anglickou a německou předmluvou.**

Edice

DOBA

přináší v roce 1979 jako další titul sborník dokumentů
o činnosti křesťansky orientovaných opozičních skupin
v Československu

v posledních několika letech.

Kniha vychází pod názvem

KŘEŠŤANÉ A CHARTA '77

a Index je vydává ve spolupráci s Opus bonum.

Kniha /400 str./, která obsahuje zatím nej přesnější podrobnosti
o pronásledování věřících v ČSSR, ale i staté a úvahy jako např.

Dopisy příteli z pera Ladislava Hejdánka atd., není určena jen
zasvěceným, nýbrž nejširší čtenářské obci.

Máte-li o tuto publikaci zájem, objednejte si ji včas na adrese:

INDEX, Postfach 410511, 5 Köln 41, BRD

J. Lederer: České rozhovory
M. Šimečka: Obnova pořádku
J. Frolík: Špion vypovídá
Politický vězeň J. Lederer
Z. Mlynář: Mráz přichází z Kremlu
Jan Patočka, osobnost a dílo
A. M. Ripellino: Magická Praha
J. Trefulka: Zločin pozdvižení
J. Seifert: Morový sloup
E. Kantůrková: Pozůstalost pána Aběla
J. Hutka a další: Střípky
Kniha Charty (Hlasy z domova II.)
A. Kliment a další: Čára na zdi
L. Vaculík: Sekyra
Brand, Palme, Kreisky:
Demokracie a socialismus
J. Procházka: Ucho
Hlasy z domova 75 (Hájek aj.)
Z. Mlynář: Pokus roku 1968
M. Klánský: Vyhnanství
N. Mandelštamová: Konec naděje
O. Filip: Nanebevstoupení Lojzka
Lapáčka ze Slezské Ostravy, svazek 4
Z. a R. Medvědév: Kdo šílí?
B. Hrabal: Obsluhoval jsem anglického krále
P. Tigríd: Polit. emigrace
K. Michal: Rodný kraj
N. Terlecký: Pláž u San Medarda
M. Rybáková: Útěk z rekreace
V. Čerepková: Ztráta řeči (poezie)
J. Lederer: Sopka islandská (poezie)
F. Listopad: Černý, bílý, nevím (poezie)
B. Štěpán: Vynálezy (koláže)
I. Sviták: Dialektika moci
A. Lustig: Ulice ztracených
MOTÁKY z Ruzyně
J. Hochman: Kronika místodržení
A. Lidín: Trpaslík na houpačce
J. Beneš: Až se se mnou vyspíš
L. Grosman: Nevěsta
J. Firt: Knihy a osudy
E. Hostovský: Osvoboditel se vrací
A. Amalík: Dožije se SSSR ...
Systémové změny, sborník
A. Ostrý: Československý problém
K. Kryl: Knížka
L. Mňačko: Súdruh Muenchhausen
R. Selucký: Východ je Východ
G. Laub: Největší proces ...
J. Hochman: Jelení brod

